

Språket i smeltegryta

Doktordisputas ved NTNU

Den 23. september 2006 forsvarte cand. philol. Randi Solheim sin avhandling *Språket i smeltegryta. Sosiolingvistiske utviklingslinjer i industrisamfunnet Høyanger* for graden dr. art. ved NTNU. Vi trykker her disputashandlingene, først Solheims presentasjon av avhandlinga, så de to opposisjonsinnlegga og til slutt doktorandens svar til opponentene.

Randi Solheim

Presentasjon av doktoravhandlinga

Pao ein par aor so va da komme tolv hondre menneskje her. Og de va østlendinga og de va rallara, bus so kom ifrao andre anlegg, og de va svenska og norlendinga og te og med amerikanara og ett og hitt. Og når anlegget va ferigt, so va da mange ao dissa so slo seg te her, og tok seg arbeid pao Fabrikken. Og dei so dao vaks opp ao ongdomma, itte anleggstia, dei fekk enn dialekt so du kan kalle fø ein lapskaus av litt ao kvart ("Peder", 81 år).¹

Det var i 1916 at industrien og innflyttarane kom til den isolerte, vesle grenda inst i Høyangsfjorden i Sogn. Store strukturelle, sosiale og språklege omveltingar gjorde at staden på kort tid blei til ein moderne industristad med ein særeigen industristadskultur. Ein viktig del av denne kulturen var den nye dialekten som etter kvart voks fram – "lapskausen", som han blir omtala som i sitatet over.

Språksamfunnet Høyanger har ei historie som er kjend langt utanom landegrensene – i alle fall i sosiolingvistiske krinsar. Dette skuldast først og fremst ein liten, populærvitskapleg artikkel om høyangermålet (Omdal 1977), som baserer seg på materiale frå eit kurs i målføregransking ved Universitetet i Bergen. Denne artikkelen fekk seinare grundig omtale i Peter Trudgills sentrale verk *Dialects in Contact* (1986), noko som gjorde Høyanger til eit internasjonalt referansepunkt i litteratur om intensiv dialektkontakt. Men trass i den store faglege merksemda som såleis er blitt Høyanger til del, var det ikkje publisert meir omfattande analysar av språksamfunnet og språkbrukarane før eg tok fatt på doktorgradsarbeidet mitt. Trongen for forskning som kunne skildre den spesielle talemålsutviklinga og setje ho inn i ein teo-

retisk samanheng, blir ekstra tydeleg når språklege særdrag og viktig lokalhistorisk kunnskap i dag er på veg ut med den eldste generasjonen. Samtidig er også den *nyare* utviklinga av Høyanger-samfunnet interessant i eit sosiolingvistisk perspektiv. I dette spenningsfeltet ligg utgangspunktet for avhandlinga som blir presentert og drøfta i det følgjande.

Teoretisk bakgrunn

Dei siste tiåra har sosiolingvistikken retta stadig større merksemd mot ulike former for språk- og dialektkontakt. Samtidig fører auka mobilitet til at det heile tida finn stad *nye* møte mellom menneske med ulik bakgrunn, noko som igjen aktiviserer språklege endringsmekanismer. I forskinga på slike prosessar har eg lagt vekt på geografiske, demografiske, kulturelle, sosiale og individuelle forhold som gjer språkmøta unike innanfor rammene av eit gitt lokalsamfunn. Eg har kartlagt sentrale språklege utviklingslinjer i Høyanger frå industrietableringa og fram til i dag, og sett desse både frå språkbrukarane sin ståstad og i lys av skiftande sosiokulturelle forhold. Sjølv om Høyanger er brennpunktet i denne granskinga, gjer nærstudiar av ulike utviklingssteg det mogleg å trekkje ut overordna linjer og endringstendensar som kan gjelde også utover dette språksamfunnet, og som kan supplere teorigrunnlaget omkring språkkontakt og nye dialektar.

Arbeidet mitt har ein kvalitativ og konstruksjonistisk innfallsvinkel, som gjer at eg ser forminga av ein ny kultur som resultat av sosiale prosessar som tek plass i og blir prega av ein kontekst. *Språket* er sentralt i desse prosessane, ikkje berre som kommunikasjonsmiddel, men òg som eit konstituerande element. Det at folk utviklar ei felles språkleg referanseramme, bidreg i seg sjølv til å forme eit samfunn og halde det saman. Når den høyangerdialekten som etter kvart voks fram, romma språktrekk både frå det tradisjonelle lokalsamfunnet og frå innflyttarar med ulik geografisk, sosial og kulturell bakgrunn, kan ein seie at språket blei ein berar av ein felles, *samansett* industristadskultur, og dermed eit grunnleggjande element i den nye lokale identiteten.

I avhandlinga nyttar eg tidvis ei narrativ framstillingsform, dels fordi det dreiar seg om å fortelje *historia* om korleis industristadskulturen og -språket tok form, men òg fordi narrative strukturar gjer det lettare å sjå ulike delemne i ein heilskapleg samanheng. Eg likar å samanlikne historia om Høyanger med ein *danningsroman*, der ein går frå eit beskytta tilvere over i ein kompleks og rotlaus fase, før ein etter kvart klarer å skape ny stabilitet. Desse litterære fasane kan sjåast som parallellar til tre vanlege stadium i utviklinga av ein ny dialekt. Punkta nedanfor gjengir grunnstrukturane i ein slik prosess, som ein på fagspråket omtalar som *koinéforming*.² Framstillinga har teoretisk støtte i Siegel (1985, 2001), Trudgill (1986) og Kerswill (2002), samtidig som eg i denne samanhengen har lagt vekt på særtrekk som gjorde seg gjeldande i Høyanger.

- På det første stadiet, i *kontaktfasen*, møttest dei innfødde og innflyttarane. Sjølv om dei fleste heldt på kvar sine heimedialektar, byrja ei viss nivellering å gjere seg gjeldande. Det vil seie at *markerte*, avstikkande språktrekk gradvis blei borte, mens former som var meir utbreidde, blei haldne ved lag.
- Det andre utviklingsstadiet, *kaosperioden*, var prega av stort språkleg mangfald og omfattande variasjon på ulike nivå. Dialektar og sosiolektar blei brotne mot kvarandre, og omgrepet “språklege forhandlingar” kan brukast for å skildre dei komplekse og fleirsidige endringsprosessane. Nivelleringa var omfattande, noko som gjorde at språkutviklinga gradvis tok retning mot ei felles norm.
- På det tredje stadiet, i den språklege *konsolideringsfasen*, utkrystalliserte det seg etter kvart ein ny, meir einsarta dialekt. I Høyanger skjedde dette blant barnebarna til dei første innflyttarane.

Dei skisserte stadia kan falle saman med tre generasjonar av språkbrukarar, som i Høyanger, eller dei kan utspele seg over kortare eller lengre tid, avhengig av omstenda. I granskinga mi har eg også samla materiale frå ein *fjerde* generasjon språkbrukarar, noko som gjer det mogleg å seie noko om vidare utviklingstendensar.

Materialet

I arbeidet med å trekkje opp språklege utviklingsliner frå Høyanger har eg hatt tilgang til eldre, tidlegare upublisert talemålsmateriale som representerer ulike fasar og ulike generasjonar av språkbrukarar. Dette omfattar data samla både i kaosperioden og i den språklege konsolideringsfasen (altså i generasjonane II og III), noko som gjer at materialet kan knytast *direkte* til dei aktuelle fasane i koinéforminga. Såleis får ein språklege haldepunkt i “sann tid”. Ved å jamføre eldre data med resultat frå eige feltarbeid blant informantar i ulike aldersgrupper, har eg også fått fram fleire interessante aspekt ved språkutviklinga. Kombinasjonen av gammalt og nytt materiale gjer nemleg at diakrone og synkrone perspektiv kastar gjensidig lys over kvarandre. Ikkje minst har dei eldste informantane mine fortalt mykje om kvardagsliv og sosiale forhold i det nyetablerte industrisamfunnet, som gjer det mogleg å sjå dei nokså knappe ordsamlingane frå 1950- og 70-talet i ein større sosiolingvistisk samanheng, og å presentere ei fylldigare historie om språket og språkbrukarane.

Utgangspunktet for språkendringane i Høyanger blei sjølvsaugt lagt i det dei mange innflyttarane, med sine ulike referansar, møtte dei fastbuande i Høyangsfjorden. Men det var først i neste generasjon, altså på stadium II, at dei språklege endringsprosessane for alvor byrja å verke. Eg vil her trekkje fram to informantar frå denne generasjonen, som både illustrerer ytterpunktta den nye dialekten blei forma innanfor, og den store språklege spennvidda i det nyetablerte samfunnet. Den første, 81 år gamle “Peder”, kom til orde allereie i det innleiande sitatet. Han har

røter i Høyanger frå før industrialiseringa, og må karakteriserast som ein tradisjonsmedviten og heimekjær mann. Heile livet har han budd på slektsgarden i Høyanger, og han har arbeidd som bonde og dels som industriarbeidar. Talemålet til Peder har eit svært tradisjonelt preg, og rommar ei rekkje språkdrag som ikkje er vanlege i Høyanger i dag. Her kan nemnast diftongering av norrøn lang *a* som i *aor*; dissimilasjon av dei norrøne konsonantsambanda *fn* og *rn*, som i *nabn* og *gjedne*; bruk av *me* i første person fleirtal, der *vi* elles er vanleg, og elles ei rekkje leksikalske og fonologiske særtrekk (sjå Solheim 2006 a: 278). Det andre språklege ytterpunktet er representert ved 76 år gamle “Inga”. Til liks med Peder har ho budd i Høyanger heile livet, men den sosiale bakgrunnen hennar er heilt annleis. Foreldra var innflyttarar frå Vestfold og Rogaland, og ho voks opp blant ingeniørar og funksjonærar i det fornemme bustadstrøket Villabyen. Som dei fleste barna i dette området, snakka ho i oppveksten eit standardnært sør-austnorsk talemål,³ ein varietet ho brukar konsekvent også i dag. Dei språklege skilnadene mellom desse to informantane er altså store. Begge er likevel tydelege på at dei ser *sitt* talemål som ein naturleg del av det språklege landskapet i Høyanger, og ikkje minst som ein del av *historia* til industri-staden. Som Inga seier det i eit intervju med meg: “Jei er ekte sogning, jei!”.

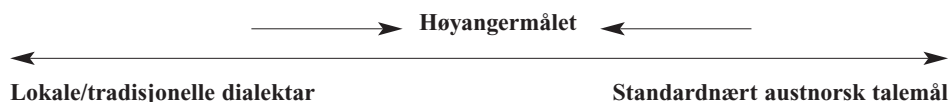
Når eg lét Peder og Inga representere ytterpunktane i undersøkinga, er det fordi talemålet *hans* er det næraste ein i dag kjem det tradisjonelle bygdemålet som var utgangspunktet for språkendringane, mens *ho* representerer den innflyttarvarietetten som tydelegast har fått språkleg gjennomslag. Den framståande posisjonen til det sør-austnorske talemålet skuldast truleg at fagfolk med høg kompetanse blei henta austfrå, og fekk leiarposisjonar både på Fabrikken og i samfunnet utanfor. Dermed blei også språket deira eit *statusspråk* som fekk stor påverknadskraft i lokalsamfunnet. Når ein i tillegg tek omsyn til den overordna statusposisjonen denne varietetten har blant mange norske språkbrukarar, kan ein seie at det standardnære søraustnorske talemålmålet påverka høyangerdialekten både *frå utsida* og *på innsida*.

Det som særpregar Peder, Inga og andre eldre språkbrukarar frå generasjon II, er nettopp at det finst rom for store språklege forskjellar. Dette er eit resultat av at samfunnet dei voks opp i, ikkje hadde nokon stabil lokal dialekt som kunne overførast mellom generasjonane. I staden blei talemålet deira tydeleg farga av *foreldra* sitt språk, av sosial bakgrunn og personleg identitet. Mellom dei skisserte språklege ytterpunktane finst det fleire ulike blandingsstrategiar og kompromissnormer, til dømes kombinasjonen av vestnorsk intonasjon og austnorsk ordtilfang. Også slike strategiar kan i mange tilfelle sporast tilbake til personlege bakgrunnsforhold. Samtidig må det presiserast at mange av informantane frå denne generasjonen, spesielt dei som er litt yngre, har tilpassa seg den moderne høyangerdialekten som etter kvart utkrystalliserte seg.

Sentrale utviklingslinjer

Ei viktig erfaring frå arbeidet mitt er at koinéforminga må sjåast i lys av særdrag ved det spesifikke lokalsamfunnet. I Høyanger blei nemleg endringsmekanismane i koinéforminga underlagde og tilpassa sosiokulturelle forhold. Dette ser ein tydeleg om ein granskar effektane av *majoritetsprinsippet* og *grunnleggjarprinsippet*, som står sentralt i teoriar om dialektkontakt og koinéforming (jf. t.d. Trudgill 1986: 143, Kerswill & Williams 2000: 84f, Mufwene 2001). Prinsippa inneber grovt sagt at former som har majoritet i den opphavlege dialektblandinga, eller språket til dei som grunnla samfunnet, får gjennomslag i den fokuserte koineen. Når Høyanger i all hovudsak står fram som eit *vestnorsk* språksamfunn i dag, har nok begge desse prinsippa vore medverkande. Storparten av innflyttarane, heile 70 %, kom nemleg frå Vestlandet, og først og fremst frå Hordaland og Sogn og Fjordane. Men samtidig fekk fleire *austnorske* trekk innpass i den fokuserte dialekten, noko som gav talemålet eit samansett særpreg. Desse trekkja fekk gjennomslag i kraft av å tilhøyre ei opplevd standard- og statusnorm, og trass i at berre 17% av innbyggjarane kom frå Austlandet. Såleis kan ein seie at dei sosiale og kulturelle forholda i det nyetablerte industrisamfunnet kunne overstyre dei omtala prinsippa. Funna frå Høyanger viser at språkbrukarane sin bakgrunn og identitet, saman med sosiale forhold i det nye samfunnet, er sentrale faktorar både når individuelle språkval skal gjerast og i forhandlingane kring ei ny, kollektiv språknorm.

Om ein ser nærare på nivelleringsprosesseane og dei språklege forhandlingane som utspelte seg i Høyanger, kan ein seie at dei gjorde seg gjeldande i rommet mellom dei språklege ytterpunktane som Peder og Inga representerer. Dette kan illustrerast slik:

Gjennom komplekse språklege tilpassingsprosessar blei dei mest markerte formene frå *begge* ytterkantane nivellerte. Det gjaldt t.d. den tradisjonelle diftongeringa av lang *a*, som i *baot*, som var markert fordi det var eit spesifikt *lokalt* trekk. På den andre sida hadde ein symboltunge austnorske former som *jeg* og *ikke*, som spreidde seg på det andre utviklingsstadiet, men som blei *sosialt markerte* og fall bort etter at klasseskilja jamna seg ut. Slik samla ein seg etter kvart rundt meir utbreidde former i midtfeltet, og resultatet kan karakteriserast som ei *kompromissnorm* – ein vestnorsk dialekt med standardnære, austnorske innslag.

Også på det *leksikalske* nivået oppstod det kompromiss som er prega av spennet mellom det lokale og det standardnære. Eit døme på dette er det tradisjonelle possessivet *deira*, som i kombinasjon med austnorsk *deres* har fått mellomforma *deiras* i Høyanger. Eit anna døme er høyangerkompromisset *guttane*, som har teke form

mellom den tradisjonelle forma *gutane* og standardvarianten *guttene*. I dette tilfellet er fleirtalsendinga vestnorsk, mens stammen er austnorsk. Desse og ei rekkje liknande kompromissformer kan seiast å ha utspring i det nye, *samansette* språksamfunnet (sjå Solheim 2006 a: 250ff).

Språkutviklinga har likevel ikkje vore så lineær og skjematisk som modellen og døma over kan gi inntrykk av. Som eg allereie har vore inne på, var dei sosiale forholda i stadig omforming, slik at gitte språktrekk også kunne *endre* status og symbolverdi. Dermed blei det kontekstavhengig kva former som blei opplevde som markerte, og som til ei kvar tid stod utsette til for nivellering. Mange språktrekk har dermed gått i ulike retningar på den skisserte lina før den nye dialekten fann fokus. Her er det altså snakk om *fleirdimensjonale* nivelleringsprosessar. Desse skil seg frå nivellering i andre språksamfunn, t.d. der by påverkar bygd, der det i større grad handlar om *einsidig* påverknad frå ei overordna norm.

Når ein følgjer utviklinga av utvalde trekk i høyangerdialekten, er det éi rørsle som stadig går att, nemleg frå tydeleg austnorsk dominans i generasjon II, til fleire lokale variantar ved utkrystalliseringa av den nye dialekten i generasjon III. Denne vendinga er interessant fordi ho skjedde parallelt med at innflyttarane slo rot i Høyanger, og parallelt med at staden stabiliserte seg og fann posisjonen sin som eit *vestnorsk* industrisamfunn. Auka bruk av vestnorske former stadfesta såleis den nyvunne lokale identiteten, noko som igjen strekar under språket si rolle som eit konstituerande element i forminga av ein ny kultur.

Nokre av dei tradisjonelle, lokale formene som blei tekne opp att i den språklege konsolideringsfasen, fekk ein symbolsk funksjon i den nye kulturelle konteksten – dei blei *reallokerte* (sjå t.d. Britain & Trudgill 2005). Eit tydeleg døme på dette finn vi i det lokale diftongsystemet: Dei bakre realiseringane av diftongane /ei/ og /øy/, som i *vai* og *râyk* ('vei' og 'røyk'), var i utgangspunktet sognetrekk, som raskt blei standardiserte i det unge industrisamfunnet. Nesten alle informantane frå generasjon II seier dermed *væi* og *røyk* – som i store delar av landet elles. Men i generasjonen etter samla språkbrukarane seg *på ny* om dei lokale variantane, som her fekk ein sterk symbolsk verdi som *nye lokale markørar*. I dag er denne verdiladinga særleg tydeleg i omtalen av staden, og under feltarbeidet fekk eg tidleg innprenta at "det hete ikkje Høyanger, det hete Håyanger!". Sjølv om dei tradisjonelle diftongkvalitetane i dag er på retur i generasjonane II og III, synest dei aller fleste språkbrukarane å halde på den tradisjonelle diftongkvaliteten i stadnamnet. Her fungerer dette språktrekket tydeleg som ein lokal identitetsmarkør.

Litt om høyangermålet i dag, og om den vidare utviklinga

Høyangermålet av i dag er verken like einsarta eller like særprega som tidlegare omtalar gir inntrykk av. Men sjølv om spesifikt lokale markørar og kompromissformer blir brukte i varierende grad, er høyangerdialekten framleis karakteristisk. Dette er tydelegast gjennom den særprega kombinasjonen av lokale og standardnære

trekk. Eit aktuelt døme er dei markerte, tradisjonelle diftongkvalitetane jamført med utstrekt bruk av standardnære monoftongar i andre samanhengar, t.d. i ord som *mer*, *hel*, *flere* og *høre*. Men sjølv om talemålet i Høyanger skil seg ut i høve til dialektane i nabobygdene, kan det for utanforståande opplevast som nokså ubestemmeleg og tilnærma nøytral *vestlandsk*. Dette kan igjen relaterast til nivelleringa av markerte former og samlinga kring språklege fellesnemnarar i midtfeltet av figuren over.

Effektane av den spesielle kontaktsituasjonen som utløyste dei språklege omveltingane i Høyanger, minka etter kvart som industrisamfunnet og industristadskulturen fann forma og posisjonen sin. Og etter kvart som Høyanger opparbeidde seg ein normal sosial og historisk kontinuitet, tok også jamaldringane og den lokale fellesskapen over som dei sentrale språklege sosialiseringsagentane – som i andre språksamfunn. Såleis blir staden i dag råka av dei same språklege utviklingstendensane som regionen elles. Det dreiar seg m.a. om standardisering og regionalisering. Dei endringane som har skjedd i høyangermålet *etter* det omtala fokuseringsstadiet, har først og fremst råka lokale språktrekk – også dei omtala nye lokale markørane, mens meir standardnære trekk står ved lag. Dette er årsaka til at noko av særpreget ved industristadsdialekten er i ferd med å bli borte, og at høyangermålet av i dag står fram som nokså nivellert. Samtidig har også språkutviklinga elles i regionen jamna ut nokre av forskjellane mellom industristaden og omlandet. Når det gjeld talemålet i generasjon IV, skil det seg ikkje vesentleg frå foreldregenerasjonen sitt språk. Dei unge språkbrukarane meiner sjølve at det finst eit ungdomsspråk i Høyanger, men særtrekka som her blir framheva, liknar i stor grad den ungdomssjargongen ein finn i andre byar og tettstader. Dette strekar under at talemålssituasjonen i Høyanger, etter fokuseringa av koineen, langt på veg har “normalisert” seg.

Mens koinéforminga i Høyanger først og fremst utspelte seg mellom ulike varietetar *innanfor* eit komplekst og samansett samfunn, må ein altså ein rette blikket *utover det lokale nivået* for å forstå dei endringsprosessane som gjer seg gjeldande i dag. Framleis er det tydeleg at Høyanger er eit spesielt språksamfunn, men i kva grad det framtidige høyangermålet kjem til å vitne om staden si særeigne historie, er blant anna avhengig av dei nye omstillingsprosessane som industristaden no er inne i.

Litteratur

- Britain, David & Peter Trudgill. 2005. “New dialect formation and contact-induced reallocation: three case studies from the English Fens.” *International Journal of English Studies* 5/1: 183–209.
- Kerswill, Paul. 2002. “Koineization and Accommodation.” I *The Handbook of Language Variation and Change*, red. J. K. Chambers, P. Trudgill & N. Schilling-Estes, 669–702. Malden, Oxford: Blackwell.
- Kerswill, Paul & Ann Williams. 2000. “Creating a New Town Koine: Children and Language in Milton Keynes.” *Language and Society* 29/1: 65–115.
- Mufwene, Salikoko S. 2001: *The ecology of Language Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Omdal, Helge. 1977. "Høyangermålet – en ny dialekt." *Språklig Samling* 1: 7–9.
- Siegel, Jeff. 1985. "Koine and Koineization." *Language in Society* 14: 357–378.
- . 2001. "Koine formation and creole genesis." I *Creolization and Contact*, red. N. Smith, 176–197. Philadelphia: John Benjamins.
- Solheim, Randi. 2006 a. *Språket i smeltegryta. Sosiolingvistiske utviklingslinjer i industrisamfunnet Høyanger*. Dr. art.-avhandling, Trondheim: Det historisk-filosofiske fakultetet, NTNU.
- . 2006 b. "Språkbruk og språkhaldningar i Høyanger etter andre verdskrigen. Eit sosiolingvistisk særtilfelle eller eit lokalt døme på ein allmenn tendens?" *Målbryting* 8: 7–28.
- Trudgill, Peter. 1986. *Dialects in Contact*. Oxford: Basil Blackwell.

Noter

- ¹ Sitatet, som er gjengitt nokså lydrett innanfor rammene av normalortografien, er henta frå ein språkbrukar som har halde relativt godt på det tradisjonelle talemålet i området. Såleis kan det også gi eit inntrykk av det språklege utgangspunktet for omveltingane.
 - ² Omgrepet *koiné* kjem frå gresk og tyder 'felles'. I utgangspunktet er det nemninga på den første koineen ein kjenner til, eit fellesspråk danna av gammalgreske dialektar. I dag blir omgrepet brukt om nye dialektar som oppstår som resultat av stor geografisk mobilitet og intensiv dialektkontakt. Koinéane kan ofte karakteriserast som språklege kompromiss mellom dei involverte varietetane.
 - ³ I avhandlinga brukar eg omgrep som "standard" og "standardnært talemål" i ei vid tyding om talemål som geografisk kan lokalisert til hovudstaden og området ikring, og som ligg nær opp til skriftspråket bokmål. Dette *oppfattar* mange som ei språkleg rettesnor eller eit standardtalemål – sjølv om ei slik norm offisielt sett ikkje eksisterer.
- Om det finst eit standardtalemål i Noreg og kva innverknad dette eventuelt har, er for tida eit svært omdiskutert emne i sosiolingvistikken. I februar 2008 blei det arrangert ein nordisk konferanse på Røros, der nettopp desse spørsmåla var hovudtemaet. Konferanseinnlegga vil bli publiserte i eit temanummer av *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*.

Første opponenter

Inge Lise Pedersen, Københavns Universitet

Det er en meget venlig og imødekommende bog Randi Solheim har skrevet, sproget er letløbende og stort set fri for de prætentiose formuleringer som så ofte præger doktorafhandlinger. Det bør forfatteren roses for.

Hun skal også roses for sin skønsomhed i forholdet til den videnskabelige tradition, hun skriver sig ind i. Randi Solheim hører ikke til dem der holder sig selv oppe ved at trykke andre ned. Der er meget lidt skarp kritik i bogen, om nogen overhovedet. Den ubrugelige del af traditionen forbigås i tavshed.

Den hermeneutisk prægede tilgang med dertil hørende indkredsede fremstillingsmåde fører til en del gentagelser. Ideelt set skulle det hver gang være forbundet med en dybere indsigt, men det er desværre ikke altid tilfældet. Man kan derfor savne en tydeligere pointering af de indsigter der skrives frem. Doktorandens offentlige forelæsning i forbindelse med disputatsen (Solheim 2006) demonstrerede at hun absolut magter dette, og også magter at koble det med sammenfatninger der kan skabe overblik. Nogle af de mere generelle indvendinger man kunne have på disse punkter blev dermed imødegået på glimrende vis og vil af den grund ikke spille nogen stor rolle i den følgende gennemgang.

Temaet for Randi Solheims afhandling formulerer hun som talemålsændring og talemålsudvikling i et samfund der er præget af tilflytning og omfattende dialektkontakt, set i lyset af de sociale og kulturelle omvæltninger som fulgte overgangen fra jordbrugssamfund til industrisamfund.

Dette tema formuleres i tre overordnede problemstillinger:

1. Sprogudviklingen i Høyanger
2. Sprogbrugernes sproghistorie
3. Høyangersamfundet og Høyangermålet i dag

Afhandlingen er disponeret som en roligt fremadskridende beretning. Først skildres den historiske og sproglige baggrund, dernæst de teoretiske indfaldsvinkler samt den anvendte metode, og der redegøres for hvilket materiale afhandlingen er baseret på. Efter dette følger to kapitler om sproglige udviklingslinjer og sprogbrugere gennem fire generationer, og der rundes af med perspektiver, drøftelse og opsummering, foruden den obligatoriske litteraturliste og en række bilag.

Hvis man skal afgøre hvor tyngdepunktet ligger på baggrund af længden af de enkelte kapitler, står det klart at det er de sproglige udviklingslinjer og skildringen af sprogbrugere gennem fire generationer der tildeles flest sider og dermed størst vægt i fremstillingen. Sprogbrugerne vil spille hovedrollen i denne behandling, hvis indhold bl.a. er bestemt af den aftalte arbejdsdeling mellem de to opponenter. Som afrunding vil jeg sammenligne Høyanger med en jævnaldrende ny by i Danmark og kort diskutere samspillet mellem lokalsamfund og sprogbruger.

Teori og metode

Forfatteren er velorienteret inden for den relevante teori og ajour med den nyeste forskning inden for området, og det gælder både sociolingvistik og antropologi – som spiller en større rolle i afhandlingen end sociologi, i konsekvens af at det er sprogbrugerne der er i fokus mere end sprogsamfundet. Sprogsamfundet ses i sprogbrugerens perspektiv, og sprogudviklingen sættes snarere ind i en antropologisk ramme end i en sociologisk.

Dette valg afspejles imidlertid ikke klart i metoden. Det primære materiale for afhandlingen udgøres af de 50 interview som Randi Solheim har indsamlet, fordelt på 3 generationer og forskellige erhvervstyper, og med balance mellem kønnene inden for den enkelte aldersgruppe.

Typisk ville man så i en sociolingvistisk undersøgelse foretage en kvantitativ analyse og sammenligne de tre generationers sprogbrug. Men allerede her (s.142) viser det sig at Høyanger ikke er et typisk sprogsamfund, og derfor heller ikke kan beskrives på den vante måde:

Då eg hadde gjennomført intervju, blei det likevel klart at det blant informantane frå generasjon II fanst så stor individuell og sosial variasjon at talemålet deira rett og slett ikkje kunne jamførast med yngre mål gjennom kvantitativ datahandsaming. Dei same variablane var ikkje eingong aktuelle frå person til person, og med eit såpass lite materiale ville enkeltindivid komme til å gjere store utslag og skape svært sprikande resultat (s. 142).

Det får ganske store konsekvenser for afhandlingen, idet Randi Solheim afstår fra at analysere materialet fra generation II kvantitativt.

Det beskrives på glimrende vis hvordan en traditionel kvantitativ sociolingvistisk analyse ville komme til kort på en række punkter, bl.a. fordi det er problematisk hvilke varianter der bør regnes som traditionelle, lokale markører (s. 129), og fordi det nærmeste man i flere tilfælde kunne komme ville være en kategorisering af træk som østnorske og vestnorske, evt. med underafdelingerne (standard)østnorsk og østkant oslosk på den ene side og sognemål og mere generelt vestnorsk på den anden. Og det intrikate samspil mellem fx østnorsk accentuation og vestnorsk morfologi og omvendt, ville ikke blive skildret klart med traditionelle kvantitative metoder.

Selve argumentationen (s. 150) for at afstå fra kvantitativ behandling holder imidlertid ikke. Det er også i en kvantitativ analyse muligt at tage hensyn til fx at en bestemt diftong næsten udelukkende forekommer i et bestemt ord (in casu diftongen i stedsnavnet Høyanger der udtales med en traditionel variant som er forsvundet i de fleste andre ord). Kvantitative sociolingvister er ikke *så* bevidstløse og mekaniske som vi her gøres til.

Samspillet mellem feltarbejdsmetode og materiale

Generation II er på sæt og vis den vigtigste generation i undersøgelsen, fordi talerne fra denne generation demonstrerer hvor kompleks situationen var i Høyanger. Men materialet til at beskrive denne generations sprogbrug er mere sammensat end almindeligt i sociolingvistiske undersøgelser, idet det ud over de interview Randi Solheim selv har foretaget med repræsentanter for generation II–IV, består af ældre materiale fra generation I–III. Det er altså en undersøgelse i virkelig tid – og i virkelig lang tid.

I tilfældet Høyanger har man adgang til et materiale som er indsamlet mens nogle af ændringerne skete, vi er ikke overladt til at drage slutninger ud fra den nutidige sprogtilstand. Problemet er imidlertid at det ikke var ændringer man var optaget af, og slet ikke individuel variation, men det kollektive idealiserede sprogsystem i den “oprindelige” skikkelse. Det gamle materiale i Høyanger blev indsamlet efter traditionelle dialektologiske metoder, med brug af spørgelister med fokus på enkeltord, på rapporteret sprogbrug snarere end faktisk sprogbrug, og først og fremmest på sprog, ikke på sprogbrug og sprogbrugere. Hankønsord er således optegnet efter én informant, hunkønsord efter en anden; optegnelsen skildrer derfor ikke informanternes genussystem (s. 349). Problemerne med at benytte et sådant materiale belyses fortrinligt, bl.a. ved at inddrage de båndoptagelser der findes fra 1975, som også rummer eksempler på faktisk sprogbrug og desuden giver et indtryk af hvordan udspørgningen foregik (s. 156f).

Undersøgelsen er på dette punkt et godt eksempel på at i og med at materialet ikke foreligger, men forskeren selv må skabe det, er materialeindsamlingen med til at afgøre hvad man overhovedet kan beskrive. Feltarbejdet er medbestemmende for resultatet. Det fremgår således tydeligt at hvis man ved materialeindsamlingen udelukkende fokuserer på idealiserede sprogsystemer (jf. s. 155), er det vanskeligt at bruge det indsamlede materiale til at skildre dynamikken i det pågældende sprogsamfund.

Randi Solheim skal som allerede antydnet have ros for den skønsomhed hun lægger for dagen i sin karakteristiske af dialektologiske metoder. De stærke og svage sider skildres afbalanceret. Hun falder ikke for at skyde det hele ned, uden hensyn til den kontekst disse undersøgelser fandt sted i, og Amund B. Larsen fremhæves med rette som en forsker der tidligt havde blik for en sociologisk vinkling. Jeg vil blot tilføje at det også er vigtigt at tage de teknologiske forskelle i betragtning. De gamle havde fx ingen mulighed for at “fryse” sprogbrugen ved at lave lydoptagelser. De havde kun skriveblokken som hjælpemiddel til at fastholde deres høreindtryk.

Den allerførste dialektolog i egentlig forstand i Danmark, Kristen Jensen Lyngby, som indsamlede et stort jysk dialektmateriale i 1850-årene, skriver i fortalen til sin sønderjyske sproglære:

Man kan erhverve stoffet ved iagttagelse; under omgang med almuen lægger man mærke til bogstavlydene, ordbøjningen, ordforrådet og talemåder....iagttagelsen er sikkrere; for så vidt man ikke vil få noget at høre, der aldrig bruges; eksemplerne, som man derved får i hænde, ville fremtræde med en vis friskhed, livlighed og naturlighed; thi de ere aldrig lavede, men anvendte ved given lejlighed. Men iagttagelsens vej er langsom, og den fører ikke vidt, når man ikke år igennem opholder sig på stedet (Lyngby 1858: V–VI).

Gennem iagttagelse får man altså oplysninger om hvad de dialekttalende *faktisk* siger (og dermed om den variation der evt. forekommer i deres sprog), og ikke hvad de evt. *kunne* sige (men muligvis aldrig gør), eller hvad de *tror* de siger. Derfor vil han også helst bo hos “så fattige folk som muligt, for der lever man mere sammenknebet og får altså mere lejlighed til omgang med folkene og derved til umiddelbar iagttagelse af sproget, hvilket egentlig er den bedste kilde” (Bjerrum 1939: 47). Lyngby har altså en mere antropologisk tilgang.

Men ak: der er dels en tidsfaktor, dels er der ord eller bøjningsformer som man måske tilfældigvis aldrig ville få at høre. Så hans virkelige feltarbejde var anderledes. Han efterlyser fx i et brev “en elev fra höjskolen [dvs. folkehøjskolen i Rødding ILP] eller en bondefødt seminarist, hos dem kunde jeg da få verberne böjede” (Bjerrum 1939: 47).

I den foreliggende undersøgelse er det et problem med det gamle materiale at “informantane ikkje står fram som språklege individ med ei relevant historie” (s. 157). På det punkt kunne man også kritisere Randi Solheims eget feltarbejde. De nye interview er også relativt korte, typisk mellem en halv og en hel time. I betragtning af at undersøgelsen fokuserer så meget på den enkelte sprogbruger og hans/hendes sproglige strategier, sprogholdninger, sprogets forhold til identitetsdannelsen osv., er det korte interview. Man kan have sine alvorlige tvivl om de er lange og dybtgående nok, og om Randi Solheim kender nok til informanterne til at foretage de tolkninger der gøres.

Et mere antropologisk præget feltarbejde ville have givet fastere grund under fødderne, fx med hensyn til hvilken rolle sproget spiller for den enkelte informants sociale identitet.

Præsentation af sprogudviklingen i Høyanger gennem tre generationer

Hvordan skaber man oversigt over sprogudviklingen, når man mener at måtte afholde sig fra en kvantitativ beskrivelse? Randi Solheim vælger en dobbelt strategi. Dels tegner hun en udviklingslinje for udvalgte sprogtræk, dels præsenterer hun en

række enkeltpersoner i sproglig profil. Begge dele er en slags prototypebeskrivelse (uden at denne betegnelse anvendes).

De sproglige udviklingslinjer præsenteres først, i form af skemaer over hvilke varianter af udvalgte træk der bruges af generation I–III iflg. det tidligere indsamlede materiale, suppleret med forfatterens eget materiale. Generation II fremstår her som speciel ved at have meget større variationsbredde end generation I og III. Imidlertid er der større variation også hos de yngre generationer end det gamle materiale fortæller, og skemaerne følges derfor op med en angivelse af den procentvise forekomst af hhv. standardvarianterne og de traditionelle varianter i generation III og IV baseret på Solheims egne optagelser (fx s. 172 og 174 om diftongrealiseringerne).

Solheim har i den forbindelse en kort diskussion af hvad fonemsammenfald vil sige i relation til individuelle sprogbrugere (s. 171). Set ud fra en dansk strukturalistisk tradition er det lidt overraskende at hun ikke regner det for egentligt sammenfald, når realiseringen varierer. Det er muligt der er tale om flere konkurrerende systemer, men rent principielt kan det næppe udelukkes, at der også hos den enkelte sprogbruger kan være tale om forskellige realiseringer af samme fonem.

Til beskrivelse af variantfordelingen har Solheim fra sit eget materiale udvalgt nogle testord for en række fonologiske og morfofonologiske træk:

- Diftongrealisering – /ei/ og /øy/
- Monoftongering af diftonger
- Assimilering af konsonantforbindelse /ld/, /nd/ og /ng/
- Præsens af stærke og svage verber

Dertil slutter sig redegørelsen for forekomsten af forskellige former af udvalgte leksemer der kan variere mellem standardnære og lokale former (vært/vore, noen/noken, mye/mykje m.fl. s. 230f).

Disse træk er valgt ud fra ældre beskrivelser og forfatterens forhåndsviden. De fungerer som sociolingvistiske markører, og gennemgangen viser at de er velvalgte som sociolingvistisk repræsentative, og at de er velegnede til at skelne mellem en lokal og en mere standardpræget sprogbrug, og mellem en mere eller mindre fokuseret norm.

Der er ikke i alle tilfælde klare forskelle mellem varianternes gennemsnitstal, og præsentationsmåden betyder at vi ikke får noget mål på spredningen, og vi får af gode grunde heller ikke at vide hvilke forskelle der er signifikante. Som gammel kvantitativist sidder man derfor tilbage og er lidt utryk ved om der nu er givet et generelt billede af den nutidige sprogtilstand, som kan bruges som baggrund for de enkeltpersoner der portrætteres, og om de valgte træk, de valgte testord og de valgte informanter er repræsentative.

Det er principielt umuligt at svare på dette spørgsmål når undersøgelsen i øvrigt er kvalitativt anlagt. For hvordan generaliseres der ud fra kvalitative undersøgelser? Men rent pædagogisk er metoden velvalgt, og forfatteren demonstrerer igennem

afhandlingen et så godt kendskab til sprogforholdene i Høyanger at man fæster lid til at netop de valgte sprogræk kan vise udviklingen i store linjer. Disse skitseres (s. 236–242) i form af en karakteristik af generation I og II sammenlignet med dagens sprogsituation. Indbygget i denne skildring er også en sammenligning mellem gammelt og nyt materiale fra generation III, som viser at forskellige typer variabler har udviklet sig forskelligt: der hvor de standardnære varianter dominerede det nyetable-rede høyangermål er der kun lille variation i dag, men der er langt større variation i de tilfælde hvor traditionelle lokale varianter var dominerende i 1970'erne. Der er altså siden 1970'erne sket en gradvis eliminering af traditionelle former som har gjort høyangerdialekten mindre særpræget (s. 242), og det konkluderes i forlængelse heraf at dagens høyangerdialekt ikke kan kaldes et egentligt bymål, da de sprogræk der karakteriserer den også findes i andre byer. Snarere end særlige høyangertræk er der tale om bymålstræk i almindelighed.

Præsentation af sprogbrugernes sproghistorie

Inddelingen i fire perioder og generationer er et godt greb, der giver et fint overblik over en ellers kompleks sproghistorie set i sprogbrugerperspektiv.

Det tidsrum der skildres strækker sig over næsten 100 år, fra 1915 til nutiden, og det inddeles i fire perioder, personificeret ved fire generationer. Del fem indledes med en fyldig redegørelse for generationsbegrebet (s. 259 f), og dernæst udpeges fire centrale områder som har medvirket til at forme de generationsbestemte fællesskaber og den kollektive bevidsthed, generationens mentalitet: forholdet til stedet, arbejde og uddannelse, sociale relationer og individuel og kollektiv identitet.

Disse indfaldsvinkler samles i kapitlet om identiteter og generationsbevidsthed til en karakteristik af de fire omhandlede generationer i Høyanger.

De fire generationer er indfældede i en bestemt og kendt historisk udvikling, som i de nordiske lande kan skildres skematisk på følgende måde:

Gen	I	II	III	IV
Samf.	bygdesamfund m. primærnæringer	industrisamfund klassesamfund	industrisamfund velfærdsstat	overgang til postindustrialisme
Horisont	bygden	lokalområdet	nationen	internationale samfund
Sprog	dialekter	sociolekter	standardisering	internationalisering
Soc. opdeling	stand	social klasse	kultur	livsstil

Tabel 1. Sprogudvikling i Høyanger gennem fire generationer

Generation I står med (mindst) det ene ben i det traditionelle bygdesamfund, domineret af primærnæringer, mens generation II fra 1920'erne er vokset op i en industriby i klassekampens tid. Generation III fra 1950–60'erne repræsenterer det etable-rede industrisamfund med en overbygget velfærdsstat, og generation IV repræsen-

terer det senmoderne samfund med postindustrielle træk.

Disse 4 generationers samfund har forskellig horisont: Gen. I er et snævert lokalsamfund hvor landlige kvaliteter vurderes højest, mens rammerne i gen. II udvides til et videre lokalsamfund hvor byer får større betydning og prestige. Gen. III er et samfund hvor nationen spiller en større rolle, fordi velfærden i høj grad organiseres nationalt. Velfærden er et statsanliggende, og der foregår en vis centralisering (om end mindre i Norge end mange andre steder), og i gen. IV griber internationaliseringen, ja globaliseringen, ind i lokalsamfundene, i og med at der sker en større international arbejdsdeling som også får konsekvenser for industrien i Høyanger.

Det interessante er at de typer sprogbrug der i de fleste lande svarer til disse horisonter ikke sætter sig igennem på samme måde i Norge. I Danmark og Sverige vil gen. I være dialekttalere, gen. II typisk tale et socialt opdelt bysprog, en sociolekt, i gen. III vil talesproget være meget standardiseret, mens gen. IV også vil være præget af internationalisering.

Denne form for samspil mellem sprog, sprogholdninger og samfundsudvikling genfindes ikke uden videre i Norge. Specielt generation III passer ikke ind i billedet. Hvorfor sætter en centraliserende nationalstat sig ikke stærkere igennem sprogligt?

En del af forklaringen kunne være at det nationale er det lokale i Norge, i og med at dialekterne ses som repræsentanter for den nationale kontinuitet. Skolelovens bestemmelse om at læreren skal tilpasse sit sprog til elevens, kan opfattes som udtryk for det samme, idet det betyder at et af standardiseringens vigtigste redskaber i andre lande, skolen, ikke har samme funktion i Norge over for de traditionelle dialekter (men vel nok over for samisk og byernes sociolekter).

Hvis vi ser på hvad der udgør de afgørende sociale opdelinger i de fire generationer, så tager generation I afsæt i et standssamfund, i Norge først og fremmest præget af modsætningen mellem bønder og embedsmænd, som til en vis grad falder sammen med forskellen mellem land og by, og mellem norsk dialektalt og dansk(præget) talesprog. Generation II er præget af en økonomisk klasseopdeling, med livsform som et medierende begreb, repræsenterende den kulturelle formning af klassen, generation III mest af kulturforskelle, og generation IV af livsstilsforskelle, som ikke nødvendigvis er permanente. Forskelle inden for klasserne er ved at blive vigtigere end de gamle klasseforskelle, og intraindividuel variation spiller en stigende rolle.

I løbet af de sidste tre generationer sker der tilsyneladende en bevægelse fra rene sociale, ofte livslange, forskelle via kulturforskelle til mere foranderlige stilforskelle.

Portræt af de enkelte generationer

Den første generation består af de allerførste indbyggere i det nye industrisamfund efter industrialiseringen omkring 1916, og den skildres under overskriften "Brot med det tradisjonelle". Randi Solheim har ikke førstehåndsmateriale fra denne gene-

ration og bygger sin skildring bl.a. på Lars Vassendens notater fra 1956 samt bemærkninger fra generation II. Det omtalte brud ligger i mødet mellem de 120 indbyggere som boede i Høyangsfjorden før industrialiseringen og så alle de mange tilflyttere. Første generations sprog beskrives af Vassenden som “ein heterogen masse av ei stor mengd ulike dialektar, og alle tek det for ein naturleg ting at stoda er slik” (s. 272). Afslibningen og tilpasningen begyndte formentlig hurtigt, men fungerede i første omgang snarest som en situationsafhængig variation, og kan slet ikke siges i denne generation at være nået så langt, at man kan tale om et ensartet sprogsystem eller en ensartet sprognorm. Det svarer til at denne første generation heller ikke socialt eller mentalt blev homogeniseret. Man bliver ikke med et slag industriarbejder, selv om man forlader landbruget og begynder at arbejde i en fabriksdal. Arbejdsstyrken har i de første år været meget sammensat af tilvandrede arbejdere af meget forskellig slags og (måske for flertallets vedkommende?) folk der hidtil havde arbejdet i landbruget. Blandt arbejderne har der været både hvad man kan kalde respektable arbejdere og hvad der på dansk kaldes sjovere (rallare), et omvandrede sjak af arbejdere. De har indbyrdes haft temmelig forskellige normer, men begge adskilt sig fra bønderne – og dertil kommer så de ligeledes tilvandrede middelklassefamilier. Det er ikke kun sprogligt en sammenbragt befolkning.

Med generation II kommer vi til førstehåndsmaterialet, og dermed har Randi Solheim mere fast grund under fødderne og behøver ikke at holde sig til formodninger. Billedet af denne generation er et opdelt samfund med store sociale forskelle, siger hun, og sprogligt karakteriseres den som kaotisk og præget af mangfoldighed og variation. Stilistisk skurrer disse betegnelser lidt i ørerne. Er mangfoldighed og variation det samme som kaos? Kan der ikke være orden i mangfoldigheden og variationen? Lidt længere fremme peges der på at det mest karakteristiske ved generation II's talesprog er de store forskelle mellem enkeltindivider:

Ein del av språkbrukarane frå denne generasjonen har eit talemål som framleis er sterkt prega av eigen og/eller foreldra sin geografiske og sosiale bakgrunn, av eige yrke, personleg nettverk, miljø og omgangsformer. Resten av informantane frå denne generasjonen har – i ulik grad og på ulike måtar – tilpassa seg den meir einsarta høyangerdialekten som seinare fann fokus i tettstaden (s. 275).

Prototypiske sprogbrugere i generation II – og bærere af tre grundlæggende livsformer

De tre sprogbrugerportrætter fra generation II er valgt fordi de repræsenterer forskellige sprogstrategier (s. 277). Det falder imidlertid umiddelbart i øjnene at de samtidig er bærere af de tre grundlæggende livsformer i Thomas Højrup's forstand (jf s. 264f og Højrup 1983).

Peder var landmand i en årrække, drev familiens gård, men blev senere industriarbejder. Han er en typisk repræsentant for den selvstændiges livsform i den rurale

udgave og bærer af lokal historie og lokalt talesprog, men ikke upåvirket af den sproglige udvikling. Han har en del markerede traditionelle træk, men de bruges ikke konsekvent; han veksler således mellem *ao* og *å*. De mange traditionelle træk er dog så markerede at de giver en helt særegen karakter og et markeret sognepræg, mens det yngre høyangermålet, som mangler disse træk, af mange ikke anses for at være et rigtigt sognemål.

Peder ønsker direkte at hans sprog skal fortælle om hans lokale rødder, fordi han er efterkommer af de oprindelige indbyggere på stedet. Han har høj sproglig bevidsthed, og er negativ over for sprogblanding og brugen af østnorske træk. Han standardiserer i visse situationer, men er egentlig irriteret over at han gør det.

Finn repræsenterer lønarbejderlivsformen. Han er vokset op i en arbejderfamilie i Høyanger. Faderen var fra nabobygden, moderen kom dertil fra Oslo som ung pige, da hendes far fik arbejde i Høyanger. Finn har udpræget blandingsdialekt med variation mellem østnorske og vestnorske træk, og han omtaler det selv som en blanding. Han har haft bokmål som skolesprog pga moderen, som også er grunden til at han har så standardnært et sprog.

Finn har svært ved at karakterisere høyangerdialekten, det er en rummelig norm med plads til stor variation og hans eget talesprog er aldrig blevet opfattet som markeret. Han veksler fx mellem *ikke* og *ikkje*, med *ikkje* som den dominerende form. Han har en overvægt af østnorske bøjningsendelser. Variation, kompromisformer og dialektblanding er karakteristisk for Finns sprog. Han har enkelte syntaktiske træk som er ualmindelige på Vestlandet og virker som formelt standardsprog, fx “di faktiske forhold” (uden dobbelt bestemthed) og foranstillet possessiv som “min mor”, som er fremmed i vestnorsk kontekst.

Det østnorske talesprog gør sig fremdeles gældende med støtte i den statusposition det har haft både i hans opvækst og hans voksenliv. Og så har han haft et langt liv med politisk arbejde, bl.a. i arbejderbevægelsen, som har virket konsoliderende på de østnorske træk. Lokale sproglige markører, både traditionelle og moderne, er stort set fraværende i hans sprog. Han er oplært i riksmål og bruger bokmål, men mener nynorsk passer bedst til høyangerdialekten.

Inga har middelklassebaggrund og repræsenterer en kvindelig pendant til karrierelivsformen, nemlig baglandskvinden. Hun har dels arbejdet i det offentlige dels været hjemmearbejdende, og hendes sprog har et gennemgående sydøstnorsk standardnært præg. Hun var også informant i 1975 og har ikke ændret sproget væsentligt siden.

Hun er et personificeret sprogligt yderpunkt over mod østnorsk standard, men oplever ikke selv sit talesprog som specielt, og hun har kun reflekteret lidt over det. Inga mener at talesprogets egenart er underordnet forholdet til hjembyen. Hendes talesprog reflekterer hendes egen baggrund i Høyanger, således er sproget med til at forme hendes lokale identitet, selv om man ud fra rene sproggeografiske kriterier ville knytte hende til helt andre steder. Hun illustrerer alternative bånd mellem sprog og hjemsted. Hendes sprog kan kaldes radikal standard, med a-endelser og brug af *ho* og *ei*. Disse træk kan ses som tilpasninger til den lokale dialekt.

Disse tre sprogprofiler fremtræder med klare indbyrdes forskelle og fungerer godt som pejlemærker, både i og mellem generationerne. De tre er samtidig eksempler på tre grundlæggende livsformer der er til stede samtidig i Høyanger, Inga i form af den kvindelige pendant til livsform III, baglandskvinden som støtter mandens karriere ved at sørge for at baglandet fungerer (jf Christensen 1987), men det fremgår mindre tydeligt end tilfældet er med Peder og Finn.

Generation III og IV

Fra generation III er valgt to repræsentanter, og det præciseres at de ikke er valgt ud fra sproglige kriterier, men som sociale typer.

Tore er blevet i Høyanger, mens *Mari* har studeret i Oslo et par år. Han arbejder ved Verket, mens hun er ansat i den offentlige administration, hans aktivitetsradius er mindre end hendes, og han er mere lokalt orienteret end hende og fremstår i højere grad end hun som en del af den specielle industribykultur. Begge har lokal baggrund, men mens Tores sprog har et moderne lokalt særpræg, er Maris sprog mere standardnært. Det svarer godt til at han er langt tættere integreret i hele arbejderkulturen omkring Verket, han betoner fx at han sætter pris på omgangsformen. Som offentligt ansat er Mari ikke så direkte afhængig af den lokale industri – men nok indirekte, idet den sikrer at der er liv i byen, hvad alle de skildrede sprogbrugere giver udtryk for.

Samtidig skal vi nok ikke undervurdere kønsforskellen (jf. s. 313) som her forstærkes i og med at den lokale fabrikskultur i udpræget grad er en maskulin kultur, dvs. alt andet lige må man forvente at mændene har tydeligere lokalpræg end kvinderne.

Til forskel fra generation II, ser de sproglige forskelle i denne generation ikke ud til at kunne relateres så tydeligt til hverken forældrebaggrund, erhverv eller livsform, og det forklares med henvisning til at det lokale talesprog i denne generation(s opvækst?) har fået en mere stabil norm. I stedet får den lokale oplevelse af stedet mere at sige (s. 314), og det er relationerne til den lokale industriarbejderkultur, der får betydning. De fysiske forhold får mindre at skulle have sagt og de kulturelle mere.

Denne argumentation kan jeg godt købe, og jeg er enig i at fx livsformanalysen er mere frugtbar i visse generationer end andre. Men jeg er mindre sikker på at det er knyttet så tæt op på udviklingen af en stabil norm i Høyanger. For mig at se er det et eksempel på en langt mere generel udvikling, som også kan genfindes i andre lokalsamfund med en helt anden historie.

De to unge repræsentanter for generation IV *Birgitte* og *Stein* hører alene ved deres valg af studieretning (erhvervsfaglig vs. almen) hjemme i to forskellige ungdomskulturer, om end uden helt klare skel. De kan imidlertid også, deres ungdom taget i betragtning, opfattes som yngre reproduktioner af Birgittes mere middelklasseprægede baggrund og Steins mere arbejderklasseprægede, forstærket af kønsforskellen som vil være tilbøjelig til at trække i samme retning (kort diskuteret s. 332).

Sprogbrugen i denne generation behandles relativt kortfattet, og der er flere spørgsmål end svar vedr. generation IV og dagens høyangermål.

Hvad er det særlige ved Høyanger som by?

I stedet for at beskæftig sig mere med dem vil jeg sammenligne Høyanger med en ny dansk by fra samme periode, for at se om det kan kaste nyt lys over sprogudviklingen i Høyanger.

Randi Solheim giver indledningsvis en oversigt over de forhold som har præget formningen af den nye dialekt, og i den afsluttende del drøftes Høyangers karakteristika som et ensidigt industrisamfund og dets ændring i en kontinuerlig moderniseringsproces, hvor samfundet stadig bærer elementer med sig fra de tidligere perioder. En bestandig byggen videre hvor de gamle byggesten ikke kasseres, men genbruges i nye sociale konstruktioner, hele tiden inden for rammen af det ensidige industrisamfund. Det betones at sprogudviklingen i Høyanger ikke blot er et eksempel på hvad der sker i en hurtigtvoksende by, men mere specifikt på hvad der sker når et moderne industrisamfund domineret af én eneste virksomhed vokser frem fra næsten ingenting, og mere antydningvis hvad der sker når dette samfund tvinges til omstilling på grund af de overordnede samfundsstrukturer.

Uden at indtage et pro-deterministisk standpunkt i synet på samfundsstruktur og sprogudvikling vil jeg sammenligne Høyanger med Grindsted, en dansk stationsby i Sydvestjylland der næsten samtidigt voksede eksplosivt. Det vil klart kunne vise at det der sker i Høyanger ikke er udtryk for en lovmæssighed i alle nye bysamfund af denne størrelse der vokser op i løbet af et tiår eller to i begyndelsen af 1900-tallet. Det er kun en særlig type bysamfund det gælder.

Byudviklingen i Høyanger og Grindsted

	Høyanger	Grindsted
1900	ca 100	ca 100
1910	124	
1920	953	ca 2000
1930	2218	ca 2500

Tabel 2. Indbyggertal i Høyanger og Grindsted. I 1913 fik Høyanger fast bådforbindelse, i 1914 blev Grindsted stationsby med togforbindelse, og i 1915 kom NACo (Norsk aluminiums Compagni) til Høyanger.

Begge byer ligger i et lidet urbaniseret område, og befolkningsudviklingen er nogenlunde den samme. Flertallet af tilflytterne til Grindsted kom fra Midt- og Vestjylland, men tidvis var byen også præget af omrejsende arbejdere, fx i forbindelsen med anlægget af jernbanen.

Hvad er så forskelligt? Først og fremmest erhvervsstrukturen. Grindsted er præget af en række mindre virksomheder, dvs. der var mange selvstændige og ret få arbejdere og ofte en tæt forbindelse mellem arbejdsgiver og ansat (Eriksen 1996: 111, 307). En stor del af indbyggerne var udprægede iværksættere; det var folk med

selvstændigt initiativ der flyttede til byen, mange af dem var præget af den entreprenørånd som historikere og antropologer har vist at Vestjylland har været så rigt på (Damgaard 1989).

Grindsted blev som andre stationsbyer administreret sammen med det landsogn den var en del af, modsat købstæderne der fra gammel tid havde særlige købstadforfatninger, og den var underlagt landkommunalloven af 1867, der ikke tog hensyn til de særlige forvaltningsmæssige og erhvervsmæssige forhold der var i stationsbyen, endside det behov for opbygning af infrastruktur der opstod.

Der var ikke nogen enkeltvirksomhed der organiserede den manglende infrastruktur, eller påtog sig sociale forpligtelser, som Verket gjorde i Høyangen. Og det var før velfærdsstatens tid. Løsningen var en organisering af civilsamfundet. Man dannede foreninger der tog sig af det nødvendige.

Socialstrukturen i stationsbyer som Grindsted: fra segregation til smeltedigel?

Er det et klassesamfund der vokser frem, eller snarest en klanstruktur der hersker i byer som Grindsted? Er de væsentligste modsætninger sociale eller kulturelle? Jeg tør ikke udtale mig for absolut på dette punkt, men det er klart at der voksede både en borger- og en arbejderkultur frem, som udfoldede sig i forskellige foreninger, og de stod begge i modsætning til den traditionelle omgivende landbokultur.

Den førende forening, Borgerforeningen, skabte en borgerlig definition af bylivet og stod i modsætning til de religiøse foreningsmiljøer på landet. De folk der sluttede op omkring den tilegnede sig bevidst en ny livsstil ved kulturelle lån og etablerede en ny måde at leve på i stationsbyen – og da de havde sat sig på magten lukkede de for nye medlemmer.

Det førte til modmobilisering, bl.a. i arbejderbevægelsen. Socialdemokratiet kæmpede dels det landligt dominerede sogneråd, dels foreningerne symboliseret ved Borgerforeningen. Målet var at afskaffe det foreningsstyrede civile samfund for at få kommunen til at overtage så mange opgaver til fælles bedste som muligt.

Foreningerne tabte terræn omkring anden verdenskrig, men samtidig opstod nye logeagtige fællesskaber i 30'erne. De adskilte miljøer eller klikker overlevede i generationer trods nærheden og det deraf følgende store kendskab til hinandens liv i stationsbyen, dog har foreningerne i de senere perioder ikke været så altomfattende, de er blevet mere målrettede foreninger, ikke totale miljøer der kunne skabe massive gruppedannelser.

Den tydelige opdeling må heller ikke få os til at glemme at byen er mere end summen af delene, den gør noget ved sine indbyggere og de er fælles om at tage afstand til det omgivende land.

Hvilke forskelle er der mellem de to lokalsamfund i relation til sprogbrugerne?

De hastigt voksende stationsbyer var en slags socialt laboratorium og kan som en fortætning af det moderne projekt belyse sammenstødet mellem land og by.

Beboerne i stationsbyerne kom fra landet, dvs. deres bykultur var en nytillært kultur, tillært gennem acculturation ved at en gruppe bevidst eller ubevidst tilegnede sig en anden gruppes måde at leve på. De ville være urbane og efterlignede derfor konsekvent, ja overkonsekvent, livet i købstæderne i begge former, både som en borgerlig og en arbejderbykultur, fx i brugen af tiltaleformen *De* og titel + efternavn i omtale, i modsætning til det landlige *du* + fornavn. Både borger- og arbejderkulturen kolliderede med nogle af de værdinormer der fandtes i landbokulturens organisations- og omgangsformer.

De danske stationsbyer skildres generelt som forposter i den kulturelle urbaniseringsproces, der udbreder den urbane (især borgerlige) kultur til stadig større dele af befolkningen. Stationsbyudviklingen var en civiliseringsproces, hvor stationsbyerne udgjorde et mellemstadium mellem landet og de gamle købstæder.

Også i et mere konstruktivistisk perspektiv, må de forskellige sociologiske forhold i de to byer forventes at have indflydelse på sprogbrugen.

En vigtig forskel er klassestrukturen. Begge samfund har klare klasseforskelle i de første generationer. Forskellen er at de selvstændige både talmæssigt og bevidsthedsmæssigt fylder mest i billedet i Grindsted, mens Høyanger både i egen og i naboernes opfattelse er en industriarbejderby. Hele billedet af konkurrerende lokale kulturer svarer til at vi ikke hører noget om at der opstår et nyt lokalsprog i Grindsted. Der sker ikke den samme ret hurtige koineisering som i Høyanger. Og der er ikke nogen bevidsthed om et grindstedsprog, kun om en vis variation mellem nogle der taler nivelleret sydvestjysk dialekt og nogle andre der taler et intenderet (omend ofte temmelig stærkt regionalt farvet) standardsprog. Alt dette i modsætning til Høyanger.

Høyangers særkende er at den er en ensidig industriby der vokser frem af næsten ingenting, og som er domineret af oprindelig én og kun én virksomhed, Verket.

Når første generations kaos og anden generations stærke opsplitning fører til tredje generations fælles norm, skyldes det at indbyggerne har fælles fodslag, idet arbejderne er den altdominerende gruppe, der sætter stilen både fonetisk og hvad angår omgangstone i kontrast til det omgivende land. Arbejderne var den centrale gruppe i konstruktionen af det nye stedbundne fællesskab og den nye industrikultur i Høyanger. Det var arbejderkulturen der dominerede og gav retning til sprogudviklingen. De folkelige østnorske former som *ha 'kke*, *vi 'kke* blev efterhånden regnet for karakteristiske for Høyangermålet generelt, og de personer i generation II der repræsenterer sproglige yderpunkter har stået ude på sidelinjen i forhold til arbejdermiljøet (s. 297).

Dertil kommer så forskelle i storsamfundet. Der er store forskelle på sprogsyn og sprognormer i de storsamfund de to byer er indlejret i, mellem et stærkt standardiserende og et svagt standardiserende sprogsamfund.

Afsluttende bemærkninger

Randi Solheim har skrevet en fascinerende skildring af Høyangers sproghistorie, set først og fremmest i et sprogbruger- og lokalhistorisk perspektiv. Jeg har ikke meget at lægge til den historie, men jeg har forsøgt at uddybe det lokalhistoriske perspektiv ved at tilføje en sammenligning med en jævnaldrende ny dansk by med en anden sociologisk profil, ud fra den opfattelse at selv om det lokale sociale liv ikke er en direkte og mekanisk følge af de sociale forhold betyder det heller ikke at der ikke er nogen forbindelse mellem de to. Hverken artikulationer eller konstruktioner af det lokale sker ud af det rene intet (jf. mange af diskussionerne om begrebet community i Day 2006).

Både Randi Solheim og historikeren Sidsel Eriksen, der har skrevet om Grindsted, er inde på at Thomas Højrups begreb om livsformer kan være frugtbart til at forstå de kultursammenstød og til en vis grad de sproglige opdelinger som findes i de to samfund. Det er karakteristisk for livsformanalysen at den bygger på en sammenhæng mellem erhverv og måde at organisere sit liv på. Man kan dog konstatere at den enkelte ofte forsøger at fastholde sin oprindelige livsform på trods af forandringer i de livsbetingelser der var baggrunden for livsformen, fx ved at vedkommende flytter til en stationsby. Livsformsanalysen er bedre til at undersøge modstanden mod ændringer, end til at forklare hvordan byen påvirker og forandrer den enkeltes måde at leve på, og den fungerer bedst for (og er anvendt mest i) generation II.

Et tredje og mere overordnet perspektiv spiller en mindre rolle i afhandlingen og skal kun lige antydes her: indlejringen i den store historie og de samfundsændringer den rummer. Hvilken rolle spiller det for den enkeltes sprogbrug og dermed for den lokale sprogudvikling, at måden man lever på i stigende grad kan løsrives fra den snævre sociale sammenhæng og bliver til kulturforskelle, ja til mere eller mindre flygtige livsstilsforskelle? Man kunne også spørge: I hvor høj grad er generation IV's sprogbrug afhængig af den konkrete lokale historie?

Afhandlingen leverer kun antydninger af svar på dette spørgsmål, og det skal forfatteren ikke høre bebrejdelser for, i og med at hun har fortalt de første tre generationers sproghistorie så godt og levende som tilfældet er. Det har været spændende læsning.

Litteratur

- Bjerrum, Anders 1939. K. J. Lyngbys Breve om Sønderjylland. *Danske Studier* 1939: 43–65.
 Christensen, Lone Rahbek 1987. *Hver vore veje. Livsformer, familietyper og kvindeliv*. København. Damgaard, Ellen 1989. The far west of Denmark. *Ethnologica Scandinavica* Vol. 19: 107–127.
 Day, Graham 2006. *Community and Everyday Life*. London/New York: Routledge.
 Eriksen, Sidsel 1996. *Stationsbyens Samfund. Folk og foreninger i Grindsted 1880–1940*. Overgaard Bøger.
 Højrup, Thomas 1989. *Det glemte folk: livsformer og centraldirigering*. Hørsholm: Institut for Europæisk Folkelivsforskning, Statens Byggeforskningsinstitut.
 Lyngby, K.J. 1858. *Bidrag til en sønderjysk sproglære*. København: F.H. Eibe.
 Solheim, Randi 2006. “Språkbruk og språkhaldningar i Høyanger etter andre verdskrigen. Eit sosiologvistisk særtilfelle eller eit lokalt døme på ein allmenn tendens?” *Målbryting* 8: 7–28.

Annen opponert

Paul Kerswill, Lancaster University

Koinédannelse og sosiale faktorer

Solheims avhandling er et viktig bidrag til diskusjonen omkring koinédannelse (jf. Siegel 2001, Trudgill 2004). Det som er spennende, er at hun ikke bare har opplysninger om språkbruk i reell tid, men også førstehånds sosiolingvistiske opplysninger om stadium II (etter Trudgills modell), dvs. generasjon II (barna til de opprinnelige innflytterne). Denne generasjonen står sentralt i Trudgills teori, da det er nettopp her sosiale faktorer, spesielt samlebegrepet “identitet”, ifølge ham fullstendig faller bort. Solheim mener å kunne påvise at dette slett ikke er tilfellet.

I likhet med andre undersøkelser av koinédannelse, bygger denne på en kombinasjon av tilsynelatende-tid-metoden (ved å bruke både eldre og yngre informanter) og reell-tid-metoden (ved bruk av eldre og nye data), og den slutter seg til tre-generasjonsmodellen. Det som er nytt, er at Solheim bruker en konstruksjonistisk synsvinkel for å oppnå en dypere forståelse av språksituasjonen sett fra deltakerens ståsted. Bruken av en delvis kvantitativ, delvis konstruksjonistisk metode fører med seg både fordeler og ulemper. Som 1. opponert påpeker, er det ganske lite kvantifisering og ingen signifikantesting. Til gjengjeld får vi “møte” språkbrukerne selv, og vi lærer dem å kjenne, lite grann. Men det finnes for få kvalitative data til at vi kan finne ut i hvor høy grad språk/dialekt virkelig er en del av folks oppfatning av samfunnet de bor i – dvs. en del av deres sosiale identitet.

For nettopp en slik situasjon er en mer kvalitativ metode fordelaktig: Kvantifisering er ikke dekkende for å beskrive fenomenet. Det viser seg at variasjonen innenfor generasjon II er for stor til at variabler kan identifiseres, da de blir for mange og dessuten er flere av dem ikke relevante for store deler av befolkningen. Trudgill innser dette i sin undersøkelse av koinédannelse i New Zealand, idet han lister opp en rekke svært individuelle idiolekter. Ifølge Trudgill er grunnene til dette at innvandrerne var avsondret fra sin tidligere sosiale verden, at det nye samfunnet i begynnelsen praktisk talt var uten normer, i hvert fall i språklig henseende, og at det ikke lå noen regelmessig sosial distribusjon bak de mange språkvarietetene i det nye miljøet. De voksne hadde ikke behov for å overføre sine egne språkholdninger til barna. Barna var dermed ikke under noe press for å rette seg etter bestemte språknormer. Det manglet også en potensielt mønsterdannende ungdomsgenerasjon. Barna pluk-

ket ifølge Trudgill mer eller mindre vilkårlig ut varianter som om disse lå på en “hylle i supermarkedet”. Den fokuseringen som først skjedde i generasjon III, ble styrt av antallet personer i generasjon II som brukte bestemte varianter. Man kan trekke den logiske slutningen at det som gir uttelling, er de kvantitative forholdene mellom variantene allerede i generasjon I (dvs. hos innvandrerne).

Likheten mellom Trudgills og Solheims funn er påfallende, og i likhet med ham avstår hun fra noen kvantifisering av generasjon II. Både Høyanger og New Zealand står i motsetning til den nye engelske byen Milton Keynes, der en god del fokusering fant sted allerede i generasjon II (Kerswill og Williams 2000). Solheim unngår kvantifisering ikke bare av praktiske grunner, men også ut fra et prinsipielt syn som går ut på at det stemmer bedre med den opplevde virkeligheten å snakke om *strategier* – et begrep som veilederen hennes Brit Mæhlum også har funnet fruktbart (1992). Man kan nok kritisere idéen om at folk “velger” strategier – for meg innebærer dette en for sterk implikasjon av at en person over lengre tid har et bevisst forhold til egne språklige valg, og det viser seg jo at informantene knapt nok har reflektert over dette i det hele tatt (i den grad Solheim har konkrete opplysninger om dette). Likevel er det i Høyanger ganske lett å vise til sosiale bakgrunnsforhold utover de rent demografiske, nemlig forholdet mellom lokal dialekt og standardnært østnorsk slik det har utspilt seg på det lokale plan. Motsetningen mellom industriarbeider og industrileder gjorde seg gjeldende, og dette førte til at bruken av lokale vestlandsformer stod sterkt, men også at østlandsformer gjorde seg sterkere gjeldende enn de rene tallene på innflyttere østfra ville tilsi. Likevel kan man ikke utelukke at mange av “variantvalgene” hos generasjon II kunne ha vært vilkårlige, og det finnes eksempler på at søsken snakket ulikt. Mange av disse valgene kan imidlertid føres tilbake til den livssituasjonen den enkelte språkbrukeren i generasjon II befant seg i. Trudgill skriver at hans modell kun egner seg til “tabula rasa-situasjoner” hvor det ikke fantes noen tidligere befolkning som brukte innvandrernes språk. Jeg vil hevde at forskjellen mellom hans mønstergyldige eksempel New Zealand og andre steder som Høyanger og Milton Keynes er mindre enn han påstår (Kerswill 2007), og at slike *tabulae rasae* har en god del sosialt arvestoff, ikke minst språkholdninger, fra de samfunnene folk reiste fra. Jeg vil gjerne komme med en hypotese om at den tidlige utviklingen av “immigrantkoinéer” beror på hvor stor kontakten var med andre samfunn med samme språk. Trekker vi nå inn den nye byen Milton Keynes, er det mulig å korrelere kontakt og fokusering, som i tabellen nedenfor:

	Kontakt med andre samfunn med samme språk	Fokusering i:	Stor variasjon i generasjon II	Stor forskjell på innvandrerdialektene
New Zealand	lite	generasjon III	ja	ja
Høyanger	betydelig	generasjon III	ja	ja
Milton Keynes	stor	generasjon II	nei	nei

Samsvaret er ikke perfekt, da andre variabler spiller inn, ikke minst hvor stor forskjell det var mellom dialektene til innvandrerne – jf. siste kolonne. Selv om de aller fleste av Milton Keynes' innbyggere etter den første utbyggingsfasen i 70-årene var innflyttere, viste det seg at barna deres stort sett samlet seg omkring bestemte fonetiske trekk – altså et tilløp til en ny dialekt. Milton Keynes deltar fullt ut i de sørøst-engelske fonetiske utviklingene, og i likhet med Høyanger ligger Milton Keynes i forkant av endringene i sin region, men i motsetning til Høyanger ligger Milton Keynes bare noen få år foran, ikke 2–3 generasjoner som i Høyanger. Ser vi på vei- og jernbanenettet og mønstrene for pendling i Sørøst-England, finner vi fort ut at Milton Keynes langt fra er isolert.

Hvis det i det hele tatt har noe for seg å koble kontakt og fokusering, ligger det nær å spekulere på om det også finnes noen sammenheng mellom *kontakttype* og de sosiale forholdene som eventuelt spiller inn i generasjon II. Hvis det er stor kontakt med omverdenen, vil språkholdninger og sosiolingvistiske variasjonsmønstre forøvrig ikke skille seg særlig ut i det nye samfunnet sammenliknet med opphavssamfunnene. Hos generasjon II i Høyanger kan den enkeltes valg av dialekttrekk ha vært delvis vilkårlig, fordi byen sammenliknet med Milton Keynes var *relativt* isolert, mens samfunnsinterne forhold til gjengjeld kan ha gjort seg gjeldende. Det unge engelsktalende samfunnet i New Zealand hadde ingen daglig kontakt med Storbritannia, slik at fokuseringen ikke kunne ha blitt framskyndet av kontakt med et videre samfunn, slik tilfellet ser ut til å ha vært i Milton Keynes. I de mest isolerte bosetningene har nok "supermarkedprinsippet" til en viss grad rådet. Men som jeg har vært inne på, virker bestemte typer sosiale eller sosiolingvistiske faktorer likevel inn, spesielt språkholdninger og identitetsdannelse, samtidig som samfunnsinterne (makt)forhold har spilt en rolle. Alt dette betyr at man kan postulere en typologi av nye dialekter som bunner i kontakt og sosiale forhold, der disse faktorene i noen utstrekning er avhengige av hverandre. Eventuelt kan man supplere med en sjettede kolonne i tabellen, som viser nettopp denne relasjonen – og denne må utdypes i framtidig forskning. Høyanger inntar da en mellomposisjon.

Helt til slutt vil jeg ta med noen mer spesifikke kommentarer til avhandlingen. Jeg oppfatter ikke helt hva forholdet mellom standardisering og regionalisering er, heller ikke hvordan nivellering passer inn. Kunne det være fruktbart å trekke fram forskjellen mellom Ingas levende og naturlige talemål, som jo *er* nettopp det (og var i sin tid en sosiolekt, ikke "standardtalemål"), og standardisering, der mønsteret er både fjernt (i Oslo) og abstrakt? Det som skjer i dag, er ikke at Ingas talemål plutselig blir mønsterdannende, men noe annet. Er det globalisering på landsbasis, gjennom bruk av standardtalemål? Flere norske sosiolingvister har tatt for seg dette spørsmålet.

Jeg er ikke enig i påstanden om at folk virkelig skaper en ny dialekt for å skape et nytt samfunn. Jeg holder med Solheim i at sosiale forhold (status, lokal gruppetilhørighet og gruppeopposisjon) er viktige på alle stadier av koinédannelsen, til og med i New Zealand. Men at folk bevisst, eller underbevisst, er med på å skape et nytt

språk som en del av en ny kultur, tviler jeg på, og på det punktet holder jeg med Trudgill.

Litteratur

- Kerswill, Paul (2007): Anmeldelse av Trudgill (2004). *Language* 83: 657–661.
- Kerswill, Paul & Ann Williams (2000): “Creating a New Town koine: Children and language in Milton Keynes” i *Language and Society* 29/1: 65–115.
- Mæhlum, Brit (1992): *Dialektal sosialisering. En studie av barn og ungdoms språklige strategier i Longyearbyen på Svalbard*. Oslo: Novus Forlag.
- Siegel, Jeff (2001): “Koine formation and creole genesis” i Norval Smith (red.): *Creolization and Contact*, Philadelphia: John Benjamins, s. 176–197.
- Trudgill, Peter (2004): *New-dialect formation. The inevitability of colonial Englishes*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Paul Kerswill
Department of Linguistics and English Language
Lancaster University, LA1 4YT, Storbritannia
p.kerswill@lancaster.ac.uk

Svar til opponentane

Randi Solheim

Eg vil starte med å takke førsteopponent Inge Lise Pedersen og andreopponent Paul Kerswill for relevante innspel og konstruktiv dialog – på disputasdagen så vel som i denne skriftlege framstillinga. Samtidig vil eg gjerne rette ei takk til den tredje komitémedlemmen, Helge Omdal, som i tillegg til dei faglege og administrative oppgåvene har hatt ein spesiell posisjon i samband med disputasen. Det var nemleg hans vesle artikkel frå 1977 som i utgangspunktet gjorde Høyanger kjent som eit spesielt språksamfunn, og som var med på å danne grunnlag for avhandlingsarbeidet mitt.

Ein disputas er ein spesifikk munnleg sjanger med ein eigen dynamikk og dramaturgi som vanskeleg kan gjenskapast i skrift. Likevel kan ei framstilling som denne gi lesaren eit bilde av aktuelle tema og problemstillingar som kan drøftast vidare. I det følgjande vil eg kommentere dei skriftlege opposisjonsinnlegga, svare på kritiske innvendingar og komme med utdjupingar og presiseringar til sentrale punkt. Eg tek først utgangspunkt i Inge Lise Pedersens og deretter Paul Kerswills opposisjon, men tillèt meg å bryte med dette disposisjonsprinsippet der det tematisk sett ligg til rette for det.

Om å gripe eit komplekst språksamfunn

Inge Lise Pedersen presenterer ei svært grundig – og sympatisk – lesing av *Språket i smeltegryta*. Hovudtyngda ligg på delane som tek føre seg språkbrukarane og språksamfunnet, og på dei metodiske aspekta. Gjennom referansar til andre språksamfunn og forskingstradisjonar set ho også arbeidet inn i ein vidare kontekst.

I innlegget sitt framhevar og utdjupar Pedersen fleire av dei sidene som eg sjølv ser på som sentrale i avhandlinga, m.a. det særeigne språksamfunnet, utfordringane som er knytte til ulike tidsplan og forskingstradisjonar, og ikkje minst kompleksiteten og spennvidda i materialet. Dette er faktorar som særpregar undersøkinga mi, og som samtidig gjer ein metodediskusjon viktig. Når det gjeld overordna metodiske perspektiv, må eg seie meg heilt samd med Pedersen når ho innvender at den antropologiske innfallsvinkelen i større grad burde fått praktiske konsekvensar for feltarbeidet gjennom meir omfattande intervjumateriale. Opphavleg var det også meininga å vende tilbake til Høyanger og gjennomføre ein serie oppfølgjande inter-

vju. At dette ikkje blei gjort, har dels praktiske årsaker, men skuldast først og fremst at eg såg potensialet i dei unike samlingane med eldre materiale, og valde å leggje større vekt på dei språkhistoriske utviklingslinene. For at prosjektet i det heile skulle vere gjennomførbart, måtte eg då tone ned analysane av dei individuelle språkbrukarane frå generasjonane III og IV. I staden prøvde eg å karakterisere desse generasjonane på grunnlag av trekk som var felles for fleire informantar. Portretta eg presenterer, er såleis ikkje meinte som utfyllande analysar av enkeltpersonar, men som presentasjonar av språkbrukarar som står fram som representantar for relevante grupper. Eg er heller ikkje ute etter heile livshistoria til informantane, men ønskjer å framheve hendingar, haldningar og erfaringar som i ei vid tyding kan relaterast til individet sin språkbruk og språkutviklinga i Høyanger. Ein kan gjerne seie at det er *typar* av språkbrukarar og vanlege språklege *strategiar* som blir omtala, slik Kerswill nemner i sitt innlegg. Stoda er imidlertid noko annleis for informantane som er portretterte som representantar for generasjon II. Her trekkjer eg i langt større grad liner mellom informantane sin språkbruk og den sosiale identiteten deira, og såleis kunne eg med fordel ha bakgrunn i eit meir djuptgåande og omfangsrikt intervjumateriale. Men samtidig er banda mellom språk og lokal identitet svært tydelege hos dei språkbrukarane eg portretterer her. Det er også slik at fleire av dei er medvitne om desse relasjonane og uttrykkjer seg eksplisitt om dei, noko som gjer det lettare å framheve slike aspekt i analysane. Ein må likevel ta høgd for at informantane kan ha blitt merksame på slike forhold i samband med arbeidet mitt.

Som Pedersen framhevar, er Høyanger ikkje noko “typisk” språksamfunn, og det talemålsmaterialet eg tek utgangspunkt i, er svært komplekst. Etter mitt syn gjer kombinasjonen av historiske og samtidige data det nødvendig å nytte seg av ulike tilnærmingsmåtar. Det er nettopp ønsket om å vise fram *det spesielle* ved samfunnet som gjer at eg tek i bruk fleire ulike metodiske og analytiske innfallsvinklar, avhengig av særpreget til dei aktuelle språkbrukargruppene og tidsepokane eg skildrar. Derfor er det t.d. at eg berre vel å bruke Højrups livsformer (2003) som ein innfallsvinkel til å seie noko om konstituering av nye generasjonsfellesskapar, og for å analysere særdrag ved den samansette generasjon II. Dersom eg skulle operasjonalisere desse omgrepa og bruke dei som overordna analysegrep, slik Pedersen (1994) har gjort på ein glimrande måte sjølv, ville det langt på veg utgjere eit eige prosjekt, og utbyttet truleg ville vere avgrensa i omtalen av generasjonane III og IV, der lønns-takarlivsforma dominerer.

Begge opponentane kommenterer at hovudtyngda av avhandlinga baserer seg på kvalitative analysar, og dei kunne nok tenkje seg meir kvantifisering. Bakgrunnen for at eg har valt ei kvalitativ hovudvinkling, er den same som eg nemnde over, nemlig at eg primært ønskjer å framheve breidda i språksamfunnet, og ikkje minst dei skiftande symbolske verdiane som er knytte til ulike variantar og varietetar. I mange tilfelle ser eg det som meir relevant å vise fram kva variasjon som faktisk *finst*, og å beskrive og analysere ulike språklege strategiar, enn å gi ei kvantitativ oversikt over variantfordelingane. Det er spesielt i arbeidet med materiale frå generasjon II at

kvantifisering er lite tenleg. Her er det t.d. interessant å konstatere at former som *jeg* og *ikke* framleis er i bruk, noko som seier mykje om den gjennomslagskrafta og statusen austnorske former hadde på eit visst stadium i språkutviklinga. Vidare er det interessant å sjå *kven* som held fast ved desse variantane, og å drøfte kvifor dei gjer det. *Talet på realiseringar*, derimot, er nærast irrelevant i denne samanhengen. Det gir også lita meining å telje slike førekomstar så lenge dei berre finst i den eldste aldersgruppa, der få informantar er tilgjengelege. I arbeidet med materialet frå generasjonane III og IV kunne eg nok gjort meir ut av dei statistiske moglegheitene som ligg i databasen. Eg fann det likevel viktigare å framheve dei historiske utviklingslinene, og å presentere språklege og sosiale særdrag ved generasjonane, enn å gjere kvantitative analysar av *dagens* språksituasjon. I den grad eg har talt opp variantfordelingar for generasjonane II og III, er det først og fremst for å seie noko om kva retning dei språkhistoriske utviklingslinene har, og for å presentere hovuddrag i tale-målet til enkeltinformantar. Når det gjeld tabellane i språkbrukarportretta frå generasjonane III og IV, er dei primært meinte som utfyllande *illustrasjonar* til dei kvalitative omtalane, ikkje som “sjølv resultatet”. Her er det ikkje tala som er det sentrale, men kva *type* variantar som dominerer – tradisjonelle, modifiserte, eller den karakteristiske kombinasjonen av slike trekk som ein finn i Høyanger.

Pedersen strekar under verdien av det ueinsarta materialet frå generasjon II, men stiller i innlegget sitt spørsmål om bruken av omgrepet “kaos” er velvalt i namngivinga av det andre stadiet i koinéforminga. Til det kan eg svare at kaosomgrepet mitt byggjer på tidlegare skildringar av koinéforming (Trudgill 1986, Siegel 1985). Det kan godt vere at desse kjeldene er prega av at ein sjeldan har utfyllande materiale frå fase II, og at det er det *ukjente* som står fram som kaotisk. Når eg er så heldig å ha materiale frå denne epoken, og til ein viss grad ser mønster og samanhengar i mangfaldet, kunne eg kanskje valt eit anna omgrep, slik Pedersen foreslår. Samtidig er det gamle materialet såpass fragmentert at eg ikkje har fullstendig oversikt over perioden, og eg kan vanskeleg seie noko om kor systematisk variasjonen er. Eg sit også att med ein del spørsmål om dette utviklingsstadiet som eg ikkje har klart å finne svar på, m.a. om bruken av den standardnære austnorske varieteten i arbeidarmiljøa.

Skildringa av kompleksiteten i språksamfunnet Høyanger gjer at ulike emne i stor grad grip inn i kvarandre, noko som tvingar fram ein del gjentakningar i avhandlingsteksten. Pedersen skriv at ho set pris på den hermeneutiske innsirklinga, men nemner at ho kan sakne ei djupare innsikt i slike emne for kvar gong eg vender tilbake til dei. Dette kan eg til dels vere samd i, men kanskje kan også det å sjå korleis eit emne grip inn i fleire samanhengar, gi ny innsikt i seg sjølv. Ein vitskapsteoretisk metafor samanliknar hermeneutikken med ein *spegelsal*. Dette bildet illustrerer korleis éin og same del har ein plass i fleire heilskapsbilete, avhengig av kva ein fokuserer på i utgangspunktet. Eit aktuelt døme frå avhandlinga er den overordna utviklingslina som går frå ein stabil og relativt einsarta språksituasjon, via ein periode prega av variasjon og mangfald, med retning mot ny samling. Denne lina viser seg ved fleire språktrekk og *må* såleis gjentakast, men samtidig styrkjer kvar repeti-

sjon inntrykket av retning. Ein del gjentakingar er elles nødvendige for at lesarar som ikkje les avhandlinga frå perm til perm, skal kunne få ei mest mogleg dekkjande framstilling av dei spesifikke emna dei søker informasjon om.

I omtalen av språkutviklinga i Høyanger presenterer Pedersen interessante tankar om særdraga ved dette samfunnet og om norske talemål generelt, jamført med Sverige og Danmark. Eg deler oppfatninga hennar av at Noreg skil seg ut i ein skandinavisk kontekst, fordi *bygdene* lenge har fått representere grunnleggjande nasjonale verdiar. Dialektreisingsbølga på 1970-talet, der lokale dialektar fekk ein renessanse, kan sjåast som eit språkleg utslag av dette. I Høyanger var denne perioden dels samanfallande med stadium III i koinéforminga, der språkbrukarane vende tilbake mot fleire tradisjonelle former frå nærområda. Eg vil halde fast på at denne lokale vendinga primært skjedde som ei følgje av og ein reaksjon på den spesielle språkkontaktsituasjonen i Høyanger. Men fordi generasjon III på mange måtar representerer eit steg på vegen mot ei “normalisering” av språksituasjonen, vil ein også kunne finne mange av dei same utviklingstendensane i byar og tettstader med *andre* historier.

Det gjensidige forholdet mellom lokale og nasjonale endringsprosessar i Høyanger er svært interessant – sjølv om eg i avhandlinga har lagt hovudvekta på det lokale og det regionale nivået. Når det gjeld påverknaden frå overlokale krefter, vil eg gjerne vise til den trykte versjonen av prøveforelesinga mi (Solheim 2006 b), der eg fekk høve til å sjå lokalsamfunnet Høyanger i ein større geografisk samanheng. Her utdjupear eg også forholdet mellom språkleg standardisering og regionalisering, noko Paul Kerswill etterlyser i sitt innlegg. For å svare på oppmodinga hans, vil eg likevel gjenta eitt sentralt poeng herifrå, nemleg at talespråkleg regionalisering i mange tilfelle er resultatet av ulike standardiseringsprosessar. I praksis er det gjerne slik at omgrepet “regionalisering” viser til dei språklege *utslaga* standardiseringa gir, og den *forma* ho får i det aktuelle området. Ofte dreiar det seg nemleg om ei *tilpassing* til standardnorma og ikkje direkte innlån av standardformer. Eit døme på dette er den utbreidde vestnorske tendensen til at sterke presensformer som *kjem(e)* og *søv(e)* nærmar seg svak bøyning, og blir erstatta med *komm’e* og *sov’e*. I Høyanger fekk desse endringane gjennomslag kort tid etter industrialiseringa. Det manglande vokalskiftet må sjåast som ei tilnærming mot det sør-austnorske, regelrette systemet, men utan fullstendig samanfall. Ein kan såleis snakke om språklege kompromiss som har teke form mellom standardpåverknad og lokal eller regional tilpassing, men det er også mogleg å trekkje inn diskusjonen om “forenkling” som ei drivkraft i språkutviklinga (meir om dette i Solheim 2006 a: 248f). I Høyanger var desse endringsprosessane endå meir samansette enn andre stader, då standardiseringskreftene i ein periode verka både frå utsida og på innsida i det lokale språklege hierarkiet, slik eg var inne på i presentasjonen. Etter industrialiseringa var nemleg standarddimensjonen til stades *både* som ei mental språkleg rettesnor på eit overordna, nasjonalt plan, og som ein del av det lokale språklege mangfaldet gjennom dei austnorske innflyttarane. Såleis representerte element frå standardnær austnorsk tale både *normideal* og faktiske *bruksnormer*, og med Auer & Hinskens (1996) kan ein seie at dei representerte

vertikale så vel som horisontale dimensjonar i språkendringa. Kerswill peikar i innlegget sitt på at det austnorske talemålet til informanten Inga (generasjon II) representerer ein lokal sosiolekt heller enn eit standardtalemål. Dette er eg samd i, men så lenge det ikkje er snakk om ein *offisiell* standard, men ei *opplevd* norm, er det rom for at denne kan vere ulik frå person til person. Det språkbrukarane opplever som standardnært talemål, treng altså ikkje ha utspring i ei kodifisert norm (dvs. skriftspråket bokmål), men kan nettopp ha utspring i det Kerswill omtalar som levande og naturleg (austnorsk) talemål. I Høyanger kunne ein møte denne varieteten i lokalmiljøet så vel som i etermedia, og dermed var heller ikkje “mønsteret” så fjernt – verken den gongen eller i dag.

I drøftinga av samverknaden mellom lokale og nasjonale krefter, er det elles interessant å sjå nærare på Pedersens presentasjon av den danske stasjonsbyen Grindsted, som på mange måtar liknar Høyanger. Når ei koinéforming *ikkje* har funne stad, relaterer ho dette til sosiale forhold og ulike næringsstrukturar på det lokale nivået, og til ulike språksyn og språknormer på det nasjonale nivået (altså mellom Noreg og Danmark). Graden av standardpåverknad, og standardmålet sin status og posisjon, spelar sentrale roller på begge nivåa. Dette illustrerer nettopp korleis språkutviklinga er avhengig av impulsar både nedanfrå og ovanfrå – slik tilfellet også var i Høyanger. Det handlar altså om spesifikt lokale prosessar som likevel er farga av samtida, og av nasjonale og globale relasjonar.

Om kreftene som verkar i koinéforminga

Paul Kerswill dreg i innlegget sitt liner frå Høyanger til Storbritannia og New Zealand, og viser såleis korleis nokre av dei språkendringsprosessane eg identifiserer i Høyanger, gjer seg gjeldande også andre stader. Her har han solid samanlikningsgrunnlag frå eigne forskingsprosjekt i Milton Keynes. Eg støttar hypotesen om at utviklinga av såkalla immigrantkoinear er avhengig av graden av kontakt med andre språksamfunn, noko som også kan knytast til samspelet mellom dei lokale og dei nasjonale impulsane som eg omtala over. Tabellen der Kerswill korrelerer kontakt og fokusering, tek imidlertid ikkje omsyn til den særeigne og raske utviklinga lokalsamfunnet Høyanger gjekk igjennom, som gjorde at kontaktflatene endra seg vesentleg i løpet av generasjonane II og III. Framveksten av eit moderne industri-samfunn i eit område prega av tradisjonelt jordbruk, skapte store kontrastar både med omsyn til næring, kultur og kvardagsliv, og Høyanger blei på mange måtar ei øy i dette landskapet. Banda til nabobygdene var ein periode få, men *innanfor* lokalsamfunnet var det geografiske mangfaldet likevel stort. Kontakten med dei nærliggjande områda auka i generasjon III, då Høyanger etter kvart fekk tillagt sentrale sørvisfunksjonar, og blei eit sentrum i kommunen. Dette spelte nok ei rolle i den lokale vendinga språkutviklinga tok i samband med fokuseringa i generasjon III. I tråd med Kerswills hypotese ser eg altså eit samsvar mellom utviklinga av koinéen og graden av ekstern kontakt. Men den raske utviklinga som gjorde seg gjeldande i

Høyanger, ved sida av ulike *typar* kontakt, gjer at tabellen ikkje heilt fangar opp kompleksiteten og dynamikken i språksamfunnet. Også om ein skal seie noko om forholdet mellom kontakt og sosiale forhold i ein eventuell sjette kolonne i tabellen, må ein ta omsyn til den omfattande og raske utviklinga. Sosial status og individuelle relasjonar hadde stor innverknad på språksituasjonen i Høyanger *før* samfunnet stabiliserte seg og fann sin plass i regionen. Seinare – etter den språklege fokuseringsfasen – blei samfunnet meir homogent, og fleire lokale språktrekk fekk innpass i den fokuserte dialekten. Framleis finn vi likevel ei rekkje trekk i dagens høyangermål som tydeleg er henta frå sør-austnorsk talemål, og som ikkje ser ut til å gjere seg gjeldande i dei nærliggjande områda. Nokre døme på slike former er *se, si, være, dere, hennes, siden, hver(t)* og *gutt*. I den innleiande presentasjonen viste eg også til monofontongerte former av typen *hel* og *mene*, og nokre særeigne lokale kompromissformer som tok form i ein brytingsprosess mellom austnorsk og vestnorsk. Den gjennomslagskrafta dei austnorske formene hadde i det spesielle samfunnet og i det aktuelle tidsrommet, skuldast truleg at dei tilhørde overklassen sitt språk. Alle desse endringane illustrerer kor viktig det er å ta omsyn til spesifikt lokale forhold og sosiale utviklingsprosessar i framtidige forskingsprosjekt av den typen Kerswill skisserer.

Nettopp dei sosiale forholda si rolle i koinéforminga er sentrale i Kerswills opposisjonsinnlegg. Og sjølv om vi i ordsiftet på disputasen kom fram til at vi var nokså samde på dette området, blei frontane tydelegare idet Kerswill tok på seg “Peter Trudgills hatt”, og argumenterte for at sosiale forhold generelt og identitet spesielt *ikkje* er relevante påverknadsfaktorar i koinéforminga. Det er i boka *New Dialect Formation. The Inevitability of Colonial Englishes* at Trudgill (2004) presenterer desse kontroversielle påstandane. Her hevdar han at språkutviklinga i samfunn med omfattande tilflytting er determinert gjennom majoritetsprinsippet og geografiske bakgrunnsforhold, og at dei same endringsmekanismane gjer seg gjeldande *uavhengig* av kulturelle, sosiale og individuelle relasjonar. Mine erfaringar er tvert imot at endringsprosessane tilpassar seg det enkelte samfunnet, og at sosiokulturelle forhold kan *overstyre* såkalla “universelle” språklege endringsmekanismar, slik eg skildrar det i presentasjonen av avhandlinga. Sjølv om folk flyttar og startar på nytt på ein ny stad, vil altså individet – til ein viss grad – vere farga av sin eigen historiske, geografiske og sosiale bakgrunn. Ein viktig forskjell mellom mine resultat frå Høyanger og Trudgills frå New Zealand er at Trudgill relaterer mangfaldet i kaosperioden til språkleg normløyse som følge av total avsondring frå personleg bakgrunn og historie. Eg trur imidlertid at også Trudgill ville finne band mellom levd liv og talt språk, dersom han hadde hatt tilgang til utfyllande informasjon frå dei individa han skildrar. I denne samanhengen vil eg også kommentere Trudgills supermarknadsmetafor, som er meint å illustrere korleis informantane vel språk tilfeldig, som om aktuelle variantar og varietetar låg på ei butikkhylle. Her vil eg innvende at det sjeldan er tilfeldig kva “varer” ein vel på den lingvistiske supermarknaden. Tvert imot er dette i høgste grad avhengig av personlege og sosioøkonomiske forhold, og ikkje minst av *marknadsverdien* og den symbolske kapitalen språket representerer i det

aktuelle samfunnet (jf. Bourdieu 1996). I eit nytt og ustabilt språksamfunn vil vala til mange språkbrukarar i endå større grad vere styrte av personlege og sosiale forhold, i fråveret av ei einsarta lokal norm blant jamaldringane.

Lesley Milroy (2003) introduserer nokre termar som kan kaste lys over debatten om determinisme versus påverknaden frå sosiale faktorar i språkutviklinga. Ho talar om *ideologisk motivert språkendring* versus såkalla *ideologifri* endring. Med ideologisk motivert endring meiner ho språkendring som kan forståast i lys av lokale og sosiale strukturar – t.d. slik eg forklarar mine eigne funn frå Høyanger. Ideologifrie språkendingar, derimot, kan ikkje utan vidare relaterast til sosiale kategoriar. Ifølgje Milroy kan dei opptre globalt og over større avstandar, tilsynelatande uavhengig av lokale forhold. Som døme nemner ho endringar i vokalkvalitetar som er påviste over store delar av USA. Sjølv om koinéforming i seg sjølv er ein språkendringsprosess som kan utspele seg i ulike samfunn og over store avstandar, viser undersøkinga mi korleis forminga av ein ny dialekt blir prega av den lokale konteksten, og av historia så vel som samtida. Dette er også Milroy inne på, i det ho ser restruktureringa av ein dialekt som ideologisk motiverte reaksjonar på dei endringane som har funne stad (op. cit.: 167). Her viser ho m.a. til det engelske industrisamfunnet Corby, der det på liknande måte som i Høyanger blei konstruert ein ny lokal fellesskap og ein ny dialekt på grunnlag av ulike innflyttarmål (sjå Dyer 2002). At språkendingane er ideologisk motiverte, blir tydeleg når Dyer drøftar utviklinga i lys av teoriar om språkleg nivellering. Ho finn nemleg at nivelleringsmekanisme ikkje kan forklare endringane aleine; ho må i tillegg inkludere ulike former for tilhøyrsløse og variasjon mellom generasjonane. Dette er tydeleg i det språkbrukarar frå generasjon I opplever markerte skilje mellom engelske og skotske trekk, mens dette ikkje lenger er relevante kategoriar for språkbrukarar frå generasjon III. Dei oppfattar i staden skotske substrat som spesifikt *lokale* Corby-trekk, noko som understrekar den nyvunne lokale identiteten.

Om vi vender tilbake til Trudgills skildring av språkutviklinga på New Zealand (2004), kan denne med Milroys terminologi karakteriserast som tilsynelatande ideologifri. Etter mitt syn er det fordi Trudgill medvite har skrelt vekk politiske, sosiale, kulturelle og individuelle faktorar, og primært studert språkutviklinga i lys av numeriske forhold mellom involverte variantar og varietetar. Å relatere idiolektane til sosiale forhold eller særdrag ved lokalsamfunnet, har heller ikkje vore noko mål med granskinga hans. Slik eg ser det, er det problematisk å snakke om ideologifri språkending i det heile, dersom ein går i djupna i sosiolingvistiske granskingar. Språk er ideologisk ladd, og både Corby-studien og mine eigne resultat frå Høyanger viser at språket sine symbolske verdiar er ekstra tydelege i forminga av eit nytt samfunn – når det gjeld maktforhold og sosial prestisje, så vel som kulturelle verdiar og lokal tilhøyrsløse.

I opposisjonsinnlegget sitt stiller Kerswill seg tvilande til “at folk virkelig skaper en ny dialekt for å skape et nytt samfunn”, og likeeins til at folk – medvite eller undermedvite – *vel* sine eigne språklege strategiar. Her meiner eg imidlertid at han tolkar avhandlinga litt for konkret og bokstavig. For meg er språket *innvove* i ein

lokal fellesskap, saman med ei rekkje andre forhold knytte til staden sitt særpreg og relasjonar mellom innbyggjarane. Ein lokal dialekt er med på å halde eit samfunn saman, *samtidig* som språklege praksisformer spring ut av sosiale så vel som materielle og ideologiske forhold i det aktuelle samfunnet. I denne sirkelrørsla er ikkje språket nødvendigvis ein komponent som kan isolerast frå eit komplekst heile, og det er heller ikkje slik at språket aleine kan konstruere ein fellesskap. Individa – og språkbrukarane – kan støtte opp om desse fellesskapsdanningane, men ikkje nødvendigvis medvite. Sjølv om eg fleire stader i avhandlinga fører individuelle språklege val tilbake til sosiale bakgrunnsforhold, viser eg først og fremst til overordna, *kollektive* prosessar når eg skildrar språket si rolle i konstruksjonen av den nye fellesskapen. I denne samanhengen gir det meining å tale om ei form for *intensjonallitet*, som ikkje tek stilling til graden av medvit eller målstyring, men som likevel seier noko om underliggjande motivasjonar og om retninga for den aktuelle utviklinga. Når eg ser utkrySTALLISERINGA av ein ny dialekt i Høyanger som ein intensjonal prosess, viser eg til ein grunnleggjande trong for *fellesskap* som gjorde seg gjeldande i det komplekse og sprikande samfunnet. Denne førte gradvis til sosial tilpassing og tilnærming på fleire plan, t.d. gjennom forming av ein industristadskultur, ein arbeidaridentitet og ein ny dialekt. Her talar ein om dei same sosialpsykologiske mekanismene som ligg bak den språklege tilpassingsteorien (Giles & Smith 1979). Nettopp ei kjensle av tilhørsle og fellesskap synest også å vere ein grunnleggjande føresetnad for at ein ny dialekt skal ta form.

Oppsummerande

I ei samanfating av sentrale erfaringar frå avhandlinga er det viktig å ta utgangspunkt i dei lokale endringsprosessane og utviklingslinene, og deretter vurdere kva dei kan fortelje om dialektkontakt og koinéforming meir prinsipielt. Eg vonar at Høyanger-studien kan bidra til ei nyansering av teoriane om koinéforming, med vekt på dei lokale, kulturelle og sosiale omsyna som gjer at endringsprosessane tilpassar seg omgivnadene. Eit anna viktig moment er at undersøkinga mi, i motsetnad til ein del andre studiar av koinéforming, har gitt høve til å seie noko om dei språklege forhandlingsprosessane som gjorde seg gjeldande på det komplekse andre utviklingsstadiet. Jamføringa av eldre og nyare materiale gir informasjon om mekanismene som verkar i fokuseringsprosessen, både ved å vise kva former som fekk gjennomslag i den nye dialekten og kva nyvinningar som *ikkje* fekk endringsstatus, og kva former som fall ut eller blei reallokerte. I tillegg har informasjon om individa sin bakgrunn og livet i det unge industrisamfunnet kasta lys over språkendingane, sett i høve til dei stadig skiftande samfunnsforholda.

Eg er glad for at både første- og andreopponenten ser avhandlinga i ein større samanheng, og for at dei tek opp overordna teoretiske og metodiske problemstillinger. Slik viser dei nettopp korleis ein kan bruke resultat frå lokale undersøkingar som grunnlag for drøftingar kring språkending nasjonalt så vel som globalt. I av-

slutninga av innlegga sine stiller begge opponentane grunnleggjande spørsmål som har med forholdet mellom desse nivåa å gjere, og som går ut over dei utviklingslinene eg har skildra i avhandlinga. Pedersen talar om “indlejringen i den *store* historie” og stiller m.a. spørsmål om i kva grad det framtidige talemålet i Høyanger vil vere farga av staden sitt særpreg. Om ein skal prøve å svare på slike spørsmål gjennom nye forskingsprosjekt, er nettopp relasjonane mellom lokale og overlokale impulsar viktige. Sjølv om det framtidige språklege handlingsrommet i større grad blir forma utanfrå, vil den lokale fellesskapen – i tråd med sosialkonstruksjonistisk teori – stadig bli rekonstruert av dei som tek del i han. Såleis vil nok også komande generasjonar i Høyanger bere med seg element frå den særeigne lokale språkhistoria.

Litteratur

- Auer, Peter & Frans Hinsken. 1996. “The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area.” *Sociolinguistica* 10: 1–25.
- Bourdieu, Pierre. 1996. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Dyer, Judy. 2002. “‘We all speak the same round here’: Dialect levelling in a Scottish-English community.” *Journal of Sociolinguistics* 6/1: 99–116.
- Giles, Howard & Philip Smith. 1979. “Accommodation Theory. Optimal Levels of Convergence.” I *Language and Social Psychology*, red. H. Giles & R. N. St Clair, 45–65. Oxford: Basil Blackwell.
- Højrup, Thomas. 2003. *State, Culture and Life-Modes. The Foundations of Life-Mode Analysis*. Hampshire, Burlington: Ashgate.
- Milroy, Leslie. 2003. “Social and linguistic dimensions of phonological change. Fitting the pieces of the puzzle together.” I *Social Dialectology. In Honour of Peter Trudgill*, 155–171. Philadelphia: John Benjamins.
- Omdal, Helge. 1977. “Høyangermålet – en ny dialekt.” *Språklig Samling* 1: 7–9.
- Siegel, Jeff. 1985. “Koiné and Koinization.” *Language in Society* 14: 357–378.
- Solheim, Randi. 2006 a. *Språket i smeltegrya. Sosiolingvistiske utviklingslinjer i industrisamfunnet Høyanger*. Dr. art.-avhandling, Trondheim: Det historisk-filosofiske fakultetet, NTNU.
- . 2006 b. “Språkbruk og språkhaldningar i Høyanger etter andre verdskrigen. Eit sosiolingvistisk særtilfelle eller eit lokalt døme på ein allmenn tendens?” *Målbryting* 8: 7–28.
- Pedersen, Inge Lise. 1994. “Linguistic Variation and Composite Life Modes.” I *The Sociolinguistics of Urbanization: The Case of the Nordic Countries*, red. B. Nordberg, 87–115. Berlin: Walter de Gruyter.
- Trudgill, Peter. 1986. *Dialects in Contact*. Oxford: Basil Blackwell.
- . 2004. *New Dialect Formation. The Inevitability of Colonial Englishes*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Randi Solheim
Høgskolen i Sør-Trøndelag
Avdeling for lærer- og tolkeutdanning
Rotvoll allé
NO-7004 Trondheim
Randi.Solheim@hist.no

Hallfreðr's hellige bryllup – Udgivelse og tolkning af et skjaldedigt

Af Lasse C. A. Sonne

Ved udgivelsen af standardværket af skjaldedigtningen foretog Finnur Jónsson en lang række redaktionelle valg, hvor bl.a. enkeltstående strofer blev sat sammen til hele digte og datering og ophavsskjald blev fastslået. Baggrunden for disse valg er dog langt fra altid klar, hvad der dog ikke fremgår af udgivelsen. Dette har medført, at en række oplysninger er blevet tildelt en objektivitet de ikke besidder. Ved at se nærmere på de strofer, der er samlet under titlen Hákonardrápa af Hallfreðr Óttarsson vandræðaskáld, vises det, hvorledes forfatterangivelse og datering er baseret på en forståelse af sagaerne som troværdige berettende kilder til vikingetiden. Det hævdes endvidere, at der ikke er grundlag for at tillægge Hallfreðr et digt om Hákon jarl, og der argumenteres for, at de ni halvstrofer samlet under titlen Hákonardrápa hidrører fra et digt om Óláfr Tryggvason eller Eiríkr jarl.

Tekstredigering og skjaldedigtning

Ved udforskningen af vikingetiden må historikeren arbejde med flere forskellige typer af kilder, men har dog kun sjældent direkte adgang til disse kilder, hvorfor han er henvist til de publikationer, hvori kilderne er gjort offentligt tilgængelige. For de enkelte kildetyper gælder, at der er en forskel på mulighederne for en objektiv publicering. Denne forskel er måske ikke i sig selv interessant, hvorimod det er værd at holde sig for øje, hvorledes udgiveren gør læseren bekendt med sin redigering af kildematerialet inden publiceringen.

Skjaldedigterne er sammen med runeindskrifterne nogle af de bedste kilder til de immaterielle sider af vikingetidens kultur, men netop for denne digtning er forholdet mellem overlevering og udgivelsespraksis uklart – for ikke at sige direkte problematisk. Problemet kan indledningsvis karakteriseres ved at se på, hvorledes de islandske sagatekster fra højmiddelalderen bliver udgivet. Hertil er artiklen “Text Editing in Old Norse: A Linguist’s Point of View” af Hans Fix (1997) nyttig. Fix gør her opmærksom på, hvorledes udgiverne af sagateksterne i de mere anvendte udga-

ver – fx serien Íslenzk Fornrit – ofte skjuler de faktuelte overleverede former af en given tekst, som de foreligger i håndskrifterne, til fordel for en tekst (arketypen), der stemmatisk står så tæt som muligt på tekstens original. Den lingvistiske synsvinkel, Fix anlægger i artiklen, gør, at han er interesseret i håndskrifternes faktiske ordlyd. Historikerens standpunkt overfor tekstredigeringen afhænger selvfølgelig af, hvilke spørgsmål historikeren stiller til teksten, men for en holdbar anvendelse må der altid stilles spørgsmål til, hvilken tekstredigering der har fundet sted og på hvilken baggrund.

Går vi nu fra sagalitteraturen over til skjaldedigtningen, må vi spørge, hvorledes de trykte udgaver af skjaldestroferne forholder sig til disses overlevering i håndskrifterne? For hovedparten af stroferne gælder, at de er overleveret enkeltvis enten i en sagatekst eller i det lærde arbejde *Snorra Edda*. I førstnævnte er de enkelte strofer sat ind i, hvad sagaskriverne mente var strofernes historiske kontekst, mens stroferne i *Snorra Edda* er underordnet skriverens gennemgang af den poetiske stilfigur *kenningen*. Større brudstykker af et digt og i enkelte tilfælde sandsynligvis et helt digt kan også forekomme. For de fleste strofer og digtbrudstykker meddeles i håndskrifterne kun skjaldens navn; enkelte steder er strofens tilhørsforhold til et navngivet digt dog angivet. Grundet disse overleveringsforhold må et samlet skjaldedigt derfor i hovedregelen sammensættes af enkeltstående strofer fra forskellige tekster.

Den første samlede udgave af skjaldedigtningen op til og med 1300-tallet var Finnur Jónsson's fire-bindige udgave fra 1912–15 i 2 x 2 bind, hvor det første par bind (A1 og A2) indeholder en diplomatarisk udgave og det sidste par (B1 og B2) er en normaliseret og rettet tekst med dansk oversættelse ved Finnur Jónsson selv. Siden har Ernst A. Kock foranlediget en ny forbedret normaliseret og samlet udgave (1946–49), hvis tekstgrundlag dog er Finnur Jónsson's A-redaktion. Netop A-redaktionen [herefter: *Skj. A*] har siden udgivelsen stået som den autoritative udgave af skjaldedigtningen. Heri fremstår hvert digt som ét samlet og fortløbende digt, hvortil kommer en forfatterangivelse, en titel og en datering. Udgavens diplomatariske gengivelse af håndskrifterne giver indtryk af at være tolkningsneutral, hvilket stort set også er tilfældet ved de enkelte strofes sproglige form,¹ men bag realoplysningerne samt strofesammensætningen ligger et stort tolkningsarbejde, som ikke videregives til læseren – og som ikke nødvendigvis hører hjemme i en diplomatarisk udgave. Finnur Jónsson var en af sin samtids bedste kendere af skjaldedigtningen, men betragtede 1200- og 1300-tallets sagalitteratur som en uforvansket nedskrivning af faktuelle tildragelser. Han skrev i 1921: "sagaernes historiske troværdighed ... vil jeg hævde og forsvare, til jeg tvinges til at nedlægge min pen" (1921: 141). Denne vurdering af sagalitteraturen var dog allerede på denne tid problematisk jf. fx Lauritz Weibull's *Kritiska Undersökningar i Nordens Historia omkring År 1000* fra 1911 og de sidste hundrede års historieforskning har tilbagevist synspunktet, i særdeleshed for begivenheder henlagt til vikingetiden og ældre tider, selvom man udenfor faghistorikermiljøet i praksis stadig kan møde en metodisk anvendelse af sagaerne i overensstemmelse med Finnur Jónsson's standpunkt eller reminiscen-

ser deraf. Forståelsen hos Finnur Jónsson af skjaldestroferne og, hvad vigtigere er, grundlaget for redigeringsprocessen af skjaldedigtene er således bundet til sagalitteraturen. En vurdering af denne redigeringsproces må derfor tage udgangspunkt i en vurdering af sagalitteraturen som berettende kilde; en vurdering, der ikke falder ud til sagalitteraturens fordel. Realoplysningerne og sammensætningen af de enkelte strofer til hele digte i *Skj. A* fremstår derfor med en troværdighed og autoritet de ikke besidder, hvilket obstruerer for en pålidelig anvendelse af de enkelte strofer til at klarlægge tildragelser i strofernes samtid.

Denne kritiske vurdering har tidligere været fremme i den filologiske litteratur. Allerede i 1950 skrev Jón Helgason (1950: 131), idet han udtrykte et håb om en ny samlet udgave af skjaldedigtningen:

Et andet selvfølgeligt krav, der maa stilles til en ny udgave, er, at hvis brudstykker forskellige steder fra samles til et hele, maa dette ikke ske uden motivering, og ligeledes maa der gøres rede for, i hvilken rækkefølge de stilles. Det er en af den gamle udgaves store mangler, at den helt svigter paa dette punkt.

Selvom Jón Helgason her udtrykker sig ganske klart, så har hans indsigt ikke fået en større konsekvens. Kun i enkelte og åbenlyse tilfælde er der blevet sat spørgsmålstegn ved strofesammensætningen i den autoritative udgave af skjaldedigtningen. Mest kendt er formodentlig Hallvard Lie's artikel om digtet *Vellekla* i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*. Bjarne Fidjestøl har i sin bog *Det Norrøne Fyrstediktet* (1982) samlet de sporadiske forsøg på kritisk stillingtagen til tekstsammensætningen af fyrstedigtene. Selvom man således har kunnet gøre sig bekendt med problemet, så har betydningen og omfanget heraf ikke fremstået klart udenfor en snæver kreds af norrøne filologer (fx Marold 2005 og Frank 2005: 164). Det er således symptomatisk for forskningssituationen, at Else Mundal (2004) i sit bidrag om edda- og skjaldedigtningen til den nye *Handbok i Norrøn Filologi* slet ikke nævner problemets eksistens.

Jeg har andetsteds antydnet, at opbygningen af digtet *Háleygjatal* af Eyvindr skáldaspillir skal revurderes (Sonne n.d.), men vil her i det følgende se nærmere på et andet digt, nemlig *Hákonardrápa* af Hallfreðr Óttarsson vandræðaskáld. Jeg vil i det følgende argumentere for, at Hallfreðr Óttarsson aldrig har digtet et digt til eller om Hákon jarl, hvorfor digtet *Hákonardrápa*, som det fremstår i udgaverne af skjaldedigtningen, aldrig har eksisteret.

Hallfreðr's Hákonardrápa

Et opslag i *Skj. A* (1967: 155–173) under Hallfreðr Óttarsson vandræðaskáld vil vise, at Finnur Jónsson har tillagt ham fire digte – ét om Hákon jarl, to om Óláfr Tryggvason og ét om Eiríkr jarl – samt en række *lausavísur*, 'løse strofer'. Hvis vi ser bort fra ordlyd med de tilhørende tekstvarianter, er der for hvert digt angivet en titel og

et årstal for affattelsen. Hver strofe er nummereret og da rækkefølgen af stroferne er identisk i *Skj. B*, skal rækkefølgen ikke opfattes som hverken gengivende rækkefølgen i håndskrifterne eller værende tilfældig, men derimod som digtets oprindelige stroferækkefølge. I det tekstkritiske apparat er endvidere angivet de enkelte strofes skriftlige ophav samt standardudgaverne af disse. Det ældste digt af Hallfreðr er givet titlen *Hákonardrápa* og er dateret til omkring år 990. Digtet består af ni halvstrofer, der alle kun er overleveret som dele af *Snorra Edda*. Men hvad fortæller udgiveren om baggrunden for disse realoplysninger? Kan vi se, hvorfra de stammer eller hvorledes forholdet er mellem udgiverens realoplysninger og oplysningerne om stroferne givet i håndskrifterne?

Angående digteren af halvstroferne, så meddeles der i *Snorra Edda* kun, at de hidrører fra en skjald ved navn Hallfreðr (*Snorra Edda* 1900: 76, 92, 114, 116, 118, 125). Vi kender ellers kun til én skjald med dette navn, nemlig Hallfreðr Óttarsson, som omkring år 1000 digtede om Óláfr Tryggvason. I *Snorra Edda* (*ibid.* 140) er én halvstrofe af Hallfreðr Óttarsson (om kong Óláfr) overleveret og her er ligeledes kun navnet Hallfreðr angivet, hvorfor vi må gå ud fra, at de to gange Hallfreðr er den samme person. Disse forhold meddeles ikke i *Skj. A*.²

Ved titlen *Hákonardrápa* forudsættes, at stroferne hører til et digt om Hákon jarl (eller en anden fyrste ved navn Hákon). Dette meddeles ikke i *Snorra Edda* og det har været bestridt før og efter udgivelsen af *Skj. A*, at Hákon jarl var digtets modtager. Udgiverne af *Corpus Poeticum Boreale* (1883, II: 95) – Gudbrand Vigfusson og F. York Powell – anførte Rognvaldr jarl Úlfsson fra Västergötland som modtager af digtet; en tolkning som også Jón Sigurðsson har foreslået (*Edda Snorra Sturlusonar* 1880–87, III: 480–481). Senest har Bjarne Fidjestøl (1982: 103) tentativt foreslået Eiríkr jarl. Finnur Jónsson var derimod enig med Theodorus Wisén (*Carmina Norræna* 1880: 33) deri, at stroferne omhandler Hákon jarl. Endvidere er selve titlen *Hákonardrápa* ikke overleveret i noget håndskrift i forbindelse med Hallfreðr og det var de 1800-tals norrøne filologer, som anså Hákon jarl som modtager, der navngav digtet. Disse forhold meddeles ikke i *Skj. A*.

Angående dateringen til omkring år 990, så er den baseret på, at stroferne faktisk omhandler Hákon jarl. Jarlen døde i år 995 og da modtageren omtales som værende i live, må digtet være affattet før 995. Når digtet henlægges til den sidste del af jarlens liv, skyldes det, at Finnur Jónsson følger kronologien i *Hallfreðar saga* (1953: 43–45). Det fortælles her, at Hallfreðr digtede om Hákon jarl, hvorefter Hallfreðr var bortrejst fra Norge nogle vintre. Næste gang Hallfreðr er i Norge, er jarlen død. Disse forhold meddeles ikke i *Skj. A*.

Hvad angår rækkefølgen af halvstroferne, så vil den trænedes læser af det tekstkritiske apparat kunne se, at stroferne ikke er overleveret samlet, men er spredt rundt i *Snorra Edda*. Dette skyldes, som tidligere nævnt, at skriveren af denne lærebog for skjalde har ordnet de enkelte strofer efter sin gennemgang af skjaldedigtningens poetik. Grundet indholdet har der længe været enighed om, at de ni halvstrofer hører sammen, samt at indholdet overordnet kan give et grundlag for at opstille en trovær-

dig rækkefølge, men dette har ikke gjort uenigheden mindre blandt fortolkerne af digtet. Hvis nummereringen følger *Skj. A*, så kan følgende andre forslag nævnes: 1 + 7 + 3 + 6 + 5 + 4 + 2 + 8 + 9 (Theodorus Wisén), 1 + 5 + 6 + 3 + 4 + 7 + 2 + 8 + 9 (Gudbrand Vígfusson & F. York Powell), 1 + 2 + 6 + 3 + 4 + 5 + 7 + 8 + 9 (Hallvard Lie 1957: 97), [1 + 2 +] 6 + 3 + 5 + 4 [+ 7 + 8 + 9] (Roberta Frank 1978: 63), 8 + 9 + 7 + 2 + 3 + 4 + 5 + 6 (Fidjestøl 1982: 106, hvor den første halvstrofe ikke nærmere placeres) og 1 + 8 + 9 + 2 + 7 + 3 + 5 + 6 + 4 (Marold 2005: 117 f.). Fælles for disse forslag er, at str. 8–9 og 3–6 i forskellige konstellationer hører sammen. Disse forhold diskuteres ikke i *Skj. A*.

Selvom mange tolkningsmæssige skøn bag realoplysningerne og strofesammen-sætningen således ikke videregives til læseren, kan oplysningerne selvfølgelig godt være korrekte alligevel. Historikeren må dog stille sig kritisk overfor anvendelsen af sagalitteraturen hos Finnur Jónsson som det faste holdepunkt ved klarlæggelsen af konteksten for de enkelte skjaldedigte. Selvom angivelsen af Hákon jarl som modtager af digtet har været bestridt, så har der dog været udbredt enighed om, at Finnur Jónsson's tolkning er korrekt, men kan tolkningen stå for et kildekritisk eftersyn?

Modtagerens identitet fremgår ikke af de ni halvstrofer. Ved siden af traditionelle fyrstekenninger benævnes modtageren *konungs spjalli* 'konges fortrolige' og *grams rúni* 'fyrstes fortrolige', der begge er blevet tolket som henvisende til en jarl eller en anden højtstående person underordnet en konge (Fidjestøl 1982: 103). Denne tolkning, som går tilbage til *Snorra Edda* (1931, 163), er dog tvivlsom, da grundordene *spjalli* og *rúni* – begge med betydningen 'en fortrolig person' – i kenninger kan angive alle former for sociale relationer – vertikale som horisontale – hvor der er et reelt eller et tænkt fortrolighedsforhold mellem kenningens bestemmelsesled og indholdsstørrelse (Finnur Jónsson 1931: 473, 530). *Spjalli* kan endda anvendes for at angive en typologisk identitet mellem bestemmelsesled og indholdsstørrelse jf. jæt-tekenningen *Hungnis spjalli* 'Hungnir's fortrolige' fra *Hymiskviða* str. 16. Kenningerne *konungs spjalli* og *grams rúni* fortæller derfor intet nærmere om modtageren end at han hørte til samfundets øverste lag – hvilket allerede fremgår af, at der er digtet et skjaldedigt om ham. Det kan endvidere bemærkes, at Hallfreðr hverken i sine to digte om Óláfr Tryggvason eller i det lille digtbrudstykket om Eiríkr jarl nævner, at han skulle have digtet om andre. Når modtagerens identitet ikke fremgår af stroferne selv, må vi se nærmere på, hvad den senere mundtligt overleverede islandske tradition, hvori den stort set samlede tilgængelige skjaldedigtning er overleveret, vidste om Hallfreðr's digtning.

Den sandsynligvis første gang Hallfreðr er nævnt efter sit virke som skjald, er i den næsten tohundrede år yngre *Óláfs saga Tryggvasonar* af munken Oddr Snorra-son affattet omkring det sidste årti af 1100-tallet. Den originale latinske version af Oddr's saga er desværre gået tabt, men sagaen blev i begyndelsen af 1200-tallet oversat til islandsk og af denne oversættelse er to senere bearbejdnings overleveret (samt et mindre brudstykke af en tredje). I den bearbejdning, som skulle være tæt-

test på den latinske original (AM 310, 4to), fortælles der om det første møde mellem Hallfreðr og Óláfr Tryggvason, hvor Hallfreðr efterfølgende blev døbt (*Saga Óláfs Tryggvasonar* 1932: 122–126). Sagaen fortæller, at Hallfreðr kom til kong Óláfr i julen og tog imod den kristne tro. Hallfreðr havde dog stillet som betingelse, at kong Óláfr skulle holde ham under dåben. Kongen indvilligede i dette, hvorefter det fortælles, at Hallfreðr derfor fik tilnavnet *vandræðaskáld* ‘skjald med hvilken det er vanskeligt at komme til rette’ (jf. Fritzner 1973, III: 855). Denne anekdote om Hallfreðr er indlejret i en større fortælling, hvor islændingen Kjartan Ólafsson fremstår som den centrale skikkelse. Inkluderingen af anekdoten synes at være motive- ret af, at Oddr Snorrason ville fortælle om ophavet til Hallfreðr's tilnavn. Forkla- ringen på tilnavnet hører til rækken af historier, hvor der gives nærmest folke- etymologiske begrundelser for tilnavne til skjalde og andre personer. Disse forkla- ringer kan kun dårligt betragtes som historisk korrekte og er snarere mere eller min- dre lærde spekulationer over tilnavne, hvis oprindelse man ved nedskrivningen af sagaerne flere hundrede år efter de pågældende personers død ikke længere kendte til. Baggrunden for Oddr Snorrason's forklaring af Hallfreðr's tilnavn er sandsynlig- vis, at Hallfreðr to gange i et digt om kong Óláfr omtaler denne som sin gudfader ‘*goðfaðir*’ (*Óláfsdrápa*, *erfidrápa* str. 26 + 28). Oddr kan meget vel have kendt til disse strofer, da han citerer flere strofer fra digtet dog ikke de to pågældende. End- videre var Óláfr Tryggvason af eftertiden blevet tillagt en stor omvendelsesiver, hvorfor det ikke kan have været svært for Oddr at koble disse to oplysninger sam- men for at forklare Hallfreðr's tilnavn. Udover den lille omvendelsesskrøne fortæl- ler Oddr intet om Hallfreðr.³

Oddr Snorrason's saga om Óláfr Tryggvason blev et hyppigt anvendt værk i den efterfølgende tid og anekdoten om Hallfreðr blev taget op til fornyet behandling. Når først historien var skrevet ned kunne den udbygges til en mere omfattende fortæl- ling, hvor en hel forhistorie kunne kobles på.

Inden vi kommer dertil skal vi se på den kronologisk næste tekst, hvori Hallfreðr optræder, nemlig skjaldedigtet *Íslendingadrápa* (str. 12) af Haukr Valdísarson digtet engang efter år 1200 (Jón Helgason 1953: 141). Dette digt er interessant derved, at Haukr gengiver en lang række mundtligt overleverede fortællinger om fortidens store islændinge, hvor fortællingerne ofte foreligger i en ældre form end sagaernes gengivelser. Haukr fortæller, at Hallfreðr østpå [*‘austr’*] besøgte en duelig konge [*‘snjallan konung’*] samt at han modtog to fyrsters [*‘tveggja döglinga’*] beskyttelse [*‘hald’*]. Det fremgår ikke, hvem disse personer er, men den duelige konge er sand- synligvis Óláfr Tryggvason. De to fyrster er sværere at identificere, men der er sand- synligvis tale om Eiríkr jarl og kong Óláfr, da Eiríkr og Óláfr er de to eneste fyrster, der i det skriftlige kildemateriale er nævnt som modtagere af en eller flere citerede strofer af Hallfreðr.⁴ Denne tolkning kan bekræftes yderligere ved at inddrage en nedskreven liste over danske, norske og svenske fyrsters skjalde – den såkaldte *Skál- dataal*. Listen er overleveret i to håndskrifter af henholdsvis *Snorra Edda* og *Heims- kringla*. Her er Hallfreðr anført som skjald for netop Óláfr og Eiríkr (*Edda Snorra*

Sturlusonar með Skáldatali 1935: 320, 326). Kildeværdien af *Skáldatal* som beretende kilde til forholdene i vikingetiden er usikker. Listen indeholder flere skikkelser fra sagnhistorien og må betragtes som et lærd produkt baseret på oplysninger fra samtidens højmiddelalderlige historieværker og en mundtligt overleveret tradition. *Skáldatal* kan derimod illustrere, hvad man i et 1200-tals miljø med interesse for skjaldedigtningen mente at vide om fortidens skjalde (Holtsmark 1970 og Lange 2005). Det er derfor interessant, at skriverne af *Skáldatal* ikke kendte til en tradition, hvor Hallfreðr skulle have digtet for andre end Óláfr Tryggvason og Eiríkr jarl.

Næste gang Hallfreðr optræder, er i to historieværker fra det andet årti af 1200-tallet, nemlig *Fagrskinna* og *Heimskringla*. I det førstnævnte citeres flere strofer af Hallfreðr, men skriveren meddeler ellers intet om skjalden. Først i det lidt senere og større værk *Heimskringla* har en skriver taget fortællingen fra Oddr Snorrason om det første møde mellem Óláfr Tryggvason og Hallfreðr og dennes efterfølgende dåb op til fornyet behandling (*Heimskringla* 1979: 328–332).⁵ Historien er blevet udvidet og redigeret selvom grundfortællingen er den samme. Oddr havde, som tidligere nævnt, placeret en vis Kjartan Ólafsson som historiens centrale figur, men i *Heimskringla* er Hallfreðr blevet rykket op ved siden af Kjartan. Ved mødet mellem Hallfreðr og Óláfr udtrykker Óláfr ønske om, at Hallfreðr skal døbes og efterfølgende indgå i hans følge. Hallfreðr stiller som betingelse, at Óláfr står fadder til ham. Kong Óláfr indvilliger og holder ham under dåben. Siden presser kongen på for at få Hallfreðr til at indgå i sin hird. Herefter beretter sagaen (*Heimskringla* 1979: 331; min oversættelse):

Hallfreðr svarer: “Før var jeg Hákon jarls hirdmand. Jeg vil nu ikke gå i tjeneste hos dig eller en anden fyrste, undtagen hvis du lover mig, at det ikke skal hænde for mig, at du forkaster mig.” “Således er det alene fortalt mig,” siger kongen, “om dig, Hallfreðr, at du ikke er så vidende eller klog, hvorfor det for mig er venteligt, at du gør ting, som jeg af ingen anden vil finde mig i.” “Dræb du mig da,” siger Hallfreðr. Kongen svarede: “Du er en *vandræðaskáld*, men min mand skal du nu være [dvs. indgå i mit følge].”⁶

Vi kan her se, hvorledes redaktøren af *Heimskringla* har brudt forbindelsen hos Oddr mellem Hallfreðr’s dåb og kongens karakterisering af ham som vanskelig ved at indskyde en episode, hvor Hallfreðr bliver kong Óláfr’s hirdmand. Skriveren lader Hallfreðr fortælle, at han før var i Hákon jarls tjeneste. Ved at lade Hallfreðr blive kong Óláfr’s hirdmand forklarer indskuddet, hvorfor Hallfreðr har digtet om Óláfr, hvilket ikke fremgik af den ældre version hos Oddr; men hvorfor sættes Hallfreðr i forbindelse med Hákon jarl? Det skal først bemærkes, at teksten ikke meddeler, at Hallfreðr skulle have digtet om Hákon jarl, hvorfor forbindelsen sandsynligvis ikke skyldes, at skriveren har kendt til et digt af Hallfreðr om jarlen. I sagalitteraturen har Hákon jarl lidt den trange skæbne at blive portrætteret som en ærkehedning. Alle-rede i de ældste lag af højmiddelalderens historieskrivning fx *Historia Norwegie*

(2003: 88–89) og *The Ancient History of the Norwegian Kings* (1998: 8) omtales Håkon som “den onde”. Jarlen kom til at stå som den stereotype hedenske modstander imod Óláfr Tryggvason, som var den første konge af Norge, der forsøgte en egentlig omvendelse af nordmændene. Placeringen af Håkon jarl i Hallfreðr's fortid må derfor ses som et forsøg på yderligere at fremhæve Óláfr som den store omvendelseskonge: han får omvendt en tidligere hirdmand af jarlen, som efterfølgende bliver ganske tæt knyttet til kongen (hvilket klart fremgår af de citerede strofer af Hallfreðr).

Efter *Heimskringla* bliver fortællingen om omvendelsen af Hallfreðr taget op i skjaldens egen saga *Hallfreðar saga*. Dette fiktionsværk behandler i modsætning til de tidligere nævnte værker hele Hallfreðr's liv. Fortællingens struktur er lånt fra en ældre saga om en anden skjald – *Kormáks saga* – selvom skriveren behandler sine skriftlige forlæg ganske frit (jf. Bjarni Einarsson 1976). I sagaen tillægges Hallfreðr hele fem digte, som vi ellers intet kender til: ét om Sigvaldi jarl, ét om Óláfr sønski Eiríksson, ét om Håkon jarl, ét om Óláfr Tryggvason og ét om sig selv med titlen *Uppreistardrápa* (*Hallfreðar saga* 1953: 43, 52–53, 76, 94, 97). Bjarni Einarsson (1976: 127) har herom sagt, at det “næppe [kan] udelukkes at der i nogle tilfælde i sagaen er tale om fiktive digte”. Selvom Bjarni Einarsson udtrykker sig lidt usikkert, så må hovedparten af de fem digte betragtes som litterære påfund; ikke kun fordi andre samtidige til sagaskriveren ikke kendte til digtene eller fordi skriveren ikke citerer strofer fra digtene, men også fordi fremsigelsen af digtene til Håkon jarl, Sigvaldi jarl og Óláfr Eiríksson indgår i et for sagalitteraturen velkendt topos, hvor en skjald præsenterer sig for en ny fyrste ved at fremsige et digt om denne, hvorefter skjalden modtager fine gaver.⁶ I sagaen er disse tre stereotype episoder ganske korte og synes indarbejdet i teksten for at forklare, hvorledes Hallfreðr er kommet i besiddelse af en række genstande – et sværd, en ring og en økse – som han senere anvender ved forskellige lejligheder, der får en mere uddybende beskrivelse.⁸ I forbindelse med Hallfreðr's digt om Håkon jarl kunne skriveren læse i *Heimskringla*, at Hallfreðr tidligere havde været Håkon's hirdmand, hvorfra der ikke er langt til også at tillægge Hallfreðr et digt om Håkon jarl.

Vi har nu set, hvorledes fortællingen om det første møde mellem Hallfreðr og Óláfr Tryggvason skulle igennem tre led – Oddr Snorrason, *Heimskringla* og *Hallfreðar saga* – før Hallfreðr blev tillagt et digt om Håkon jarl. Ved det første led var der ingen forbindelse mellem Hallfreðr og jarlen; ved det andet blev forbindelsen antydnet; og kun ved det tredje led kunne Hallfreðr på baggrund af en litterær bearbejdelse af sagateksterne definitivt knyttes til Håkon jarl ved at fremføre et digt om og for denne. Det er derfor intet grundlag for at tillægge Hallfreðr et digt om jarlen endsige sætte de ni halvstrofer fra *Snorra Edda* sammen til et digt kaldet *Hákonardrápa*. Hallfreðr synes kun at have digtet om Óláfr Tryggvason og Eiríkr jarl, hvorfor de ni halvstrofer sandsynligvis hidrører fra et digt om én af disse to fyrster.

“Det Hellige Bryllup” og teksttolkning

Óláfr og Eiríkr hørte begge til de første generationer af kristne fyrster i Norden, hvorfor vi må forvente, at der ikke i stroferne gives udtryk for en førkristen fyrsteideologi. Dette står dog i modsætning til den hidtidige religionshistoriske tolkning af stroferne. De to svenske religionshistorikere Folke Ström (1983 & 1981: 452–456) og Olof Sundqvist (2005) har begge argumenteret for, at Hallfreðr beskriver et såkaldt helligt bryllup ‘*hieros gamos*’, hvor Óðinn i form af den førkristne fyrste – in casu: Hákon jarl – skulle stå i et særligt erotisk forhold til den guddommelige personifikation af fyrstens landområder ved gudinden Jörð. En lignende tolkning er blevet fremsat af Roberta Frank (1978: 62–65), som dog lader fyrsten være repræsenteret ved Freyr i stedet for Óðinn. Gro Steinsland (1991: 121–127) har tolket Hallfreðr’s digt ind i en større religionshistorisk ramme primært ved hjælp af eddadigtet *Skirnismál*, hvor parret Óðinn og Jörð dog er repræsenteret ved Freyr og Gerðr. Versionen af bryllupsmyten i stroferne af Hallfreðr er ifølge Steinsland enten en ældre eller snarere en særlig nordnorsk version af en førkristen myte om fyrstens ægteskabsforbindelse med sine landområder. I udformningen af bryllupsmyten hos Steinsland blive bruden, i modsætning til forståelsen hos Ström og Sundqvist, tolket som en jættekvinde.

Såfremt disse tolkninger er korrekte, vil det selvfølgelig svække min påstand om, at stroferne omhandler Óláfr Tryggvason eller Eiríkr jarl og ikke Hákon jarl. Vi må dog se nærmere på den religionshistoriske tolkning af skjaldedigtet, da den synes at være baseret på en læsning, der ikke tager højde for de konventioner skjaldedigtingen som genre var underlagt. Det religionshistoriske fokus på de mytologiske informationer i digtet medfører, at det filologiske arbejde med teksten begrænses til fremdragelsen af disse informationer uden nærmere hensyntagen til mediet, hvorigennem disse mytologiske data er overleveret.

Ström, Sundqvist, Frank og Steinsland tager alle udgangspunkt i str. 3–6, hvor Hallfreðr menes at give udtryk for en særlig relation mellem fyrsten og det underlagte land. De fire strofer lyder:

*Sannyrðum spenr sverða
snarr þiggjandi viggjar
barrhaddaða byrjar
biðkvón und sik Þríðja.*

Med sværds sande tale [→ kamp] førte
børens hests [→ skibs] hurtige
modtager [→ fyrsten] under sig
Þríði’s nåletræsbehårede ønskekvinde [→ Jörð].

*Því hykk fleygjanda frakna
– ferr Jörð und menþverri –
ítra eina at láta
Auðs systur mjök traudan.*

Derfor tror jeg, at spyds bevæger [→ krigeren]
er meget uvillig at lade Auðr’s herlige
søster [→ Jörð] alene – Jörð fører
under sig smykkeforminderskeren [→ fyrsten].

*Rjóð lukusk, at sá síðan
snjallráðr konungs spjalli
átti eingadóttur
Ónars viði gróna.*

Ægteskabsforhandlingen endte med, at konges kloge fortrolige [→ fyrsten] siden ægtede Ónarr's eneste datter [→ Jørð] bevokset med træer.

*Breiðleita gat brúði
Báleygs at sér teygða
stefnir stöðvar hrafna
stála ríkismólum.*

Ravnes steds [→ kampplads'] styrer [→ fyrsten] førte Báleygr's bredansigtede brud [→ Jørð] til sig med ståls mægtige tale [→ kamp].⁹

Det må dog spørges, hvad disse poetiske billeder udtrykker. Kan de bare tages for pålydende uden hensyn til skjaldedigtningens konventioner? Historikeren må altid ved kildeudnyttelsen af skjaldedigte klarlægge om et udsagn falder indenfor genrens faste udtryksformer. Et eksempel kan være krigerkenningen 'kampens gud'. Udtrykker skjalden her, at den pågældende kriger faktisk er en gud – hvad der så end menes med 'gud' – eller er kenningen en stereotyp poetisk figur svarende til krigerkenningen 'kampens træ', hvor grundordene 'gud' og 'træ' kan henvise til krigerens opretstående fysiske form?¹⁰ De poetiske billeder hos Hallfreðr er mere komplekse end kenningen 'kampens gud' og for at nå frem til en forståelse af disse skal vi se nærmere på to faste udtryksformer indenfor skjaldedigtningen, hvor udgangspunktet for begge er skjaldens anvendelse af kenningen. Den første udtryksform er, hvad Hallvard Lie (1957: 49) har betegnet "sætningsmetaforisering" og den anden kendes ved den islandske betegnelse *ofljóst*, 'overbelyst, overtydeligt'.

En kenning består af et grundord og et bestemmelsesled, der i sig selv kan være en kenning. Anvendelsen af kenninger kan ske uden sammenhæng med strofens resterende led, hvormed kenningens indholdsstørrelse uden videre kan indsættes. Ved udtrykket "havets hest sejler af sted" kan kenningen 'havets hest' uden videre erstattes med indholdsstørrelsen 'skib' dvs. "skibet sejler af sted". Ved sætningsmetaforisering derimod påvirkes strofens resterende led, ofte verbet, af grundordet i kenningen. Udtrykket kunne dermed lyde "havets hest traver af sted". Meningen forbliver den samme, men kenningens indholdsstørrelse kan ikke længere uden videre indsættes, da et skib selvsagt ikke kan "trave af sted".

Ved den anden udtryksform – de 'overbelyste' udtryk – anvender skjalden en kenning, hvor kenningens rigtige indholdsstørrelse dog skal erstattes med et homonym. Således kan en kenning for den kvindelige sagnfigur Hildr anvendes, hvor skjalden egentlig henviser til det homonyme appellativ *hildr* 'kamp', eller en kenning for appellativet *hár* 'hår' kan henvise til det homonyme proprium *Hár* (et heiti for Óðinn).¹¹

Disse to måder, hvormed skjaldene arbejdede med sproget, kunne kombineres, hvormed en for denne digtning særegen udtryksform fremkom. Einarr Skúlason udtrykte sig således i *Øxarflokk* str. 5:

<i>Ríkr leiddi mey mækis</i>	Den mægtige sværds møde [→ kamp]
<i>mótvaldr á beð skaldi</i>	forvolder [→ fyrsten] førte i seng med skjalden
<i>Gefnar glóðum drifna</i>	Gefn's [→ Freyja's] datter [→ Hnoss] ikklædt
<i>Gautreks svana brautar.</i>	Gautrekr's svaners vejs [→ havets] gløder [→ guld].

Det fortælles her, at fyrsten har givet skjalden en særlig værdifuld genstand. Hnoss er datter af Freyja, men som appellativ betyder *hnoss* en 'kostbarhed'. Denne overbelyste kenning har givet videre ophav til en metaforisering af sætningen: fyrsten overdrog nemlig ikke prosaisk kostbarheden til skjalden, men førte derimod ifølge skjaldens poetiske udtryksform Freyja's datter ikklædt guld i seng '*leiddi á beð*' med skjalden.

Et andet eksempel er en strofe tillagt Egill Skallagrímsson (Lv 21). Her siger Egill, at "jeg iførte Borr's slægtning [→ Óðinn's] hustru [→ Jörð] en hovedbeklædning af blod fra Haddr og Fróði" [*Bors*¹² *niðja feltk beðju / blóði Hadds ok Fróða*]. Her udtrykker Egill, at han udgød Haddr's og Fróði's blod på jorden. Der henvises til jorden ved en overbelyst kenning – Óðinn's hustru – hvorefter den udførte handling kan beskrives som at iføre Jörð en hovedbeklædning af blod.

To i denne sammenhæng interessante eksempler på anvendelsen af overbelyste kenninger sammen med sætningsmetaforisering foreligger hos Þjóðolfr Arnórsson og Óttarr svarti fra henholdsvis midten og begyndelsen af 1000-tallet. Skjaldene anvender begge det samme billede for at udtrykke, at en fyrste erobrer et landområde. Þjóðolfr fortæller i *Sexstefja* str. 3, at den norske konge Haraldr hardráði "uden betaling af brudesum tog Rindr's medhustru [→ Jörð]" [... *elju Rindar / ómynda tók* ...]. Vi ser igen en overbelyst kenning for jorden. Sætningsmetaforiseringen fremgår dog ikke umiddelbart af verbet, men derimod af adjektivet *ómynda* 'uden at være købt ved brudesum' (Finnur Jónsson 1931: 446). Óttarr svarti, som bl.a. har digtet om den danske konge Knud den Store, har om den svenske konge Óláfr svenski Eiríksson sagt følgende, hvor metaforiseringen fremgår af det adverbialt anvendte adjektiv *munlaust*:¹³

<i>Visi tekr víg-Freys</i>	Fyrsten tager til visse
<i>víst austr munlaust</i>	østpå kamp-Freyr's [→ Óðinn's]
<i>– aldar hefr allvaldr –</i>	ønskekvinde [→ Jörð] attråløst
<i>óskvíf – gótt líf.</i>	– fyrsten har et godt liv.

Vender vi nu tilbage til stroferne af Hallfreðr kan vi se, at strofernes poetiske billeder er identiske med billederne fremført af både Þjóðolfr og Óttarr om end mere elaborerede: en fyrste bemægtiger sig gudinden Jörð. Indenfor skjaldedigtningens konventioner behøver dette udsagn ikke udtrykke andet end, at fyrsten underlægger sig et landområde. Der er derfor ingen grund til a priori at antage, at Hallfreðr har villet give mere end et poetisk billede af en fyrstes herredømme over et geografisk område. De mytologiske udsagn hos Hallfreðr kan derfor ikke i en religionshistorisk

tolkning læses som udtryk for en trosforestilling eller kosmologi – lige så lidt som de mytologiske udsagn hos Einarr Skúlason og Egill Skallagrímsson om henholdsvis Hnoss og Jörð kan det. Det skal endvidere bemærkes, at Þjóðolfr og Óttarr såvel som kongerne Haraldr og Óláfr var kristne, hvorfor man skal være varsom med at postulere et særligt førkristent ophav for det poetiske billede i stroferne af Hallfreðr. Dette poetiske billede forekommer heller ikke i digte ældre end Hallfreðr og dennes samtidige Óttarr svartí. Indholdet af Hallfreðr's strofer taler således ikke imod, at de skulle være digtet om eller for Óláfr Tryggvason eller Eiríkr jarl.

Noter

- ¹ Ved opløsningen af håndskrifternes mange forkortelsestegn kan der dog i flere tilfælde være tale om én tolkning valgt blandt flere mulige.
- ² Det skal bemærkes, at identifikationen ved andre skjalde er mere problematisk, såfremt flere skjalde er kendt ved det samme navn fx Einarr skálaglamm og Einarr Skúlason, hvor der ofte ikke er nogle ydre kriterier for en nærmere identifikation.
- ³ I den anden oversættelsesbearbejdning af Oddr's saga – Sth. 18 mbr. 4to – bemærkes det, at Hallfreðr havde en så stor kærlighed til Óláfr Tryggvason, at han blev syg efter nyheden om dennes død (*Saga Óláfs Tryggvasonar* 1932: 233). Det er ikke sikkert om denne kommentar stod i den oprindelige sagatekst og kommentaren behøver ikke tolkes som en mundtligt overleveret notits om Hallfreðr, da den kan være fremkommet på baggrund af de i sagaen citerede strofer af Hallfreðr.
- ⁴ Stroferne om Óláfr Tryggvason foreligger i flere kongesagaer, mens det lille brudstykke om Eiríkr jarl foreligger i *Hallfreðar saga* (1953: 123).
- ⁵ Forholdet mellem *Heimskringla* og *Hallfreðar saga* har været diskuteret. Sigurður Nordal (1953: 239) og Bjarni Einarsson (1976: 126) anfører, at skriveren af *Heimskringla* kendte til *Hallfreðar saga*, hvorimod Jan de Vries (1967: § 252) anser *Hallfreðar saga* for yngre end *Heimskringla*. Jeg følger her de Vries.
- ⁶ *Hallfrøðr segir*: “Ek var fyrr hirðmaðr Hákonar jarls. Nú vil ek ekki gerask þér handgenginn ok engum öðrum höfðingjum, nema þú heitir mér því, at mik hendi enga þá hluti, er þú rekir mik frá þér.” “Svá at einu er mér sagt,” segir konungr; “frá þér, Hallfrøðr, at þú ert ekki svá vitr eða spakr, at mér er örvænt, at þú gerir þá hluti, er ek vil fyrir engan mun við sæma.” “Dreptu mik þá,” segir Hallfrøðr. Konungr mælti: “Þú ert vandræðaskáld, en minn maðr skaltu nú vera.”
- ⁷ I forbindelse med *Uppreistardrápa* kan det ikke udelukkes, at der er tale om et virkeligt digt, når sagaskriveren kender til digtets titel.
- ⁸ Den litterære bearbejdelse er så gennemført, at selv det reelt eksisterende skjaldedigt af Hallfreðr om Eiríkr jarl er sat ind i en velkendt litterær sammenhæng, nemlig den såkaldte hovedløsning (*Hallfreðar saga* 1953: 121–124), hvor en skjald redder sit eget liv hos en fjendtlig fyrste ved at fremsige et rosende digt om fyrsten.
- ⁹ Alle oversættelser er mine egne, med mindre andet er angivet. Citater fra skjaldedigtningen er fra *Den Norsk-Islandske Skaldediktningen I-II*. Utg. Ernst A. Kock. Lund: C. W. K. Gleerup, 1946–49.
- ¹⁰ jf. sondringen hos Mohr (1933: § 11) mellem en “Ersatzkenning” og en “treffenden Kenning”.
- ¹¹ Frank (1978: 89). Begrebet *ofljóst* dækker også over andre sproglige manipulationer i skjaldedigtningen jf. *ibid.* 96.
- ¹² *Bors* er en konjektur for håndskrifternes *borðz* og *birs* (*Skj. A* 1967: 54).

- ¹³ Jeg følger her læsningen fremsat af Ernst Kock (1933: § 27). Kock (1923–41: § 3396 N) optog siden den interessante tekstrettelse *mundlaust* ‘uden betaling af brudesum’ for *munlaust* ‘attråløst’ foreslået af Rudolf Meissner (1921: 66) og accepteret af Hjalmar Falk (1923: 61–62). Formen *mundlaust* er ikke overleveret i håndskrifterne, men kan palæografisk ikke ganske afvises.

Litteratur

- Bjarni Einarsson. 1976. *To Skjaldesagaer. En analyse af Kormáks saga og Hallfreðar saga*. Universitetsforlagets Islandsserie. Universitetsforlaget.
- Carmina norræna*. Utg. Theodorus Wisén. Lundæ, 1880.
- Corpus poeticum boreale vol. II*. Utg. Gudbrand Vigfusson & F. York Powell. Oxford, 1883.
- Den norsk-islandske skjaldedigtning A1*. Utg. Finnur Jónsson. København: Rosenkilde & Bagger, 1967.
- Den norsk-isländska skaldediktningen I–II*. Utg. Ernst A. Kock. Lund: C. W. K. Gleerup, 1946–49.
- Edda Snorra Sturlusonar III*. Sumptibus legati arnamagnæani. Hafniæ, 1880–87.
- Edda Snorra Sturlusonar með Skáldatali*. Utg. Guðni Jónsson. Reykjavík: Bókaverzlun Sigurðar Kristjánssonar, 1935.
- Falk, Hjalmar. 1923. “Skaldesprogets kjenninger.” *Arkiv för nordisk filologi* 39: 59–89.
- Fidjestøl, Bjarne. 1982. *Det norrøne fyrstediktet*. Øvre Ervik: Alvheim & Eide.
- Finnur Jónsson. 1921. *Norsk-islandske kultur- og sprogforhold i 9. og 10. Årh*. Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filologiske meddelelser III, 2. København.
- . 1931. *Lexicon Poeticum*. København.
- Fix, Hans. 1997. “Text Editing in Old Norse: A Linguist’s Point of View.” I *Germanic Studies in Honor of Anatoly Liberman*, red. Kurt Gustav Goblirsch m.fl., 105–117. NOWELE 31/32. Odense University Press.
- Frank, Roberta. 1978. *Old Norse Court Poetry. The Dróttkvætt Stanza*. Islandica XLII. London: Cornell University Press.
- . 2005. “Skaldic Poetry.” I *Old Norse-Icelandic Literature. A Critical Guide*, red. Carol J. Clover & John Lindow, 157–196. Toronto: University of Toronto Press.
- Fritzner, Johan. 1972. *Ordbog over det gamle norske sprog*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hallfreðar saga*. Utg. Bjarni Einarsson. Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur. København, 1953.
- Heimskringla vol. I*. Utg. Bjarni Aðalbarnarson. Íslenzk Fornrit XXVI. Reykjavík: Hið Íslenzka fornritafélag, 1979.
- Historia Norwegie*. Utg. Inger Ekrem & Lars Boje Mortensen. København: Museum Tusculanum Press, 2003.
- Holtmarks, Anne. 1970. “Skáldatal.” *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, bd. 15, 386. Malmö: Allhems förlag.
- Jón Helgason. 1950. “Planer om en ny udgave af skjaldedigtningen.” *Acta philologica scandinavica* 19: 130–132.
- . 1953. “Norges og Islands digtning.” I *Litteraturhistorie vol. B: Norge og Island*, red. Sigurður Nordal, 3–179. Nordisk Kultur VIII:B. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Kock, Ernst A. 1923–41. *Notationes norræne. Anteckningar til Edda och skaldediktning*. Lund: C. W. K. Gleerup.
- . 1933. “Ett kapitel nordisk metrik och textkritik.” *Arkiv för nordisk filologi* 49: 279–294.
- Lange, G. 2005. “Skáldatal.” I *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, bd. 28, 552–553. Berlin: Walter de Gruyter.

- Lie, Hallvard. 1957. 'Natur' og 'unatur' i skaldekunsten. Avhandlingar utgitt av Det norske viden-skaps-akademi i Oslo II. Historisk-filosofisk klasse 1957 No. 1. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Marold, Edith. 2005. "'Archäologie' der Skaldendichtung". *Herzort Island. Aufsätze zur isländischen Literatur- und Kulturgeschichte. Zum 65. Geburtstag von Gert Kreutzer*, red. Thomas Seiler, 110–131. Lüdenscheid: Seltmann + Söhne.
- Meissner, Rudolf. 1921. *Die Kenningar der Skalden. Ein Beitrag zur skaldischen Poetik*. Rheinische Beiträge und Hilfsbücher zur germanischen Philologie und Volkskunde I. Bonn & Leipzig: Kurt Schroeder.
- Mohr, Wolfgang. 1933. *Kenningstudien. Beiträge zur Stilgeschichte der altgermanischen Dichtung*. Tübinger germanistische Arbeiten 19, Studien zur Nordischen Philologie 2. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer.
- Mundal, Else. 2004. "Edda- og skaldedikt." I *Handbok i norrøn filologi*, red. Odd Einar Haugen, 215–266. Bergen: Fagbokforlaget.
- Saga Óláfs Tryggvasonar*. Af Oddr Snorrason. Utg. Finnur Jónsson. København: G. E. C. Gads forlag, 1932.
- Sigurður Nordal. 1953. "Sagalitteraturen." I *Litteraturhistorie vol. B: Norge og Island*, red. Sigurður Nordal, 180–273. Nordisk kultur VIII:B. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Snorra Edda*. Utg. Finnur Jónsson. København: G. E. C. Gad, 1900.
- Sonne, Lasse C. A. "Óðinn og krigerfølget. En religionssociologisk skitse." n.d.
- Steinsland, Gro. 1991. *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi. En analyse av hierogami-myten i Skírnismál, Ynglingatal, Háleygjatal og Hyndluljóð*. Solum forlag, 1991.
- Ström, Folke. 1981. "Poetry as an Instrument of Propaganda. Jarl Hákon and his Poets." I *Speculum Norroenum. Norse Studies in Memory of Gabriel Turville-Petre*, red. Ursula Dronke m.fl., 440–458. Odense University Press.
- . 1983. "Hieros gamos-motivet i Hallfreðr Óttarssons Hákonardrápa och den nordnorska jarlavärdigheten." *Arkiv för nordisk filologi* 98: 67–79.
- Sundqvist, Olof. 2002. *Freyr's Offspring. Rulers and Religion in Ancient Svea Society*. *Historia religionum* 21. Uppsala: Uppsala universitet.
- . 2005. "Aspects of Rulership Ideology in Early Scandinavia – with particular References to the Skaldic Poem Ynglingatal." I *Das frühmittelalterliche Königtum. Ideelle und religiöse Grundlagen*, red. Franz-Reiner Erkens, 87–124. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 49. Walter de Gruyter.
- The Ancient History of the Norwegian Kings*. Af Theodoricus Monachus. Utg. David & Ian McDougall. Viking Society for Northern Research Text Series XI. London: University College, 1998.
- Vries, Jan de. 1967. *Altnordische Literaturgeschichte II*. Grundriss der germanischen Philologie 16. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Weibull, Lauritz. 1911. *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*. København.

Lasse C. A. Sonne
 Esthersvej 43, 1.tv.
 DK-2900 Hellerup
 lasses@hum.ku.dk

Tonelagsbasis i norsk

Av Ove Lorentz

Siden ustemte segmenter ikke kan bære tone, er det mange språk som har bortfall av tonemotsetninger når det kommer en ustemt konsonant etter vokalen i stavelseskjernen. I de fleste norske dialekter bevares tonelagsmotsetningen i slike tilfeller, f.eks. i lasset vs. Lasse, men i Flekkefjords- og Saltenmål blir den nøytralisert. Dette fenomenet trenger ikke ha et felles opphav i de to dialektene, siden det har så mange paralleller ute i verden. Nøytralisering av støtmotsetningen i dansk opptrer under liknende omstendigheter. På samme måte som danskene snakker om manglende stødbasis i slike tilfeller, kan vi si at tonelagsbasis kan mangle i norsk. Mens noen språk skiller mellom ulike typer stemte konsonanter mht. tonelagsbasis, ser det ut til at alle stemte konsonanter i stavelseskjernen i norsk er lange nok til å bære tone.

I Saltenmålet kaster denne nøytraliseringen lys over den i verdensmålestokk sjeldne motsetningen mellom alveolare ("halvtjukke") og kakuminale ("tjukke") retrofleksjer. De to lydtypene oppfører seg nemlig ulikt med hensyn til tonenøytraliseringen, siden ustemt alveolar retrofleks etter vokal gir bortfall av tonemotsetningen, mens ustemt kakuminal retrofleks ikke gjør det. Ved nærmere undersøkelse viser det seg at de tjukke kakuminale retrofleksene, som finnes i forbindelser av tjukk l pluss dental, har en stemt, uflappet allofon av tjukk l, fonetisk [ɭ], foran seg. Den kan minne om en amerikansk r-lyd, og er lang nok til å fungere som tonebærer, slik at nøytralisering av tonelagene ikke finner sted. Ved halvtjukke retrofleksjer dannet av r pluss dental er tilglidningen mye kortere eller mangler helt, og tonemotsetningen faller bort. Forskjellen i tilglidning har ikke tidligere vært påaktet i dialektologien, og begge typene retrofleksjer har vært registrert enten som enkeltlyd eller som konsonantforbindelser. I en amerikansk variant av Solørdialekten som beskrives av Haugen 1938 og 1941, uttales også tjukk l uflappet som amerikansk engelsk /r/ [ɭ], og norsk /r/ [r] holdes atskilt som et eget fonem.¹

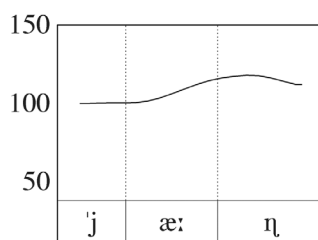
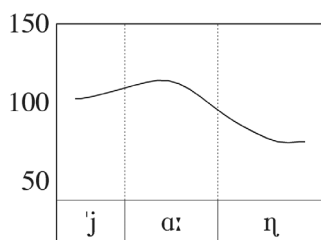
Siden toneforskjeller i språk er avhengig av stemmelyd, har språk med leksikalske tonemotsetninger ofte krav om et minimum av tonebærende lyd for at motsetningene skal kunne komme til uttrykk. Tonelagene i norsk er knyttet til stavelser med hovedtrykk. Med unntak av noen få dialekter må trykksterke stavelser i norsk være lange og ha to moraer (lengdeenheter, skrevet μ), dvs. de kan enten ha lang vokal ($V_{\mu\mu}$) eller en kort vokal fulgt av en lang morabærende konsonant ($V_{\mu}C_{\mu}$). En lang vokal teller som to moraer og det gjør også kombinasjonen av kort vokal pluss lang konsonant innenfor samme trykksterke stavelse.

Men selv om trykkstavelsene er lange i norsk, krever de fleste dialektene med tonelagsmotsetning at vi må ha minst to stavelser for å kunne gjøre forskjell på tonelagene, dvs. hovedtrykk fulgt av minst én stavelse i ordet. Hvis vi bare har én stavelse, kan disse dialektene ikke ha forskjell, og kan bare ha én uttale. I to- og trestavelserformer finner vi derimot motsetning mellom to frasemelodier, tonelag (aksent) 1 og 2, som i østnorsk realiseres som lav-høy LH og høy-lav-høy HLH. Tonegangen i enstavelsesordene likner tonegangen ved tonelag 1:

(1)	Østnorsk tonelag 1: LH	Østnorsk tonelag 2: HLH
$['re:v]$	(<i>jeg</i>) <i>rev</i> , (<i>en</i>) <i>rev</i> , (<i>et</i>) <i>rev</i>	–
$['re:vən]$	<i>reven</i> SG.DEF. av (<i>en</i>) <i>rev</i>	<i>reven</i> ADJ.
$['re:vənə]$	<i>revene</i> PL.DEF. av (<i>et</i>) <i>rev</i>	<i>revene</i> PL.DEF. av (<i>en</i>) <i>rev</i>

I dialekter hvor stavelsen etter hovedtrykket er falt bort, mens tonelagsmotsetningen er beholdt, gjelder ikke kravet om to stavelser. En slik dialekt er Saltenmålet (Brekke 2000), som har $['jæ:ɪ]$ *jern* med tidlig tonetopp HL og $['jæ:ɪ]$ *gjærne* med sein tonetopp LH. I fig. 2 ser den siste tonegangen ut som en amputert tonelag 2-melodi og mangler det finale fallet som finnes ved tonelag 2 i flerstavelserord. Den kalles vanligvis sirkumfleks tone i dialektologien, men kan tolkes som en variant av tonelag 2.

(2) Salten *jern* og *gjærne*.²

I denne dialekten, som altså ikke krever to stavelser for å få toneforskjell, gjelder et annet krav til minstelengde, nemlig at begge de morabærende lydene i trykkstavelsen må være stemte tonebærere. Hvis den siste er ustemt, faller tonelagene sammen. Et slikt krav om at de morabærende lydene må være stemte, er også rapportert

fra Flekkefjord (Larsen 1970). I hovedoppgaven sin om Saltenmålet skrev Einar Skånland (1933: 21) at “i visse tilfelle kan også en innfødt saltværing være i tvil om hvad tonelag han bruker i det enkelte ord. Det er særlig i slike ord hvor første stavelse har lite tonende lydstoff”. Han nevnte også at mange navn fra Salten er blitt notert med feil tonelag i Ryghs *Norske Gaardnavne* av denne grunn. Noe mer pre-sist uttrykker han seg under omtalen av sirkumflekstonelaget, der han sier at “i et bestemt tilfelle vil dog sirkumflekstonelaget på det nærmeste falle sammen med det énstavete tonelag, nemlig i ord bestående av kort vokal + lang *ustemt* konsonant eller konsonantgruppe.” (Skånland 1933: 25).

Men selv dette kravet om to stemte moraer gjelder ikke alle sirkumfleksdialektene. Det vanligste er at tonemforskjellen beholdes selv om vi bare har én vokalmora å realisere den på, som vi har når vokalen følges av en lang, ustemt konsonant.

1 Tonetilordning og tonebærere

Toner krever tonebærende segmenter, og krav om at det skal være tilstrekkelig antall tonebærende enheter, dukker opp i flere sammenhenger i beskrivelsen av norsk språkhistorie og dialektologi. Et slikt krav kan ha spilt en rolle for tonelagenes opprinnelse, siden den vanligste hypotesen er at tonelagsforskjellen oppsto fordi enstavelsesord ikke hadde plass til hele den frasemelodien som fantes i flerstavellesord. Da noen enstavelsesord ble augmentert ved enklise av bestemt artikkel og ved epentese i ord med utlydende obstruent + sonant (*vintr*; *akr*), beholdt de ordmelodien sin, og melodien i de nye to- og trestavellesordene kom til å stå i motsetning til melodien i opprinnelig flerstavellesord (Aasen 1848, Oftedal 1952, Elstad 1980). En konkurrerende hypotese er at tonelagsforskjellen er eldre, og at den har sammenheng med synkopen i urnordisk (Kock 1878, Oftedal 1952, Riad 1998). I begge hypotesene er det forholdet mellom ordmelodien og antallet tonebærende stavelser som antas å ha blitt endret.

I norsk har de fleste dialektene ikke tonelagsforskjell på enstavelsesord. Etter apokopering har sirkumfleksdialektene likevel to ulike tonemønstre på bare én stavelse. På samme måte som sirkumfleksordene i Saltenmålet har fått forenklet tonelag 2-melodien LHL til LH, kan vi anta at enstavelsesordene i norrønt hadde en amputert melodi i forhold til flerstavellesordene. En tone i venstre kant av ordmelodien LHL, som finnes i flerstavellesord med tonelag 2 i høytomedialektene, mangler i enstavelsesordene, som har HL.

Ord- og setningsmelodier inneholder toner med ulik funksjon. Hvis høytone er den opprinnelige tonegangen, og ordmelodien i flerstavellesord LHL, kan den ekstra lave tonen i venstre kant skyldes et universelt krav om forsinkelse av en tonetopp. Dette kravet kunne ikke oppfylles i enstavelsesordene på grunn av plassmangel, og tonegangen ble HL der (Lorentz 2000, 2002, 2006).

Manglende plass til toner kan også være forklaringen på at andre stavelsen i trykkfoten i jamveksord, som bare hadde to moraer i norrønt ($CV_{\mu}CV_{\mu}$), ikke ble

apokopert i trøndsk, mens andre stavelse i overvektssord, som hadde bedre plass med tre moraer ($CV_{\mu\mu}.CV_{\mu}$) eller ($CV_{\mu}C_{\mu}.CV_{\mu}$), ble apokopert (se Lorentz 1995, hvor et analogt eksempel fra moderne norsk også er diskutert). Eksempler fra skognamål er (Dalen 1985):

- (3) Med jamvekt: [våt: `tå] vite, [láv: `vå] leve
Med overvekt: [dô:p] døpe, [sêŋ:] sende

Slike krav om at det må finnes et minimum av stemte tonebærende enheter for å få realisert tonemotsetninger, er svært vanlige i tonespråk. Serbo-kroatisk, litauisk, japansk og somali er eksempler på språk som må ha et minste antall tonebærende stavelser eller moraer til stede for at tonemforskjeller skal kunne realiseres. Språk som har mange leksikalske toner, har ofte sammenfall av noen av tonene ved ustemt obstruent i stavelsesutlyd. Det er tilfelle i vietnamesisk og mange andre sørøstiasiatisk språk.

Litauisk nøytraliserer tonemotsetninger hvis det bare er én sonantisk mora i stavelsen. Ved siden av stavelser med lange vokaler $V_{\mu\mu}$, har stavelser med vokal pluss stemt sonorant konsonant $V_{\mu}R_{\mu}$ også to moraer, og begge kan bære tone. Infinitivene *vir.ti* ‘koke’ og *mir.ti* ‘dø’ er tonalt forskjellige, siden *vir.ti* har tidlig og *mir.ti* sein tonetopp på trykkstavelsen. Når [r] overføres til neste stavelse, som i 3.p.pret. *vi.re* og *mi.re*, har vi bare én mora i trykkstavelsen, og da blir det samme tonelag i begge ordene (Kiparsky og Halle 1977).

1.1 Støtbasis i dansk

I de fleste danske dialektene er den opprinnelige tonelagsforskjellen erstattet av en forskjell i *støt* eller knirkestemme. Støtmotsetningen er prosodisk, og den likner tonelagsmotsetningen bl.a. ved at den nøytraliseres i sang. De ordene som har støt, svarer for det meste til tonelag 1-ord i norsk og svensk. Støtet faller på den andre moraen i rimet i lange stavelser. Men hvis denne moraposisjonen fylles av en ustemt lyd, som i *kra_μf_μt*, eller hvis domenet bare inneholder én kort vokalmora, som i pronomenet *vi_μ*, kan ikke støtet realiseres, og *støtbasis* sies å mangle. Dette krav til stemthet i trykkstavelser er helt analogt med kravet om stemthet ved tone. Det danske kravet om støtbasis er altså et krav om at stavelsen må ha stemthet av en viss lengde for at vi skal kunne gjøre forskjell på støt og ikke-støt.

Dansk støt har utviklet seg fra distinktiv tonelagsmotsetning, som fremdeles er bevart i sørvestlige dialekter. Paralleller finnes i andre språk med leksikalsk tonemotsetning, f. eks. i livisk og latvisk, som har en såkalt “brukket tone” med fall og glottalising på siste del av vokalen eller fullt glottalt lukke. Vietnamesisk og andre sørøstiasiatisk språk har også knirketoner, og tone 3 i mandarinkinesisk, som har tonekonturen MLH sammenpresset på én stavelse, uttales ofte med knirkestemme i nærheten av lavpunktet.

Itô og Mester (1997) ga den forklaring at støt oppstår hvis tonesekvensen HL

presses sammen på én stavelse, dvs. at det er et raskt fall i tonen som forårsaker støtet. (En alternativ tonal forklaring er lansert i Lorentz 2006.) Hvis stavelsen har to tonebærende moraer, opptrer støt, men ikke hvis vi har bare én tonebærende mora, som i f.eks. dansk *vi*_μ, eller hvis den andre moraen har en ustemt lyd, som i *kra*_μ*f*_μ*t*. Da realiseres ikke den siste lavtonen med støtet, og vi sier at støtbasis mangler. Det er altså en stemt andremora i trykkstavelsen som er den vesentlige egenskapen som skal til for å få støt i dansk.

2 Manglende tonelagsbasis i Flekkefjorddialekten

Erling Georg Larsen (1970) formulerer seg kategorisk når han stiller opp denne regelen for Flekkefjorddialekten, som han mener gjelder “et stort område på Sørlandet og Sørvestlandet” (Larsen 1970: 9):

- (4) “Aksent 1 forekommer ikke i ord som har kort vokal pluss lang ustemt konsonant (eller ustemt konsonantgruppe).”

Larsen mener altså at sammenfallet skjer i retning av tonelag 2. Flekkefjorddialekten har sammenfall i slike ord:

- (5) *håpp`e* betyr både ‘hoppet’ (av *et hopp*) og ‘(å) hoppe’
stikk`e betyr både ‘stikket’ (av *et stikk*) og ‘(å) stikke’

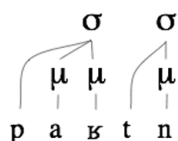
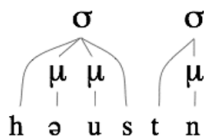
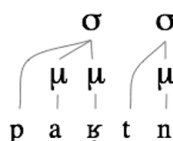
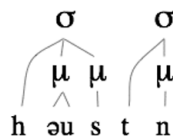
Sammenfallet skal også gjelde ved ustemtgjort [ɸ], men Larsen mener at det fins individuell variasjon i stemthet i slike eksempler, og når han bruker stemt [ɸ] får han ikke overgang av tonelag 1 til tonelag 2:

- (6) *parvɪt`n ~ paɪt`n*

Diftonger og lange vokaler kan fakultativt forkortes foran konsonantklynge, og da får han også alternativ uttale foran moraisk konsonant.

- (7) *həust`*, *həust`n* (med lang diftong og tonelag 1) eller
həust`*, *həust`n (med kort diftong og tonelagsnøytralisering)

Skjematisk kan tilfellene hvor dialekten har valget mellom lang eller kort diftong og mellom stemt eller ustemt /r/ vises som i fig. 8.

(8) Stemt andremora med
tonelagsbasis

 Ustemt andremora uten
tonelagsbasis

Det er blitt reist tvil om Larsens data, bl.a. i en artikkel av Thomas Monsen i *Maal og Minne* (1971). Monsen snakket samme dialekt, men hadde ikke nøytralisering. Han godtok likevel at det kunne være individuelle variasjoner. Man kan også gjøre innvendinger mot analysen i Larsens fremstilling. En slik innvending er at hypotesen om en historisk sammenheng mellom tonelagsnøytraliseringen og dansk støtbortfall ikke er en nødvendig konsekvens, siden kravet om to stemte moraer ser ut til å være et vanlig fenomen i mange språk.

Et annet problem er at han identifiserer nøytraliseringstonelaget med tonelag 2, selv i enstavelsesord, som ikke har motsetning. Siden tonelag 2 har et toneforløp som består av kurven til tonelag 1 med en ekstra tonebevegelse i forkant, har det vært den vanlige oppfatningen at det er tonelag 2 som er det markerte tonelaget (Haugen og Joos 1952). Da vil et sammenfall til tonelag 2 ikke stemme med vanlig Prag-fonologi, siden nøytralisering der alltid skal føre til bortfall av det markerte trekket, slik at den umarkerte parten står igjen. Men dette betyr vel ikke annet enn at Larsen mener tonegangen ved nøytralisering likner mest på tonegangen ved tonelag 2. Fullstendig sammenfall av tonelagsmotsetningen i retning av tonelag 2 er også rapportert fra Sorunda, sør for Stockholm, hvor fenomenet kalles “generalisert gravis” (Ericsson og Engstrand 2003). Og i nyere tonelagslitteratur hevdes det nå av flere at det er tonelag 1 som er det markerte tonelaget (se Lahiri et al. 2005). For tonelagsnøytraliseringen i strilemålet rundt Bergen, og for de nordnorske dialektene som snakkes på samisk og kvensk substrat, vil de fleste som snakker en nabodialekt derimot si at det høres ut som om tonelag 1-tonefallet er nøytraliseringsproduktet. Det viktige her er at den fonemiske tonelagsmotsetningen er opphevet, og at det bare er trykkforskjellen som består.

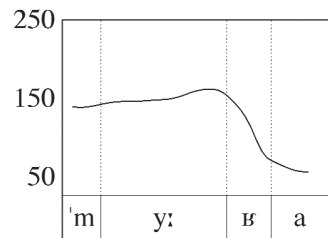
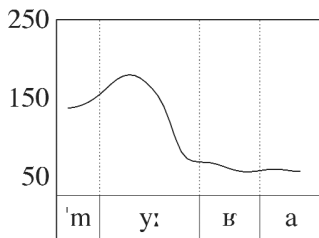
Påvisning av dette sammenfallet i “et stort område på Sørlandet og Sørvestlandet” er ennå ikke gjort. Men det faktum som gjenstår, er at Larsen har beskrevet et system som er høyst sannsynlig ut fra sammenlikning med andre tonespråk, og som i detalj likner på systemet i Saltenmålet!

2.1 Etterprøving av Larsens data

På min oppfordring sendte Erling Georg Larsen meg høsten 2004 et lydbånd med opptak av minimale tonelagspar i hans egen tale. Materialet inneholdt også en liste over minimale par, en dialekttekst, og en utgreiing om tonelagene (Larsen 2004). Lydmaterialet var mindre egnet til fonetisk analyse, men Jan Hognestad tilbød seg velvilligst å supplere med nye opptak. Hognestad har seinere undersøkt fenomenet hos flere språkbrukere, og resultatene hans er nå publisert i Hognestad 2007.

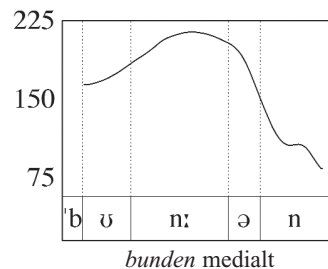
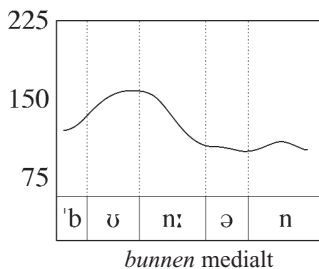
Jeg har analysert opptakene ved hjelp av analyseprogrammet Praat (Boersma og Weenink 2007). Den akustiske analysen av de minimale parene og av spontan tale på lydbåndet bekrefter Larsens beskrivelse av sammenfallet. Dialekten har en nøytral start [M] av frasemelodien ved begge tonelagene og er av typen [M](L_{lx})H_wdL_{ut} (Lorentz 2006), så forskjellen i tone ved andre mora i trykkstavelsen er viktig for oppfattelsen av forskjellen. Tonen [M] er en ikke distinktiv tone, mens L_{lx} er en lek-sikalsk tone som bare opptrer ved tonelag 2, H_wd er en ordtone som gir prominens til primærtrykkstavelsen, og L_{ut} er en ytringsfinal grensetone. Fig. 9 viser minimal-paret *myra* og *myra* (av *myr* subst. og *å myra* 'å streve').

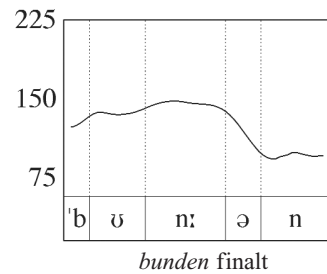
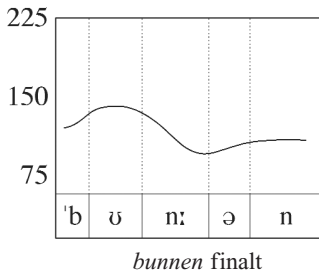
(9) Flekkefjord *myra* og *myra*

I de opptakene Jan K. Hognestad gjorde for meg, ba jeg ham la Larsen lese minimalpar i to rekkefølger, slik at vi fikk registrert begge tonelag både i medial og final stilling. Effekten av ytringsfinal intonasjon er ikke svært stor, men i final stilling er det noe flatere kurver og lavere toneleie enn i medial stilling for begge tonelagene. I fig. 10 kommer tonelagsforskjellen til syne som tidlig vs. sein tonetopp både medialt og finalt.

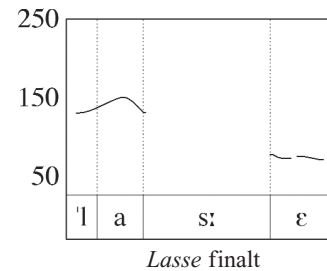
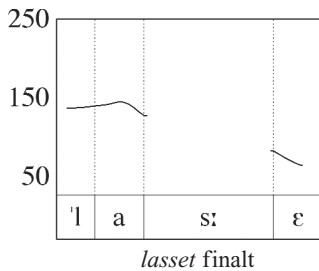
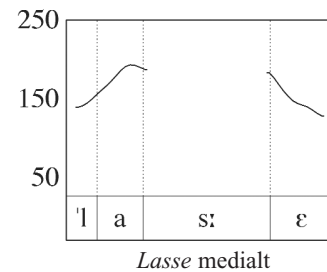
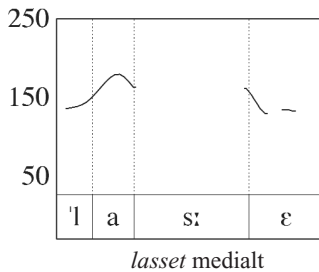
(10) Flekkefjord *bunnen* og *bunden* i medial og final stilling

For ordene *lasset* og *Lasse med* ustemt andremora ser tilsvarende kurver ut som i fig. 11.

(11) Flekkefjord *lasset* og *Lasse* i medial og final stilling

Vi ser at vesentlige deler av tonekurven er falt ut på grunn av ustemtheten, og at forskjellen mellom de to tonelagene er blitt borte. Det er imidlertid vanskelig å se at kurvene ved ustemt andremora har større likhet med tonelag 2 enn med tonelag 1.

Etter at Hognestad gjorde disse opptakene, har han undersøkt sammenfallet hos flere eldre hjemmelsmenn i Flekkefjord, se Hognestad 2007. Hognestad hevder i denne artikkelen at tonelagsmotsetningen i eldre Flekkefjordsmål best forstås uten å anta en spesiell leksikalsk tone. Den fonologiske analysen av tonekurvene er ikke hovedpunktet i nærværende artikkel, og det er rom for ulike tolkninger av kurvene, så jeg har valgt å regne med en leksikalsk tone her.

3 Manglende tonelagsbasis i Salten

Det er interessant at Saltenmålet har nesten de samme nøytraliseringsreglene for ustemt andremora som Larsen beskrev i Flekkefjorddialekten. Dette sammenfallet, som altså ble lagt merke til av Skånland (1933: 25), har også vært omtalt av Eskil Hanssen (1985a: 34), som sier at han sjøl ikke har tonelagsmotsetning i “ord med kort vokal + ustemt(e) konsonant(ar)”, og at det må “vere ei viss mengd klangføre lydar i stavinga for at tostavings tonelag kan realiserast.” Han identifiserer nøytraliseringsproduktet med tonelag 1. Helge Sandøy beskrev tonelagssammenfallet i dialekten under arbeidet med å redigere Olga Brekkes notater fra dialekten i samråd med Brekkes bror, Sverre Øines. Etter å ha blitt bearbeidet både av Gunnvor Rundhovde og Helge Sandøy er disse notatene utgitt i bokform (Brekke 2000), med en CD innlest av Sverre Øines.

Selv om Saltendialekten har sirkumfleks, er det ikke sammenpressingen på bare én stavelse som gjør at tonen nøytraliseres. Det er nok at det er kort vokal og ustemt lang konsonant i trykkstavelen. Som i Flekkefjorddialekten er det sammenfall av tonemene ved ustemt andremora uansett hvor mange stavelser vi har.

Både lateralene og /r/ blir ustemte foran ustemt obstruent i Salten, og akkurat som i Flekkefjord faller tonelagene sammen når en slik ustemtgjort sonant står som andremora:

- (12) *mørrr¹sker* ‘mørker’ (/rk/ og /rsk/ faller sammen i dialekten)
gal¹l¹ka ‘galter’

Også i Saltendialekten kan en diftong foran ustemt konsonant være kort eller lang. Og som i Flekkefjord får vi sammenfall hvis diftongen uttales kort:

- (13) *øuss¹ter* ‘ausevann i båt’
øus¹ter id., yngre mål

Et interessant trekk ved utviklingen av sirkumfleks, som i Salten og Lofoten betyr tonelag 2 på apokoperte enstavelsesord, er at det er den leksikalske tonen, L_{lx} som faller bort ved ustemt andremora, mens det ved stemt andremora er den finale grensetonen L_{ut} som faller, når vi regner med at melodien $L_{lx}H_{wd}L_{ut}$ er utgangspunktet.

- (14) Tonebortfall ved sirkumfleks i Salten (Lorentz 2002, 2006)

Tonelag 1		Tonelag 2	
$H_{wd}L_{ut}$		$(L_{lx}) H_{wd} L_{ut}$	
\ /			
'bak:	<i>bakke</i>	'bak:.ka	<i>bakker</i>

$H_{wd}L_{ut}$ \ /		$L_{lx}H_{wd} (L_{ut})$ \ /	
'søn:	<i>sønn</i>	'søn:	<i>sønner</i>
$H_{wd} L_{ut}$ 		$L_{lx}H_{wd} L_{ut}$ \ /	
'søn:.n	<i>sønnen</i>	'søn:.n	<i>sønnene</i>

I fig. 14 ser vi at det apokoperte ordet for *bakke* har sluttet seg til tonelag 1-ordene og mangler leksikalsk tone. Leksikalsk tone burde likevel opptre i flertallsformen *bakker*, parallelt med *sønner*, men tonen blir ikke realisert. Det ser ut som om det vesentlige her er å unngå at den viktige ordtonen H_{wd} faller bort. Når vi har stemt andremora, tilordnes melodien fra venstre mot høyre, men ved ustemt andremora ville det innebære at H_{wd} hadde havnet på den ustemte moraen. Da løses dilemmaet ved at den første, leksikalske tonen L_{lx} strykes istedenfor grensetonen L_{ut} , slik at H_{wd} kan realiseres på den stemte vokalen. En optimalitetsteoretisk analyse av dette fenomenet er gitt i Lorentz 2002, og diskutert i relasjon til dansk stød i Lorentz 2006.

Både Flekkefjords- og Saltendialekten kan klassifiseres som høytomedialekter, men mens Saltendialekten har frasemelodier av typen $(L_{lx})H_{wd}L_{ut}$, er Flekkefjordsdialekten av typen med forsinket høytone, dvs. $[M](L_{lx})H_{wd}L_{ut}$, dvs. at begge tone-lagene starter fra et midtre toneleie som faller på første mora:

(15)	Salten	Flekkefjord
Tonelag 1	$H_{wd}L_{ut}$	$[M]H_{wd}L_{ut}$
Tonelag 2	$L_{lx}H_{wd}L_{ut}$	$[M]L_{lx}H_{wd}L_{ut}$

Det er vesentlig i Saltendialekten, men ikke i Flekkefjorddialekten, at ordtonen H_{wd} realiseres på den prominente førstestavelen. I Flekkefjorddialekten, som har forsinkede toner, kan ordtonen H_{wd} gjerne falle på andre stavelse i lengre ord.

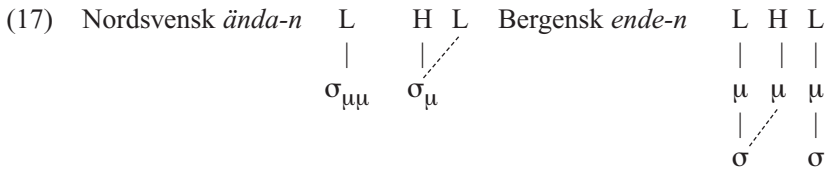
4 Strategier for realisering av truede toner

Det kan synes merkelig at de fleste dialektene av norsk ikke har sammenfall av tone-lagene ved lang ustemt konsonant i trykkstavelen. Så hvordan kompenserer de for mangelen på egnede tonebærere (TBUer, dvs. Tone Bearing Units)?

I autosegmental fonologi (Goldsmith 1976) beskrives tilordning av tonemønstre til tekst ved at tonale autosegmenter, f.eks. H og L, tilordnes TBUer ett for ett. Hvis det er flere toner enn TBUer, blir flere enn en tone tilordnet en TBU, og hvis det er flere TBUer enn toner, spres ofte sist tilordnete tone til resten av TBUene. Hvis stavelsen (σ) er TBU, ser dette ut som i fig. 16.

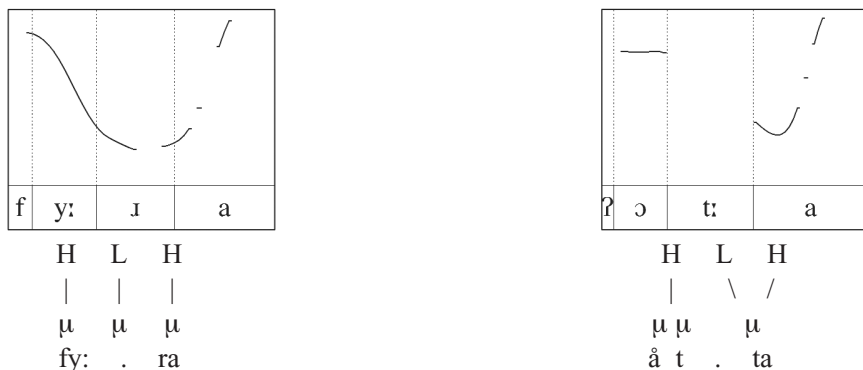

Ved siden av stavelsen kan moraen (μ) være tonebærer. I Lorentz 1995 har jeg vist at enkelte dialekter med stavelsen som den foretrukne TBU, bruker moraer som TBU hvis det blir liten plass på enden av tonedomenet. Hvis f.eks. ordet *ende-n* uttales i medial stilling i en ytring, får vi tonegangen $L_{lx}H_{wd}$, med én tone på hver stavelse, men i ytringsfinal stilling, kommer det til en grensetone L_{ut} som skal innpasses i melodien. Da må melodien LHL tilordnes to stavelser. I slike tilfeller velger f.eks. mange nordsvenske dialekter den vanlige strategien å tilordne tonene til stavelser fra venstre kant. Det fører til at den overskytende tonen gir en kontur på den trykklette finale stavelsen, mens den lange trykkstavelsen har en enklere kontur. Dette er en presset situasjon, som riktignok lettes noe ved at vokaler vanligvis forlenges i final stilling. I en optimalitetsanalyse av den tilsvarende situasjonen i bergensk, antar jeg i Lorentz 1995 at dialekten i slike tilfeller løser problemet ved å ha tonetilordning til moraer. Da faller konturen hovedsakelig på den lange trykkstavelsen, og den trykklette stavelsen får mindre av den, som vist i fig. 17.

Men hva skjer i enda kortere tonedomener, når kvaliteten på de morabærende segmentene er problematisk, f.eks. som i *pakke*, *kast* etc.? Én strategi ser ut til å være å overføre overskytende toner helt eller delvis til stavelsen etter trykkstavelsen. Dette skjer ikke i Saltendialekten, men tonekurvene fra stockholmsdialekten i fig. 18 viser hvordan melodien $H_{lx}L_{wd}H_{ph}$ forankres ulikt i ordene *fyra* '4' og *åtta* '8'. Det første ordet har lang vokal, med god plass til et fall, mens det andre ordet har lite plass til toner i første stavelse, og får overført noe av kurven til andre stavelse.

(18) Kontur på trykksterk/trykklett stavelse i stockholmsk (Lorentz 2002)

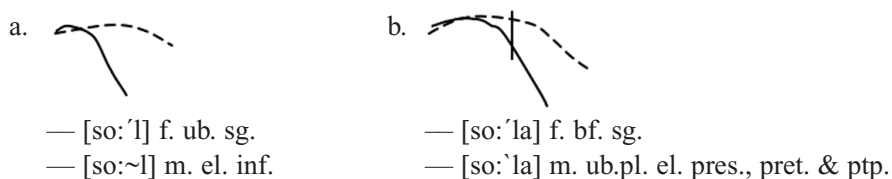

Den bimoraiske vokalen $[y_{\mu\mu}]$ i $[^1fy_{\mu\mu}.ra_{\mu}]$ har plass til to toner, men i $[^1ɔ_{\mu}t_{\mu}.ta_{\mu}]$ er den andre moraen et dårlig toneanker. Den viktige ordtonen L_{wd} må være med, og overføres til neste stavelse.

5 Ustemt andremora i andre sirkumfleksdialekter: Lofoten og Skogn

Det ville ikke ha vært så rart om alle dialekter med apokope og sirkumfleks hadde nøytralisering ved ustemthet i stavelsesrimet, siden det er så lite plass til toner på bare én vokalmora. Men de fleste slike dialekter beholder toneforskjellen. Lofoten er SALTENS nærmeste nabo mot vest, og denne dialekten har også tonelagsmotsetning på enstavelsesord. Kåre Elstad har gitt en grundig beskrivelse av tonelagsforholdene i Borge i Lofoten (Elstad 1982). Kurvene hans, gjengitt her i fig. 19, viser at tonelagsforskjellen finnes ved enstavelsesord med stemt andremora, som her (hvor tonelagsløshet, tonelag 1, tonelag 2, og sirkumfleks betegnes med henholdsvis 1 , 2 , og $\sim$).

(19) Tonelag i borgfjerdingsmålet, Lofoten (etter Elstad 1982: 18).

Det brukes mer samlet tid på tonelag 2 og sirkumfleks, som har en mer kompleks kurve. Det er vanlig i andre språk, f.eks. kinesisk, at vokalene kan forlenges ved tonekonturer.

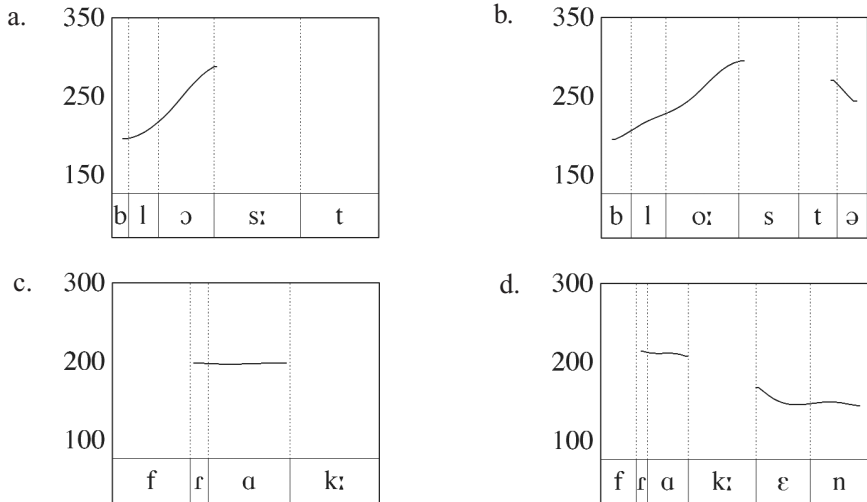
Merkelig nok beholdes tonelagskontrasten også ved ustemt andremora, både ved sirkumfleks og ved flerstavelsesord. Elstad gir en rekke minimalpar for slike tilfeller, f.eks. s. 70:

- (20) [brat:'] adj. [bus:ʻtn] m.bf.sg.
[brat:~] subst. [bus:ʼtn] adj. på -en

Dette må bety at den korte vokalen aleine kan bære tonelagsforskjellen.

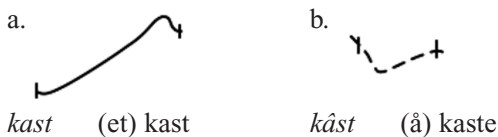
Elstad gir ikke gode tonekurver med ustemt andremora, men heldigvis finnes lydopptak fra Krogtoft i Borge i databasen til Almberg og Skarbø (2002). I fabelen om "Nordavinden og sola" leses tonelag 2-ordet *blåste* både med og uten apokope. I den normerte varianten uten apokope har vi lang vokal, dvs. stemt andremora, mens i den apokoperte dialektformen er vokalen kort og andremoraen en ustemt *s*. Likevel er tonegangen den samme i første stavelse i begge og kan gjenkjennes som tonelag 2 eller sirkumfleks. Tonegangen er ulik tonegangen ved tonelag 1 i *frakk* og *frakken*, så her er det motsetning mellom tidlig og sein tonetopp også ved kort trykksterk vokal pluss ustemt konsonant, som notert av Elstad. Opptak nos05002 ser ut som i fig. 21 ved analyse:

- (21) Tonelagsmotsetning ved sirkumfleks og ustemt andremora i borgemål

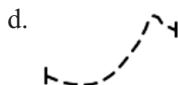
Ser vi på en annen sirkumfleksdialekt, nemlig skognamålet (Dalen 1985), finner vi også tydelig tonelagsforskjell ved kort vokal (mellom de lodrette strekene i fig. 22) fulgt av ustemt konsonant.

- (22) Tonelagsforskjell ved sirkumfleks i skognamål (etter Dalen 1985, 283f)

spu (en) sjau

spu (å) sjaue

I disse dialektene rangerer altså troskapskrav som krever “bokstavtro” gjengivelse av tonene, høyere enn markerthetskrav som vil redusere dem i en vanskelig kontekst, og konturen presses inn på det korte domenet.

6 Kakuminaler og tonelagsbasis

Undersøkelsen av tonelagsbasis i Saltendialekten gir oss uventet innsikt i forskjellen mellom r-retrofleks og tjukk l-retrofleks (kakuminaler) i dialekten. Retrofleks som oppstår av r + ustemt koronal har nemlig ikke tonelagsbasis, mens forbindelsen tjukk l + ustemt koronal har det.

I Vefsn, Rana og Salten, gir r [r] sammen med koronal det som Storm (1884) kalte en “halvtyk supradental”, men tjukk l [ɭ] gir en “tyk kakuminal”. Begge typene retrofleks anses vanligvis for å være homogene lyder, selv om språkbrukerne selv kan ha inntrykk av at de artikulerer r eller tjukk l separat.

Dialektologene har transkribert forskjellen mellom produktene av /r/ + dental og tjukk /ɭ/ + dental på ulike måter. Hallfrid Christiansen (1946–48:144ff) skiller mellom “alveolarer” og “kakuminaler”, og transkriberer begge typer som enkeltlyd i Saltendialekten.

Eskil Hanssen (1985b) gir en fonetisk beskrivelse av forskjellen mellom alle de koronale lydene, og skiller mellom “apiko-postalveolare” (halvtjukke) [t, s, ɖ, ɳ, ɭ, ɽ] og “sublamino-prepalatale” (tjukke) lyder [t̪, s̪, ɖ̪, ɳ̪, ɭ̪] i sin egen Fauskedialekt.

(23)	<i>sʁ</i> + t → <i>sʁ:t</i>	<i>surt</i>	<i>gʁ:</i> ɭ + t → <i>gʁ:ɭ̪</i>	<i>gult</i>
	<i>sʁ</i> + na → <i>sʁ:ɳa</i>	<i>surna</i>	<i>gʁ:</i> ɭ + na → <i>gʁ:ɳa</i>	<i>gulna</i>

Helge Sandøy regner i sin beskrivelse av Gildeskål-dialekten (1985: 29ff) med at det er en forskjell mellom “alveolar” vs. “retrofleks” artikulasjon, som han noterer slik:

(24)	/rt, rs, rd, rn, rl/	blir uttalt som	[t, s, ɖ, ɳ, ɭ]
	/ɽt, ɽs, ɽd, ɽn, ɽl/	blir uttalt som	[t̪, s̪, ɖ̪, ɳ̪, ɭ̪]

Uttalen [ɭ] for /ɽr/ finnes i ord som *kålrabi* /koɽ'ra:bi/ [ko'ɽa:bi]. Sandøy regner altså også med at retrofleksene i Gildeskål, som er en nærstående dialekt, er enkeltlyder fonetisk sett, dvs. at det er tungespissens posisjon som enten alveolar eller post-alveolar som er avgjørende for forskjellen. Noen eksempler fra Sandøy 1985: 31f er:

- (25) [ʰfø:t] ført, [ʰhæ:sa] hersa, [ʰfæ:ɖi] ferdig, [ʰsku:n], [ku'lesn],
[gʁ:t] gult, [ha:s̪] hals, [çød̪] kjøld (kulde), [ʰga:ɳ] galen, [ko'ɽa:bi].

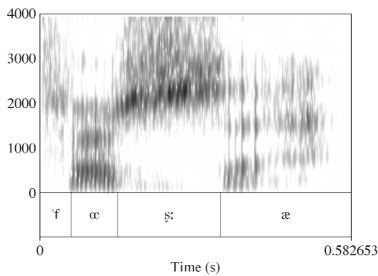
Eskil Hanssens fonetiske beskrivelse er den mest presise av de ovenstående, men av praktiske grunner velger jeg i det følgende å snakke om r-retrofleksler istedenfor apiko-postalveolarer, og (tjukke) kakuminal retrofleksler istedenfor sublamino-prepalataler.

Ifølge Brekke 2000: 36, blir et ord som *halsen* uttalt med en lang, ustemt kakuminal retrofleks i Saltendialekten. Men merkelig nok kan slike ord med kakuminal retrofleks av [ɾ] + [t] og [ɾ] + [s] ha tonemforskjell, i motsetning til ord med ustemt, lang r-retrofleks av [r] + [t] og [r] + [s], som får sammenfall:

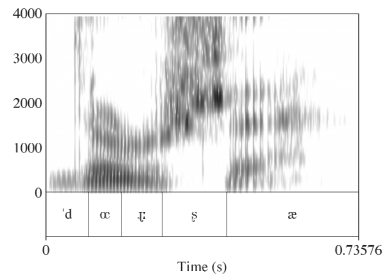
- (26) *møtt* ‘møtte’ pret. = *møtt* ‘møtt’ sup.
værrt ‘verte’ inf. = *værrt* ‘vert’ s.
føttt ‘fulgte’ pret. ≠ *føttt* ‘fulgt’ sup.

En spektrografisk undersøkelse av dette fenomenet viser at ordene med kakuminal retrofleks faktisk har en stemt konsonant foran den ustemte konsonanten, som mangler ved r-retrofleksene. Denne konsonanten minner om en amerikansk r-lyd, og er en (uflappet) stemt retrofleks approksimant [ɻ].

- (27) Spektrogrammer av “halvtjukk” og “tjukk” [ʂ] i Saltendialekten

fjor:se ‘for seg’ Brekke s. 184

døtt se ‘dølger seg’ Brekke s. 182

Spektrogrammene i fig. 27 viser at retrofleksen i eksempelet *for seg* ikke påvirker vokalkvaliteten i nevneverdig grad, mens den i *døl(ger) seg* har en stemt, uflappet approksimant foran seg på andremoraplassen i trykkstavelsen. Formantavbøyningene viser at denne approksimanten også gjør vokalen retroflektet, slik at den kan minne om vokalen i amerikansk-engelsk *bird*. Stemtheten og lengden er nok til å gi tonelagsbasis, og forklarer hvorfor kakuminalene skiller seg fra r-retrofleksene. Det viser seg at uttalen av f.eks. *halsen* faktisk er [ˈhɑɻ.ʂ̺̌ŋ]. Det betyr at den stemte uflappede tjukke l’en [ɻ] er den lyden som først og fremst gir den kakuminal kvaliteten, og at det artikulatoriske skillet mellom mer bakre og mer fremre retrofleks er mindre vesentlig. Det er da unødvendig i denne dialekten å regne med et fonemisk skille mellom [ʂ] og [ʂ̺̌], som må være svært like akustisk, siden approksimanten [ɻ] alltid vil være tilstede når vi har den mer tilbaketrukne retrofleks [ʂ̺̌].

Forskjellen mellom r-retrofleksler og kakuminal tjukk l-retrofleksler hører til de

mest enestående trekkene i norsk dialektologi, og det faktum at kakuminale retroflekser gir tonelagsbasis mens r-retroflekser ikke gjør det, viser at det ikke er selve artikulasjonsstedet som er distinktivt, slik man før har trodd, men at den avgjørende forskjellen er det faktum at de første har den uflappede, stemte retroflekse approssimanten [ɹ] foran seg, som er en allofon av /ʀ/-fonemet. Vi trenger derfor kanskje ikke innføre spesielle bokstaver for kakuminalene i lydskrift. Forskjellen mellom alveolare og kakuminale lyder kan transkriberes slik:

- (28) /rt, rs, rd, rn, rl/ blir uttalt som [ʀ, ʂ, ʁ, ʁ, ʀ]
 /ʀt, ʀs, ʀd, ʀn, ʀl/ blir uttalt som [ʀʀ, ʀʂ, ʀʁ, ʀʁ, ʀʀ]

Haugen (1938, 1941) skriver at etterkommere av norske immigranter i Blair, Wisconsin, identifiserte den stemte retroflekse approssimanten i amerikansk engelsk *r* [ɹ] med Solørdialektens tjukke *l*, og tjukk *l* mistet tungeslaget i den nye norske dialekten. Ordet *barn* 'låve' ble oppfattet som bestemt form, så ordet ble bøydd *ba*[ɹ]*e* indef.sg., *ba*[ɹ]*n* def.sg., *ba*[ʀɐ] indef.pl., *ba*[ɹ]*a* def.pl. Ubestemt flertall hadde altså både en amerikansk og en norsk r-lyd, men den første ble identifisert med tjukk *l* (Haugen 1941:43).

7 Krav til kvaliteten på tonebærende segmenter

Vi har funnet at det er stemthet av en viss lengde som er viktig i de få norske dialektene som stiller krav til andre mora i primærtrykkstavelsen. Andre språk stiller strengere krav, og godtar bare visse slags stemte konsonanter som tonebærere. Hyman & Schuh (1974: 112) stiller opp et hierarki for stavelers evne til å bære tone, og bruker det til å forklare hvorfor toner kan gå tapt i visse stillinger. I hierarkiet er stavelser med lang vokal (CVV) best skikket til å bære tone, dernest følger stavelser med vokal pluss sonorant (CVR), vokal pluss stemt obstruent (CVB), vokal pluss ustemt obstruent (CVP) og stavelser med bare en kort vokal uten kodakonsonant.

- (29) Hyman & Schuh's TBU-hierarki
 .CVV. > .CVR. > .CVB. > .CVP. > .CVØ.

Tegnforklaring: R = [C, +sonorant], B = [C, -sonorant, +stemt], P = [C, -stemt]

Hierarkiet gjelder bare høyre kant av stavelsen, og ser vi nærmere på det, blir det klart at det er det vanlige sonoritetshierarkiet vi har med å gjøre. Åpne lyder, som ikke har noen lydkilde i munnen, må ha stemmen som lydkilde, og jo åpnere artikulasjonen er, jo lengre tid tar den ballistiske artikulasjonsgesten å utføre, dvs. jo lengre stemthet får vi.

Siden alle stavelsestypene i hierarkiet begynner med CV, kan vi redusere det til å gjelde siste segment. I optimalitetsteoretisk notasjon (Prince & Smolensky 2004)

kan vi uttrykke dette med universelt rangerte markerthetskrav:

$$(30) \quad *T/\emptyset \gg *T/P \gg *T/B \gg *T/R \gg *T/V$$

Dette skal leses slik at det er mest uharmonisk å ha en tone uten en TBU, dvs. assosiert med null ($\emptyset$), dernest å ha en tone assosiert med en ustemt obstruent (P), dernest med en stemt obstruent (B) osv. Ved å gi betingelsene på faktornivået får vi sagt at stemt tonebærer er bedre enn ustemt, og at sonorant er bedre enn obstruent:

$$(31) \quad \begin{aligned} *T/[-\text{voice}] &\gg *T/[+\text{voice}] \\ *T/[-\text{sonorant}] &\gg *T/[+\text{sonorant}] \end{aligned}$$

Ifølge Gordon 2001 teller ved siden av stemtheten også styrken på de harmoniske overtonene i det akustiske signalet for om lyden er en god tonebærer. Han viser at av de stemte lydene har vokalene (V) flest overtoner, nasaler (N) færre, og stemte obstruenter (O) har færrest. Han viser så i en undersøkelse av konturtoner i 105 språk at noen språk bare tåler V som tonebærere (somali), andre tåler både V og N (kiowa), og andre igjen tåler både V, N og O (hausa). I Flekkefjords- og Saltendialekten har vi ikke funnet grunnlag for en slik fininndeling av de stemte lydene. Dialektene oppfører seg på linje med hausa når det gjelder krav til tonebærende lyd, dvs. at alle stemte konsonanter ser ut til å kunne bære tonen når de er moraiske (lange), til og med plosivene, som er kortere enn frikativer og sonanter. Brekke (2000: 123) gir f.eks. disse minimale parene med stemt plosiv [g:] i stavelsesrimet:

(32)	preteritum	supinum	
	<i>høggd</i>	<i>høggd</i>	‘hogge’
	<i>býggd</i>	<i>byggd</i>	‘bygge’

Og selv om sonantene i utgangspunktet er lengre enn plosivene, mister de evnen til å bære tone når de mister stemtheten og blir frikative foran ustemt obstruent.

8 Konklusjoner

Tonelagsbasis i trang betydning, dvs. krav til sonoritet og stemthet hos andre mora i primærtrykkstavelser, har ikke vært tilstrekkelig utforsket i norske dialekter. Denne artikkelen har vist at det også i norske dialekter skjer sammenfall av tonedistinksjoner når morabærende konsonanter er ustemte. Men de fleste dialektene unngår sammenfall ved å bruke ulike strategier. Selv de fleste dialektene med sirkumfleks unngår faktisk sammenfall av tonelagene, og det til og med ved kort vokal på én stavelse med ustemte lyd etter vokalen. Da må tonekurven enten komprimeres på den stemte førstemoraen eller så må deler av den realiseres på neste stavelse. I dialektene som har sammenfall, ser det ut til at det er tilstedeværelsen av en ustemt lang

konsonant i primærtrykkstavelsen som fører til sammenfallet, uavhengig av antallet stavelser melodien skal fordeles på. I Salten- og i Flekkefjorddialekten er det interessant å se slike detaljerte likheter som at muligheten for å velge mellom uttale med kort eller lang diftong gir forskjell i tonelagsbasis. Foran ustemt konsonant beholdes tonelagsbasis bare hvis diftongen uttales lang. Det er også nøytralisering av tonene ved ustemte likvider i begge dialektene. Det er altså stemthet over begge moraene i primærtrykkstavelsen som er vesentlig for at begge tonelag kan realiseres.

Ett viktig resultat er at konsonanter i stavelseskjernen i norsk er relativt lange og morabærende selv i ordutlyd. Av allmenn interesse er også at lydtypen kakuminale retrofleksjer ikke trenger å være fonemisk forskjellig fra andre retrofleksjer, og at ikke alle tjukke l'er er flapper. De kakuminale retrofleksene kan regnes som vanlige retrofleksjer som har en en uflappet tjukk l, dvs. en [ɫ] foran seg. Da må den vanlige praksisen med å transkribere disse lydene som enkeltlyd tas opp til vurdering i de dialektene som har dem. I hvert fall for Saltendialekten vil det være riktigere å transkribere r-retrofleksene fonetisk som enkeltlyd /t, ʃ, d, n, l/ (og /rt, rs, rd, rn, rl/), fonetisk [t, ʃ, d, n, l] og kakuminalene som konsonantforbindelser /rt, rʃ, rd, rn, rl/, fonetisk [rt, rʃ, rd, rn, rl].

Noter

- ¹ En tidlig versjon av denne artikkelen ble presentert på 10. møte om norsk språk, Høgskolen i Agder, 20.–22. november 2003. Jeg skylder stor takk til Erling Georg Larsen for tilsendte lydopptak og oversikt over tonelagsforholdene i Flekkefjordmålet (Larsen 2004), til Jan K. Hognestad for nye opptak av Larsens språk, og til en anonym bedømmer for gode forslag til forbedringer av artikkelen.
- ² Kurvene er laget med analyseprogrammet Praat (Boersma og Weenink 2007) fra lydopptak på en CD som følger med Brekke 2000 (eksempler s. 187f).

Litteratur

- Almberg, Jørn og Kristian Skarbø. 2002. Nordavinden og sola. En norsk dialektprøvedatabase på nettet. <http://www.ling.hf.ntnu.no/nos/>.
- Boersma, Paul, og David Weenink. 2007. Praat: doing phonetics by computer. Versjon 4.5.22 av dataprogram hentet i april 2007 fra <http://www.praat.org/>.
- Brekke, Olga. 2000. *Salten-dialekten. En grammatikk*. Omarbeidet av Gunnvor Rundhovde og Helge Sandøy. Fauske: Skjerstad og Fauske bygdeboknemnd.
- Christiansen, Hallfrid. 1946–48. *Norske dialekter*. Oslo: Tanum.
- Dalen, Arnold. 1985. *Skognamålet. En fonologisk analyse*. Oslo: Novus.
- Elstad, Kåre. 1980. Some remarks on Scandinavian tonogenesis. *Nordlyd* 3, 62–77. Opptrykt i E.H. Jahr og O. Lorentz (red.) 1983.
- . 1982. Tonelag i borgfjerdingsmål. *Borgfjerdingsmål 2*. Tromsøstudier i språkvitenskap IV. Novus: Oslo.
- Ericsson, Anna M., og Olle Engstrand. 2003. The generalized grave accent in the Sorunda dialect: Preliminary observations of three generations. *Phonum* 9, 97–100.
- Goldsmith, John. 1976. *Autosegmental Phonology*. Ph.D.-avhandling. Cambridge, Mass.: MIT. Utgitt av Garland Press, New York, 1979.

- Gordon, Matthew. 2001. A typology of contour tone restrictions. *Studies in Language* 25.3, 423–462.
- Gronnum, Nina, og Hans Basbøll. 2001. Consonant length, stød and morae. *Lund University, Dept. of Linguistics, Working Papers* 49, 46–49.
- Hanssen, Eskil. 1985a. “Kak før ei kron” – om variasjon i Saltenmålet. Tove Bull og Anton Fjellstad (red.) *Heidersskrift til Kåre Elstad*, 21–36. Tromsø: Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø.
- . 1985b. Om artikulasjonen av konsonantar i ein nordnorsk dialekt. *Norsk lingvistisk tidskrift* 3.1, 9–26.
- Haugen, Einar. 1938. Phonological shifting in American Norwegian. *Language* 14.2, 112–120.
- . 1941. Intonation patterns in American Norwegian. *Language* 17.1, 40–48.
- , og Martin Joos. 1952. Tone and intonation in East Norwegian. *Acta Philologica Scandinavica* 22, 41–64. Opptrykt i E.H. Jahr og O. Lorentz (red.) 1983.
- Hognestad, Jan K. 2007. Tonelag i Flekkefjord bymål. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 25.1, 57–88.
- Hyman, Larry M., og Russell G. Schuh. 1974. Universals of tone rules: evidence from West Africa. *Linguistic Inquiry* 5, 81–115.
- Itô, Junko, og Armin Mester. 1997. Stødet i dansk. Ms. Foredrag ved Scandinavian Summer School in Generative Phonology. Hvalfjarðarströnd, Island, 16–28 juni, 1997.
- Jahr, E. H., og O. Lorentz (red.). 1983. *Prosodi/Prosody*. Oslo: Novus.
- Kiparsky, Paul, og Morris Halle. 1977. Towards a reconstruction of Indo-European accent. L. Hyman (red.) *Studies in Stress and Accent. Southern California Occasional Papers in Linguistics* 4, 209–238.
- Kock, Axel. 1878. *Språkhistoriska undersökningar om svensk accent*. Lund: C. W. K. Gleerups.
- Lahiri, Aditi, Allison Wetterlin og Elisabet Jönsson-Steiner. 2005. Lexical specification of tone in North Germanic. *Nordic Journal of Linguistics* 28.1, 61–96.
- Larsen, Erling Georg. 1970. *Formverket i Flekkefjord bymål*. Skrifter frå Norsk Målførearkiv XXIV. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 2004. Opplysninger om tonelag i Flekkefjord bymål – eit tilbakeblikk noen tiår etter. Ms. http://home.no.net/opah/Larsen_2004.html
- Lorentz, Ove. 1995. Tonal Prominence and Alignment. *Phonology at Santa Cruz* 4: 39–56.
- . 2000. Tonogenesis in pitch accent languages. Ms. Foredrag ved Workshop on Tone and Pitch Accent. Universitetet i Tromsø, 5–8 juni, 2000.
- . 2002. Delayed Peak and Tonal Crowding in Scandinavian Tonogenesis. Ms. Foredrag ved Workshop on Lexical Tone and Intonation in Germanic Languages. Lillesand, June 7–9 2002.
- . 2006. Stød Basis and Toneme Basis. G. Bruce og M. Horne (red.). *Nordic Prosody. Proceedings of the IXth Conference, Lund 2004*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Monsen, Thomas. 1971. Noen kritiske bemerkninger til Erling Georg Larsens analyse av ordakseten i Flekkefjord bymål. *Maal og Minne*, 120–123.
- Oftedal, Magne. 1952. On the origin of the Scandinavian tone distinction, *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 16, 201–225. Opptrykt i Jahr & Lorentz (red.) 1983, 154–177.
- Prince, Alan S., og Paul Smolensky. 2004. *Optimality Theory. Constraint Interaction in Generative Grammar*. Malden, MA: Blackwell.
- Riad, Tomas. 1998. The origin of Scandinavian tone accents. *Diachronica* XV:1, 63–98.
- Sandøy, Helge. 1985. *Norsk dialektkunnskap*. Oslo: Novus.
- Skånland, Einar B. 1933. *Salta målet: kort oversikt over lydverket*. Bidrag til nordisk filologi av studerende ved Kristiania universitet, bd. 9. Oslo: Aschehoug.
- Støre, Greta. 1982. En fonologisk analyse av fauskedialekten. Med tillegg av en morfofonologisk oversikt over sirkumfleksbruken. Upublisert cand.philol.-avhandling. Universitetet i Oslo.

Ove Lorentz
 Universitetet i Tromsø
 Institutt for språkvitenskap, Hum. fak.
 NO-9037 Tromsø
 ove.lorentz@hum.uit.no

De – dykk – dere

Andre person flertall i nordisk, særlig norsk

Av Eric Papazian

Artikkelen gir en oversikt over formene av og utviklinga i dette pronomenet i eldre og moderne nordisk, og især i norske dialekter, på grunnlag av faglitteraturen og målføreoppskrifter. Hovedvekta ligger på de nominale formene – subjekt- og objektforma, ev. eneforma – og på overgangen fra et system med to kasusformer (som i nynorsk) til et med éi form (som i bokmål). Men artikkelen kommer også inn på den adnominale/possessive forma (genitiv-forma) og det tilsvarende possessivet i de dialektene som ennå har et possessiv i 2. person flertall, ettersom det er ting som tyder på at objektforma av pronomenet er blitt blandet sammen med, eller påvirket av, possessivet eller genitivforma. Oversikten viser at det i norsk skjer en rask overgang fra det eldre systemet med to former til et der bare den tidligere objektforma blir brukt, og at den sørlandske/sørøstlandske forma – og bokmålsforma – /dere/ sprer seg på bekostning av andre former, især på Sørlandet og Østlandet.

1 Innledning

Det fins knapt noe ord i nordisk og især norsk som varierer så mye som det personlige pronomenet i 2. p. flt. I norsk riksspråk har bokmål og nynorsk ulike former, og begge er ulike dem vi finner i de andre nordiske språkene – som igjen er innbyrdes ulike. Særlig mye variasjon finner vi i norske dialekter, og især de østlandske, der “øst-” og “vestnordiske” former møtes. Aller mest variasjon er det i Østerdalen, som i tillegg har utviklet noen særegne former. Dessuten er dette pronomenet iallfall i norsk i høyere grad enn de andre inne i en overgang, nemlig fra et system med to kasusformer – en subjektsform og en objektsform – som i nynorsk, til et system med bare éi form, som i bokmål. Disse to tingene gjør dette pronomenet mer interessant enn de fleste. Rett nok er det behandlet (sammen med 1. p. flt.) relativt utførlig for både eldre og yngre norsk av Hægstad (1908) og Seip (1956) (og for eldre norsk av Tylden 1956), men det er henholdsvis 100 og 50 år siden, og tida kan være moden for en oppdatering. For det første fins det nå mange flere opplysninger om dialek-

tene enn da disse forfatterne skreiv, og for det andre har det skjedd en del i dette pronomenet siden da. Blant annet sier Hægstad og Seip lite om bortfallet av kasusbøyning i dette pronomenet, som vil være et viktig poeng her.

I motsetning til hos de nevnte forfatterne vil det være formene i *moderne* norsk som står i fokus her, først og fremst i *dialektene*, på grunnlag av målførelitteraturen, supplert med “Stormliste”-oppskrifter¹ i samlingene til Institutt for lingvistiske og nordiske studier ved Universitetet i Oslo, og stundom med personlige opplysninger fra lokalkjente. Mange av de skriftlige kildene er heller aldersstegne, og det har jeg prøvd å motvirke ved å ta med det jeg har funnet om forholdene i bymål og yngre mål overhodet. Men innledningsvis vil jeg som en bakgrunn skissere formene i eldre nordisk og de andre nordiske språkene (pkt. 2). For fullstendighetens skyld vil jeg også nevne bruken av dette pronomenet som høflig form i 2. p. *entall* (pkt. 3), sjøl om den er relativt fyldig behandlet av de nevnte forfatterne og det ikke er noe nytt å legge til, siden denne bruken er utdødd. Jeg tar også med litt om *possessiver* i 2. person flt. (pkt. 4.1), som ennå fins i noen dialekter, siden pronomen og possessiver henger nært sammen. Blant annet stammer genitiv-forma av pronomenet ofte fra possessivet, og også objektforma av pronomenet ser ut til å ha blitt påvirket av eller blandet sammen med det tilsvarende possessivet i mange dialekter. Resten handler om pronomenformene i moderne norsk, i riksspråkene og især dialektene. I eksemplene fra dialektene bruker jeg en enkel, fonemisk lydskrift, markert med /.../. For eksempel bruker jeg bokstavene *u*, *o*, *å*, enten uttalen er “standardnorsk” eller “europeisk”. Eksempler fra skriftspråket er markert med *kursiv* (som også brukes til *framheving*).

2 Formene i eldre nordisk og de andre nordiske språkene

I 2. p. flt. hadde vestnordisk (norrønt) og østnordisk (svensk og dansk) litt forskjellige former. Den viktigste forskjellen er at norrønt hadde (liksom i 1. person) bevart et *totallespronomen* i tillegg til et flertallspronomen. I dansk var totaltall gått ut av bruk alt i gammaldansk (Brøndum-Nielsen 1965: 5), og det samme må ha skjedd i svensk – Pamp (1971: 156) og Bergman (1984: 51) fører bare opp flertallsformer for fornsvensk. De moderne danske og svenske formene stammer dermed fra flertallspronomenet. I vestnordisk skjedde dette sammenfallet først i middelalderen, og som regel var det totallespronomenet som gikk av med seieren, bortsett fra i sørøstnorsk. I norsk finner vi alt i tidlig mellomnorsk (før 1400) en sammenblanding av totaltall og flertall i norske skrifter, som oftest slik at totallesforma ble brukt for flertall (Hægstad 1908: 222, Indrebø 1951: 255). Det samme skjedde i islandsk og færøysk. Seip (1956: 12–13) ser dette sammenfallet som et resultat av bortfall av utlydskonsonanten i *pér* og *þit*, og mener at også vokalene kunne falle sammen (i /e/ eller /i/) når pronomena sto trykklett etter finittet. Men forma /di/ er mer forenlig med at utgangspunktet er *þit*, og de moderne objektformene (og den eldre sunnmørske subjektforma /diId/) viser tydelig at det stort sett er totallespronomenet som ligger til grunn (jf. Kolsrud

1951: 50). Dermed får vi en todeling av de moderne nordiske formene i en “vest-nordisk” type som går tilbake til totallsforma og en “østnordisk” type som går tilbake til flertallsforma.

I norrønt hadde disse to pronomena tre ulike kasusformer (Iversen 1973: 84): i totall *it*, seinere *þit* (nom.), *ykkir* (akk.-dat.) og *ykkar* (gen.), og i flertall *ér*, seinere *þér* (nom.), *yðr* (akk.-dat.) og *yð(v)ar* (gen.). Genitivene ble brukt *nominalt*, bl.a. som direkte objekt til visse verb og styring til visse prep. Dessuten fantes det to tilsvarende *possessiver*, *ykkarr* (totall) og *yð(v)arr* (flertall), som ble brukt *adnominalt* med (sterk) adjektivisk (kongruens-)bøyning. Nom.-formene med *þ* er historisk sekundære og har opphav i utlydskonsonanten i verbal-endelsen, som i både totall og flertall var *-ið*, ved at /ð/ ble trukket over til pronomenet når det kom etter verbalet og seinere generalisert til alle stillinger, uttalt som [p] i framlyd (Aasen 1965 [1864]: 169, Indrebø 1951: 122, Tylden 1956: 8–9).² Forma *þér* er belagt i norsk fra ca. 1150 (Indrebø 1951: 122), og i norske diplomer er bare formene med dental belagt, bortsett fra noen få eksempler på *ér* (Tylden s.s.). I skriftspråket ble de gamle norske formene på 1400-tallet erstattet med de skriftlige svenske og danske formene *I* og *ider*, seinere *eder* eller *jer* (Indrebø 1951: 182–184, Tylden 1956: 22). Mørck (2004: 421) fører opp formene *I* (*ther*, *thit*) og *ider* (*ykker*) for skriftspråket rundt 1500.

I talemålet ble dentalen på 1400-tallet overført fra nom. til de andre kasusformene i norsk (Indrebø 1951: 254) – og til possessivene – og alle moderne former av pronomenet i norsk går tilbake til former med /p/, nå uttalt som /d/ (med unntak av arkaiske høflig entalls-former, se neste punkt). Denne overføringa av dentalen fra nom. til de andre kasusformene skjedde også i færøysk – der uttalt som /t/ – men ikke i islandsk, slik at akk.-dat.-forma der fortsatt er uten framlydende dental. Med seinere lydutvikling fikk islandsk dermed formene *þið* og *ykkur* (uttalt /ikkvr/, dialektisk også /ykkvr/), med gen. *ykkar* (Hægstad 1908: 216, Stefán Einarsson 1949: 68–69), og færøysk *tít* og *tykkum* (uttalt /tikkun/), med gen. *tykkara* (Lockwood 1964: 70). Men i begge språkene kan de gamle flt.-formene brukes litterært – i islandsk høylitterært – som høflige entalls-former, i islandsk *þér* – *yður*, gen. *yðar*, og i færøysk *tygum* (uttalt /tiun/), gen. *tygara*. Også i norske dialekter kunne flertallsformene tidligere brukes som høflige entalls-former (se neste punkt).

De østnordiske flertallsformene skilte seg litt fra de norrøne: Nom. var *ír*, seinere *í*, og akk.-dat.-forma var *iðr*, seinere *iðer*, med gen. *iðar*, *iðra* (Tylden 1956: 37, Brøndum-Nielsen 1965: 23–24, Pamp 1971: 156, Bergman 1984: 51). I svensk og dansk ble *iðer* til *eder*, seinere til *er* i svensk og *jer* i dansk (fra *iðer* med bortfalt /ð/, ifølge Falk og Torp 1900: 115). Og i verken dansk eller svensk skjedde overføringa av dentalen fra verbal-endelsen til nom.-forma av pronomenet. De moderne danske formene er dermed *I* og *jer*, med genitiv *jeres* (det eldre possessivet *jer* – *jert* – *jere* er gått ut av bruk). Derimot fikk svensk seinere – på 1600-tallet, ifølge Pamp (1971: 161) – en parallell overføring av /n/ i den seinere verbal-endelsen *-in*, *-en* i 2. p. flt., slik at en fikk *ni* istedenfor *I*. De moderne svenske formene er altså (ifølge bl.a.

Hultman 2003: 99 f) *ni* og *er* (formelt *eder*), med possessivet *er* (muntlig også *eran*, formelt *eder*) – *ert* (muntlig også *erat*, formelt *edert*) – *era* (formelt *edra*).

Forma *iðr* forekommer også i østnorske dokumenter før 1300 (Seip 1956: 31), og ligger til grunn for den sørøstnorske objektforma eller eneforma */dere/*. Dette må derfor regnes som en østnordisk form. Men den har det felles med de vestnordiske formene at den har fått overført dentalen fra person-endelsen i finittet, og skiller seg dermed fra de andre østnordiske formene. Formen */dere/* kan vel sies å innta en mellomstilling mellom vest- og østnordiske former.

3 Bruk av 2. person flt. som høflig 2. person entall

I norrønt kunne disse pronomena, særlig flertalls-pronomenet, også brukes som høflig 2. p. *entalls*-pronomen til fremmede eller foresatte (“*pluralis reverentiae*”). For eksempel tiltaler sønnen faren med *pér* (noen ganger *ér*) i Kongespeilet. Det samme gjelder formene *I – eder* i eldre dansk og *Ni – Er* i moderne svensk,³ likeså de moderne 2. p. flt.-formene *de – dykk* i nynorsk, og inntil nylig tilsvarende former i enkelte norske dialekter (Knudsen 1949: 7–8, Seip 1956: 26 f, Tylden 1964: 41, Beito 1970: 235). I dansk ble *I – Eder* som høflig 2. p. ent. på 1700-tallet trengt ut av 3. p. flt. *De – Dem*, etter tysk mønster, slik at “*I* brugtes efter 1800 væsentlig kun i dialektale kredse (til ældre og forældre), medens det i rm herefter kun fungerede som flertal til *du*” (Skautrup 1953: 37, 211). Denne bruken av *De – Dem* ble overtatt i bokmål. Men som kjent er det ikke lenger vanlig å bruke et høflig entallspronomen, verken i dialektene eller i riksspråkene.

Dessuten fantes det tidligere et eget pronomen */i/*, objektform */er, ær, ør, jer, jær(r)/*, i en rekke norske dialekter (se Aasen 1965 [1864]: 170, Hægstad 1908: 222, Kolsrud 1951: 50, Seip 1956: 26 f), som bare ble brukt som høflig 2. p. ent. til foreldre og andre eldre eller foresatte.⁴ Ifølge Tylden (1956: 99 f) stammer dette pronomenet fra det mellomnorske flt.-pronomenet *I – eder*, som altså var importert fra svensk eller dansk. Men iallfall forma */jær(r)/* på Sørlandet må stamme fra seinere dansk. Dette pronomenet må nå anses for å være gått ut av bruk. For eksempel sier Johnsen (1942: 129–130) at */i – jærr/* i Kristiansand “... ble brukt av barn til foreldre antagelig til omkring midten av forrige århundre, til andre eldre folk atskillig lenger”, og at formene kan “...nå [dvs. rundt 1940, EP] bare brukes av de aller eldste”. Siden det heller ikke kan regnes som et 2. persons flt.-pronomen, vil jeg se bort fra det her.

4 Formene i moderne norsk

4.1 Genitivformer og possessiver

Som nevnt (pkt. 2) skilte norrønt mellom genitivformene *(þ)ykkar* og *(þ)yð(v)ar*, som var bøyingsformer av de personlige pronomen i total og flertall og ble brukt nominalt – som objekt eller styring – og possessivene *(þ)ykkarr* og *(þ)yð(v)arr*, som

ble brukt adnominalt – som underledd til et nominal – med possessiv betydning og (sterk) adjektivisk bøyning i tall, kjønn og kasus. Dette skillet fins ikke lenger i nordisk, i og med at nominal genitiv-bruk er gått ut.⁵ Som vi så i pkt. 2, har de fleste varietetene av moderne nordisk en genitiv-form, mens svensk har bevart et possessiv. I stedet for nominal genitiv brukes *objektforma* av pronomenet. Det heter f.eks. i nynorsk *til dykk* og *gjæte dykk* o.l., og ikke *til dykkar*, *gjæte dykkar* o.l.

Den moderne nynorske genitiv-forma *dykkar* og tilsvarende former i dialektene kan bare brukes *adnominalt* og *possessivt*, og kan derfor ikke stamme fra den norrøne genitiv-forma *(þ)ykkar* av det pers. pron., slik Skjeggeland (1997: 164) mener, men må komme fra *possessivet* *(þ)ykkarr*. Det ser vi også av at forma i mange dialekter ender på /n/ (/dikkan/ o.l.), som må komme fra den norrøne forma *(þ)ykkarn*, ent. m akk. av *possessivet*, slik bl.a. Skulerud (1938: 729 f) og Skjeggeland (1997: 160) er inne på (tilsvarende former på /-n/ brukes fortsatt som *possessiver* i ent. m i noen dialekter, se nedafor).⁶ Men når forma ikke samsvarsbøyes, som i nynorsk *bilen/huset/barna dykkar*, må den regnes som en adnominal og possessiv *bøyningsform* – “genitiv” – av pronomenet *de* – *dykk* istedenfor som et eget possessivt ord – et determinativ. Rett nok en *uregelmessig* genitiv-form, på linje med *hennar* til *ho* eller *deira* til *dei*. Enda tydeligere genitiv er bokmålsforma *deres*, som er en nyere, analogisk eller regelmessig genitiv-form dannet av *dere* med tillegg av den vanlige possessiv-markøren *-s*.

Men i en del trønderske og østlandske bygdemål er, eller var inntil nylig, de gamle possessivene bevart som et possessiv, bøyd i tall og (i entall) kjønn. I et belte langs svenskegrensa, fra Sør-Trøndelag gjennom Østerdalen til Østfold, fins eller fantes *possessivet* /dår/, fra flertalls-*possessivet* “(þ)yð(v)arr”, med samme bøyning som /vår/, altså /dår – dått – dåre/. I Sør-Trøndelag gjelder det de fleste bygdene utenom de aller vestligste, ifølge Storm-listene (i monografiene nevnes det for Røros av Reitan 1932: 151, Ålen av Reitan 1926: 52, Budal av Enmo 1957: 15 og Singsås av Hovstad 1964).⁷ Men i dag ser det ut til at /dår/ erstattes med gen.-forma /dåkke/ fra Trondheim og de sentrale trønder-dialektene. For eksempel sier Asphjell m. fl. (1990: 21, 49) om Orkdal at /dår/ brukes som possessiv i eldre mål, mens yngre mål har Trondheims-forma /dåkke/ eller mellomforma /dåres/ (ubøyelig).

På Østlandet ser /dår/ ut til å finnes i det meste av Østerdalen (Storm-listene, Øverby 1996: 73), på hele Romerike (Storm-listene, Kolsrud 1951: 80–81, Eriksen 1955: 137, Hoff 1968: 733) og i det meste av Østfold (Storm-listene, Lundeby 1995: 38), og dessuten mer sporadisk på Toten (Faarlund 2000: 53) og i deler av Land (Storm-listene). Elverum, Solør, Odal og Eidskog-Vinger har /dør/ osv. i stedet (Storm-listene, Larsen 1894: 60, Hogstad 1906: 28, Tanga 1973), likeså Våler i Østfold (Hoff 1946: 129). Og det er den siste forma en venter av *(þ)yðarr* – /dår/ må være analogisk etter /vår/, slik Larsen (1894: 60) og Hoff (1946: 128–129) mener (Hoff har likevel mest tro på at /dår/ er resultatet av jamning av *þyðarr*). Trysil har den ubøyde forma /dørre/ (Joleik Øverby, pers. oppl.), og i mange av disse dialektene forekommer ubøyde gen.-former som /dåres, døres/ eller bokmålsforma /deres/

i yngre mål. /Døres/ brukes også i Hedmark (distriktet, ikke hele fylket), iallfall i eldre mål. Det er den eneste forma som oppgis i Hekneby 1999: 62. I yngre mål brukes /deres/, særlig i vest, ifølge Lars Anders Kulbrandstad (pers. oppl.). Om /deres/ i Furnes sier Eifring (1946: 59–60) at den "... ser ut til å være innført" (trolig istedenfor /døres/).

Formene /dåres/ og /døres/ må vel være *kompromiss-former* mellom det gamle possessivet og bokmålsforma, og ikke dannet analogisk av *pronomen-forma* (objektforma) /dår, dør/ (slik /dere-s/ er dannet av /dere/ eller /dåkkeš/ av /dåkker/), siden vi får /dåres/ og ikke /dåš/. En parallell utvikling finner vi i 1. p. flt. med den ubøyde genitiv-forma /våres/ i enkelte sør-østlandske dialekter, som er laget av possessivet /vår/, trolig også etter mønster av /deres/, siden vi ikke får /vå(š)š/ (denne forma fins derimot som *objektform* istedenfor /åss/ i enkelte sør-østlandske bymål, altså /til våšš/, men /våres hus/). Jf. at /døres/ også brukes i dialekter med andre objektformer enn /dør/, nemlig i Solør, som har /dø/, og i Hedmark, som har /døkk/. Det viser at /døres/ må være et kompromiss mellom possessivet /dør/ og genitiven /deres/, og denne forma tyder dermed på at possessivet /dør/ tidligere har vært brukt også i dialekter som nå bare har /døres/.

I distriktene vestafor, i Oppdal og Gudbrandsdalen, finner vi former som går tilbake på totalls-pronomenet (*b*)*ykkarr*. I Oppdal har possessivet tre entallsformer i eldre mål, nemlig /dåkkåp – dåkkår – dåkkåt/, flt. /dåkkår/ eller /dåkkre/, mens yngre mål har det vanlige determinativ-systemet med to entallsformer og /dåkkår/ i både m og f (Haugen 1982: 81, Donali 1988: 65).⁸ Den opphavlige f-forma har mao. gått over til felleskjønnsform. I Gudbrandsdalen fins de samme to systemene geografisk fordelt. Det ser ut til at Norddalen har tre former i entall, nemlig /døkkun (Lom og Skjåk /døkkåyn/) – døkkor – døkkot (døkkåt)/, flt. /døkkre/ (Bjørset 1900: 21, Andersen 1984: 98, Heringstad mfl. 1979: 31, Dagsgard 2006: 41). Derimot har Sør-dalen /døkkår (døkkor) – døkkåt – døkkre/ (Bjørset 1910: 15, Jenshus 1985: 77). Det er vel naturlig å tolke det norddalske systemet som det opphavlige liksom det tilsvarende i Oppdal.⁹ Også i Gudbrandsdalen ser det ut til at ubøyde possessiv-former forekommer i yngre mål, iallfall i sør. Om Gausdal sier Vestad (1984: 18) at "Den nyare forma *døkkers* har godt fotfeste i målet", og Arne Torp (pers. oppl.) oppgir den samme forma som den vanlige i Ringeby sentrum

I de andre dialektene finner vi altså en ubøyd genitiv-form, som i riksspråkene. Den kan deles inn i tre typer:

- 1) En egen, "lydrett" eller ikke-analogisk form som stammer fra possessivet *pykkarr* og skiller seg fra objektforma, på linje med nynorsk *dykkar*, f.eks. /de – dåk(k)e – dåk(k)a/ o.l. Dette finner vi særlig i eldre mål på Vestlandet.
- 2) En genitivform som er identisk med *objektforma*. Dette finner vi bl.a. i Romsdalen og på deler av Nordmøre, som har /dåkkå(r)/, objektform og gen., og i fjellbygdene på Østlandet, sør for Gudbrandsdalen, f.eks. Valdres og Hallingdal /dikka(n)/, jf. /E såg *dikka(n)* – E såg biln *dikka(n)*/.¹⁰

- 3) En nyere, analogisk form som er dannet med tillegg av /-s/, på linje med bokmål *deres* – /dere-s, dikkan-s, dåke-s, dåkkeš/ o.l. Dette finner vi i alle dialekter som har /dere/ som objektform eller eneste form, og i yngre mål i svært mange andre. Som regel er den dannet av (den opphavlige) *objektforma* av pronomenet (som i eksemplene ovafor), men den kan også være dannet av (det tidligere) *possessivet* /dår, dør/, rett nok under påvirkning av bokmål og sørøstlandsk /deres/, som når det heter /dåres/ eller /døres/.

Det er vel naturlig å tolke disse tre systemene som tre stadier i en utvikling. Dialekter av type 1 må representere et eldre trinn, nest etter de med possessiv. I dialekter av type 2 har objektforma av pronomenet falt sammen med genitiv-forma, noe som igjen skaper et behov for en tydeligere, analogisk genitiv-form, dvs. type/stadium 3.

Den felles objektforma/genitivforma på stadium 2 ser som oftest ut til å stamme fra *genitivforma*, som igjen stammer fra *possessivet*. Det er opplagt når forma ender på /-n/ (/dikkan, dek(k)an/ o.l.), som som sagt må stamme fra akk.-forma i ent. m – jf. at de parallelle formene /døkkun, dåkkåp/ fortsatt er possessiver i tilgrensende dialekter. Også vokalene /a, å, o/ i 2.-stavelsen må stamme fra (*b*)ykkarr og ikke fra (*b*)ykkrr. En tredje ting som tyder på at possessivet ligger til grunn, er at objektforma som regel har *tonelag 2* når den er tostava – dersom opphavet var *hykkrr*, skulle vi jo vente tonelag 1, ev. en enstava form, som i nynorsk. Og dette gjelder ikke bare i dialektene av type 2, men i de aller fleste som har en tostava objektform – også former som /då(k)ke, deka, dåkker, dere/ osv. har normalt tonelag 2.¹¹ Objektforma må altså i det minste ha fått *tonelaget* fra possessivet. Forma /dåkker/ i Nord-Norge, Trøndelag og delvis på Vestlandet (og /dåkkår/ på Nordmøre) svarer formelt til genitivforma *dykkar* i nynorsk, og må vel opphavlig ha vært enten en genitiv eller et possessiv, med /dåkk/ som opphavlig objektform. I Storm-lister fra Dyrøy og Ibestad i Troms oppgis /dåkker/ som både nominal form og genitiv, og det styrker teorien om at /dåkker/ er en eldre genitivform som har gått over til å bli objektform, noe som de fleste steder har ført til den sekundære genitivforma /dåkkeš/.

Også i enkelte av de dialektene som har possessivet /dår (dør)/, har objektforma av pronomenet falt sammen med possessivet, i /dår/ eller /dør/. Det gjelder særlig Østfold og Eidskog-Vinger (se pkt. 4.3.2). Hoff (1946: 128) mener at pronomenforma /dår/ må være påvirket av possessivet /dår/, og iallfall dersom /dår/ skal forklares som analogisk etter /vår/, må dette opphavlig ha vært et possessiv som har gått over til å brukes som pronomen, for det er jo som *possessiv* at /dår/ er parallell med /vår/.¹² Det er neppe en tilfeldighet at objektforma /dår/ bare forekommer i dialekter som også har possessivet /dår/. Objektforma /dår/ forutsetter mao. possessivet /dår/, men ikke omvendt, siden possessivet /dår/ fins i et mye større område enn objektforma /dår/, også i dialekter med helt andre objektformer (/dikk, dø, dåkk/ o.l.). De (få) dialektene i Østfold som skiller mellom possessivet /dår/ og objektforma /dør(e)/, representerer trolig et eldre stadium, jf. at /døre/ ifølge Lundebø (1995: 38) og Hoff (1946: 128) var den eldre objektforma i henh. Hobøl (nyere:

/derre/) og Våler. Det vi skulle vente av pronomen-forma (*þ*)*yðr* og possessivet (*þ*)*yðarr* osv., er henholdsvis /dør/ og /dør(e)/, slik det er i eldre mål i Eidskog-Vinger og deler av Solør. Om vi antar at dette er det eldste trinnet, har vi et mellomtrinn der possessivet er påvirket av /vår/ og vi får /dør(e)/ (pron.) og /dår/ (poss.), som i eldre mål i Hobøl og Våler, og et slutt-trinn der pronomenet er påvirket av possessivet og vi får /dår/ i begge formene, som i det meste av Østfold. Akkurat denne utviklinga skisseres i Myhre (1952: 60).

Det kan altså se ut som om opphavlige genitiv-former eller possessiver mange steder er gått over til å bli brukt som objektformer av pronomenet, noe som skaper et behov for nye, analogiske genitiv-former (type 3 ovafor), som regel dannet av objektforma med tillegg av /-s/. Slike sekundære genitiv-former er de vanligste i dag, og blir trolig stadig vanligere. De ser ut til å være på god vei til å erstatte possessivene /dår, dør, dåkkår, døkkun/ både på Østlandet og i Trøndelag. Vi må regne med at disse possessivene snart er en saga blott, siden de ikke fins i verken bokmål eller nynorsk, og heller ikke i bymålene. I stedet får vi genitiver. Possessivene vil jeg ikke gå mer inn på her, siden de må regnes som andre ord enn pronomenet, i dag også av en annen ordklasse (determinativ). Derimot vil jeg nevne genitivformene av det personlige pronomenet i oversynet over dialektformene, siden de må regnes som en form av pronomenet. Hovedvekta vil likevel ligge på de nominale formene/den nominale forma.

4.2 Formene i riksspråkene

I nynorsk har pronomenet helt siden Aasens *Norsk Grammatik* (1864) vært *de* (subjektform) og *dykk* (objektform), med *dykkar* som genitiv. Disse formene svarer til de “vestnordiske” formene vi finner i det meste av landet, som går tilbake til de norrøne totallsformene (*þ*)*it* (nom.) og (*þ*)*ykk*r (akk.-dativ). *Dykkar* må som sagt stamme fra det gamle totalls-possessivet, men uten bøyning og derfor synkronisk å betrakte som en genitiv-form av pronomenet.

Skriftlig bokmål har hatt forma *dere* som eneform helt siden den ble innført istedenfor de danske formene i 1907 (Vinje 1978: 263). Genitiven er *deres*, som må være laget analogisk til *dere* med tillegg av /-s/. I det talte bokmålet er disse formene langt eldre. /Dere/ er nemlig en sørlandsk og (vestlig) sørøstlandsk dialektform, opphavlig en *objektform* med /di/ som subjektform (se pkt. 4.3.2). Det eldste skriftlige belegget på denne forma, brukt som objektform, er ifølge Seip (1993 [1927]: 171) i ei svartebok fra Telemark fra 1660.

Ifølge Larsen (1907: 111) og Seip (1993 [1927]: 172 f) stammer /dere/ fra den gamle østlandske (og østnordiske) objektforma (*þ*)*iðr*, og det virker også sannsynlig. At vi får /dere/ med to stavelser og tonelag 2 istedenfor som ventet */der/, forklarer Seip (op. cit. s. 174 f) med at forma er dannet ved subtraksjon fra den sekundære genitiven /deres/ med en innskutt /e/, bl.a. for å bevare tonelag 2 fra det eldre possessivet (*þ*)*iðarr*, og viser liksom Larsen til forma /våre/ (= oss) enkelte steder i Vestfold og nedre Buskerud, fra genitiven /våres/. Men hvor kommer i så fall geni-

tivene /våres/ og /deres/ ifra? Forma /våres/ kan vanskelig forklares uten å regne med analogi fra /deres/. Og /deres/ kan neppe være dannet analogisk etter /våres/, siden /deres/ er mye mer utbredt enn /våres/, som bare forekommer i enkelte av /dere/-dialektene og trolig er en relativt ny form. Det at /deres/, men ikke /våres/, er tatt opp i bokmål, tyder på at /deres/, men ikke /våres/, var etablert i dialektene i Oslo-området da det muntlige bokmålet utviklet seg der for to-tre hundre år siden. Som før antydte er det snarere /våres/ som er dannet analogisk etter /deres/, f.eks. i parataktiske uttrykk som *Er det deres kuer eller våre(s)*?

I så fall er det også mer naturlig å forklare /deres/ ut fra /dere/ (= /dere/ + /s/) enn omvendt (/dere/ = /deres/ minus /s/). Forma /dere/ kunne kanskje forklares slik Seip antyder sekundært når han snakker om behovet for å bevare tonelaget fra possessivet, nemlig som resultatet av en sammenblanding med *possessivet*, parallelt med former som /dikkan/, objektform og genitiv, av possessivet *pykkarr* i enkelte dialekter lenger vest. Possessivet hadde nemlig to stavelser og tonelag 2 i alle bøyningsformer. Som vi så i pkt. 4.1, er det ting som tyder på at objektforma av pronomenet generelt er blitt blandet sammen med det gamle possessivet i norsk, samtidig som dialektene rett østafør /dere/-området har bevart possessivet, med forma /dåre, døre/ i flt. I disse dialektene er objektforma normalt enstava, slik vi skulle vente, nemlig /dår/ eller /dør/ (se pkt. 4.3.2). Det virker rimelig å anta at dette er et eldre stadium, og at de nåværende /dere/-dialektene tidligere også har hatt possessivet, i flt. i forma /dere/. Mao. at /dere/ er en opphavlig *flt.-form av possessivet*, av former som *piðra(r)*, *piðrir*, *piðrum* o.l., parallelt med flt.-formene /dåre, døre/ av *pyðra(r)* osv. (den første med vokalen fra /vår/). Om denne forma gikk over til å bli brukt som objektform av pronomenet i stedet for et antatt */der/, ville det bli behov for en ny, entydig genitivform med /-s/, parallelt med former som /dikkans/ o.l. lenger vest.¹³

I det talte bokmålet, iallfall den østlandske utgaven (“standard-østlandsk”), ser det ut til at /dere/ har vært brukt som eneform svært lenge – kanskje helt siden dette talemålet dannet seg på 1700-tallet. Ifølge Larsen (1907: 110) og Western (1921: 435) ble /dere/ i begynnelsen av 1900-tallet brukt som både subjekt og objekt i “mere fortrolig tiltale”, og Seip (1993 [1927]: 169) gir eksempler på at Wergeland brukte “dere” som subjekt så tidlig som i 1827. Siden bruken av /dere/ som eneform synes å være relativt ny i by-dialektene på Østlandet (se pkt. 4.3.2), kan det se ut som om denne bruken har oppstått i standard-østlandsk (og sørlandske kystmål?) og seinere bredt seg derfra til by-dialektene i området – og til andre regionale bokmålsvarieteter utafor /dere/-området.

Rett nok heter det i Falk og Torp (1900: 116) at “...‘de (di)’ kan ogsaa høres i den daglige tale og fortjener afgjort at foretrakkes for det ildeklingende ‘dere’ som nævneform, altsaa: nu maa de mere dere godt, gutter”. Også Western anbefaler (1921: 435) å bruke *de* som subjekt istedenfor *dere* for å unngå kombinasjonen *dere dere*, som i *Gleder dere dere?* – ett av Westerns litterære eksempler. Det er altså mulig at den gamle subjektforma /di/ levde i “den dannede dagligtalen” fram til ca. 1900, antakelig i konkurranse med /dere/. Men Larsen (1907: 110) understreker forskjell-

len på dette punktet mellom “den dannede dagligtalen” og Oslo bymål, som har hatt /di/ som subjektform helt fram til i dag. I alle fall er rådet til Falk, Torp og Western ikke blitt fulgt, og det må nærmest kalles misvisende når Næs (1972: 341) fører opp *de* i parentes som subjektform i bokmål (“riksmål”). Det er han alene om. En annen sak er at 3. *persons*-pronomenet *De/Dem* har vært brukt som *høflig* form i 2. person ent., før også i *flt.*, se Western (1921: 434) og Berulfsen (1967: 103).

Larsen (1907: 111) mener at bruken av /dere/ som eneform “... er oppstått hos tilreisende og indflyttere fra en egn hvor intet *dērə* fandtes (kanske mest Romerike og Oplandet?)”. Men det virker lite trolig at folk som for det meste skilte mellom subjektforma /di/ og objektforma /dikk, dekk, dökk/, skulle allmenngjøre objektforma i Oslo-målet. Det var jo nok å erstatte /dikk/ osv. med /dere/ for å tilpasse seg Oslo-dialekten. Den felles subjektforma /di/ trengte man ikke legge av seg. Mer sannsynlig er det at denne bruken har oppstått i selve *standard-talemålet*, blant innfødte Oslo-folk. Seip (1993 [1927]: 170) peker på at subjektforma /di/ i både bokmål og sørlandsk ville falle sammen med 3. person *flt.* /di/ (subjektform eller eneform), og at det ville være et plagsomt sammenfall (i enda høyere grad enn det nåværende bokmålske sammenfallet av genitivforma “deres”, 2. og 3. person *flt.*): “Det var viktigere å kunne skille mellom pronomenene for forskjellige personer enn mellom ulike kasus av samme pronomen”. I tillegg kan altså forma /di/ som subjekt i talt bokmål tolkes som *høflig* 2. *p.* ent., før også *flt.* Om en også skulle bruke /di/ som *uformell* subjektform i 2. *p.* *flt.*, ville denne forma bli tvetydig både mht. til person (2. eller 3.), og mht. *høflig/uformell* tiltale i 2. *p.* *flt.*, og det er vel en utålelig flertydighet. /Di/ var rett og slett en lite egnet subjektform i 2. person *flt.* i det talte bokmålet, mens /dere/ var entydig.

Men når bruken av /dere/ som eneform først var oppstått i sentrale områder og på toppen av samfunnet, kunne den spre seg som en prestisjeform, også til dialekter der det ikke var noen kollisjon med andre pronomen. I dag er /dere/ ekspansiv over store deler av Østlandet og Sørlandet, som vi skal se i neste hovedpunkt.

4.3 Formene i dialektene

4.3.1 Innledning

Når det gjelder de (pro)nominal formene av dette pronomenet, går ett hovedskille mellom dialekter med kasusbøyning (som i nynorsk) og uten kasusbøyning (som i bokmål). Mange bygdemål skiller mellom en “subjektform” som svarer til norrøn nom. og en “objektform” som svarer til norrøn akk.-dat. Men i andre bygdemål, og i alle bymål, har pronomenet fått bare *ei* form, som alltid ser ut til å være den opphavlige objektforma.¹⁴ Denne utviklinga ble påpekt for “nogle Egne” alt av Aasen (1873: 102), men den er kommet mye lengre i dag. Mange dialekter er mao. i ferd med å gå over fra det første systemet til det andre, slik at en må en skille mellom “eldre mål” med kasus-bøyning og “yngre mål” med eneform. Dette skillet egner seg ikke godt som grunnlag for en inndeling av formene eller dialektene, siden det som regel ikke er absolutt – begge systemene fins i samme dialekt, ofte også hos samme språkbruker.

I stedet vil jeg legge til grunn skillet mellom øst- og vestnordiske former, eller “bokmålsformer” og “nynorskformer”. Det er først og fremst *objektformene* som skiller mellom de to gruppene – subjektforma varierer bare mellom formene /de/, /di/ og /dø/, og disse variantene fins innafor begge dialektgruppene. Som Hægstad (1908: 218) og Seip (1956: 24) påpeker, følger vokalen som regel vokalen i subjektforma av 1. person flt., altså /me – de/, /mi, vi – di/ eller /mø – dø/.¹⁵ Objektforma varierer enormt, men faller likevel som regel i to klart askilte typer: Den har enten en ettervokalisk /t/ (jf. BM *dere*), som må stamme fra flertallspronomenet *(þ)yðr/(þ)iðr* eller det tilsvarende possessivet *(þ)yðarr/(þ)iðarr*, eller en ettervokalisk /k/ (jf. NN *dykk*), som stammer fra totallspronomenet *(þ)ykkr* eller det tilsvarende possessivet *(þ)ykkarr*. Men det meste av Østerdalen har spesielle former som ikke passer helt inn i noen av disse gruppene, så Østerdalen må helst regnes som en tredje gruppe. Her følger en oversikt over formene i hver av de tre dialektgruppene – se kartet bakerst i artikkelen – med kommentarer om avviklinga av subjektforma og utviklinga i de gamle objektformene.¹⁶

4.3.2 Opphavlig flertallsform som objektform/eneform: /di (de) – dere (dår, dør(e))/ eller bare /dere/

Slike former finner vi som sagt i den sørligste delen av landet: distriktene rundt Oslofjorden og Sørlandskysten t.o.m. Mandal i vest, både med og uten kasusbøyning. I eldre mål skilles det mellom subjektforma /di (de)/ og objektforma /dere/, ev. /dår/ eller /dør(e)/, men i yngre mål brukes bare /dere/ uansett syntaktisk funksjon. De dialektene som har /dere/ som objektform eller eneform, har alltid genitiven /deres/, men de dialektene som har /dår/ eller /dør(e)/ som objektform, har som regel et possessiv i stedet, iallfall i eldre mål (se pkt. 4.1). Som nevnt må /dere/ stamme fra den østnordiske forma *(þ)iðr* (pronomen i akk./dativ) eller kanskje snarere det tilsvarende possessivet *(þ)iðarr*, mens /dør(e)/ må stamme fra de tilsvarende vestnordiske formene *(þ)yðr/(þ)yðarr*. Og objektforma /dår/ må som nevnt være identisk med, eller påvirket av, possessivet /dår/.

På Agder-kysten og Telemarks-kysten ser det ut til at bare /dere/ brukes. Blant annet sier Nesland (1976: 38) at /dere/ brukes i Kragerø-distriktet, Bamble, Skiens-distriktet og bymåla i Telemark, og bare /dere/ blir oppgitt fra Larvik (Dybvik 1994: 55), Arendal (Voss 1940: 97) og Kristiansand (Johnsen 1942: 129–130). Ifølge Storm-listene gjelder det også den sørøstre delen av Vest-Agder t.o.m. Mandal, i Oddernes vsa. /døkken/. Indre Agder har derimot former av *dykk*-typen (se pkt. 4.3.3 og kartet), og i mange av de ytre bygdene er /dere/ av relativt ny dato. For eksempel sier Lunde (1913: 13) at folk i Søgne “brukte” forma /døkke/, og klager over “... filleordet *dere* ein no skal bruka til kvar ‘skitten’ som ser litegrand finsleg ut utan-paa”. I en Stormliste-oppskrift fra Moland står det følgende merknad til forma /dere/: “til ca 1910 vanl. kánn 2. pers. flt. (< dykkán)”. Og i Landvik i Aust-Agder brukte noen av de eldste i den øvre delen av bygda i 1980-åra /dykker/ som eneform, mens resten av bygdefolket brukte /dere/ (Torp 1986: 106). Disse bygdene har jeg

derfor regnet til /dere/-området. Det er tydelig at /dere/ lenge har spredt seg vestover og nordover på Agderkysten, og denne spredninga fortsetter i dag. I Mandals-distriktet (Frøyset 1969: 408) blir /døkke/ i de ytre bygdene fortrent av /dere/, fra Mandal, og i Snartemo i Vest-Agder (Haugsgjerd 1974: 93–94) blir /dåkke, dykke/, gen. /dåkkås, dykkås/, fortrent av /dåkke/, gen. /dåkka/, i sentrum også av /dere/, gen. /deres/. Disse bygdene har jeg likevel regnet til /dykk/-området. Likeså Gjerstad i Aust-Agder (Vevstad 2001: 258 f, Torp 2005: 48), der den tradisjonelle forma er /dikkån/ eller /dykkån/, mens yngre folk som regel bruker /dere/. En må mao. regne med at /dere/-området er noe større i ytre Agder enn kartet viser.

I nedre Telemark, Vestfold, nedre Buskerud og bygdene nærmest Oslo (Asker, Bærum, Hadeland) blir som regel /di – dere/ oppgitt i indre og eldre mål, bare /dere/ i ytre og yngre (Tveten 1913: 7, Skulerud 1926: 47, Kolsrud 1951: 50, Hunstadbråten 1973: 66, Gjermundsen 1975: 149, Endresen 1990: 97). Forma /di/ kan forekomme også i byene – eller kunne, i første halvdel av 1900-tallet. For eksempel hadde Tønsberg ifølge Knudsen (1924: 139–140) /di – dere/, men /di/ var alt den gangen “... sterkt truet (særlig i trykksterk bruk) av avhengighetsformen *dere*, under innflydelse av den dannede dagligtale”. Men det ser ut til at iallfall de vestre bygdemåla i Vestfold tidligere har hatt objektforma /dikkan/ (eller /dikann/, med trykk på siste stavelse), som Telemark. Ifølge Knudsen (s.s.) hadde bygdene rundt Tønsberg formene /di – dikkan/ på hans tid, og Stormliste-oppskrifter fra 1940- og 1950-åra oppgir objektforma /dikkan/ fra Sande, Andebu, Lardal, Stokke, Tjølling, Hedrum, Brunlanes og Sandar, til dels vsa. /dere/.

For Oslo bymål fører Larsen (1907: 110) opp /di – dere/, med /dere/ som “ekstra betonet” subjektform, og legger til: “At bruke *dērə* som subjekt, således som Dgl. [= ‘den dannede dagligtale’, EP] her og andresteds i stor utstrækning gjør, er aldeles ikke Kristiania vulgærsporg. Tillikemed de nærmeste dialekter, især vestenfor fjorden, har det *di* kun i nom. og *dērə* kun i dat.-akk., dog således at den sidste form [...] også kan brukes som nominativ når ordet ikke står i sætning (f. eks. *di æ dommæ, derə*)”. Dette har endret seg i løpet av 1900-tallet. Bull (1980: 55–56) sier at “riksmålsformen” /dere/ som eneform brer seg stadig mer i Oslo-dialekten, “slik at den gamle formen *di* nå bent fram kan virke gammelmodig eller ‘bondsk’.” Alnæs (1962: 171) sier at de eldste på Vålerenga i 1970-åra brukte /di/ og /dere/ om hverandre som subjekt, men at de “oppfatter *derə* som den riktige form”. Mellom-generasjonen og de yngste brukte bare /dere/ bortsett fra i trykklett stilling, der den reduserte varianten /i/ (tilsvarende /u/ og /e/ for /du/ og /de/, det) kunne brukes, f.eks. /Ær i helt gærø? Kåmmer i snat? Vill i kåmma?/. Jf. også Wiggen (1990: 184): “*di* kan ennå høres som subjektsform hos eldre i Oslo”.

Østfold har /de/ eller /di/ som subjektform (Hoff 1946: 289, Endresen 1990: 97, Lundebj 1995: 37–38). Ifølge Hoff (1981: 194) er subjektforma /de/ på bygdene, mens byene (bl.a. Moss) har /di/. Andersen (1978: 291) sier omtrent det samme. Men også enkelte bygdemål har /di/, f.eks. Eidsberg (Sandem 1979: 140), Askim og Rødenes (Storm-listene). Objektforma er ifølge de samme kildene for det meste

/dår/ i bygdemåla, men Hobøl og Våler (og Svinndal, ifølge Hoff 1965: 348) har /dør(e)/ i eldre mål, og også /dårr/ og /derre/ forekommer.¹⁷ /Di – dør/ finner vi også i Eidskog og Vinger, og i den sørligste delen av Solør (Brandval), ifølge Storm-lis-tene, i Vinger vsa. /døkk/ som objektform. Nyere bymål har som regel bare /dere/. Det gjelder bl.a. Moss (Endresen 1990: 97). Om Fredrikstad sier Gravning (1981: 39) at “Subjektsforma i 2. pers. flt. er /di/ i eldre mål, men /dere/ brukes mest blant de unge”.¹⁸ Vi må derfor regne med at /dere/ etter hvert vil fortrenge /dår, dør(e)/ også i bygdemåla.

Også i Follo var /dår/ den gamle objektforma, ifølge Lie (1990: 113). Men som Aasen (2004) viser og som en også kunne vente, er språket i Follo sterkt påvirket av både Oslo-dialekten og bokmålet, som på dette punktet faller sammen. Dette pronomenet var ikke blant variablene Aasen undersøkte, enda hun undersøkte tre andre personlige pronomen – antakelig fordi dette ikke lenger er en variabel i Follo. På kartet regner jeg derfor Follo som en del av /dere/-området, men hele Østfold som /dår (dør)/-område, enda det kanskje er misvisende etter hvert.

Resten av Østlandet har enten former av *dykk*-typen, eller (i Østerdalen) særegne former.

4.3.3 Opphavlig totallsform som objektform/eneform: /de (di, dø) – dykk/ o.l., eller bare /dykk/ o.l.

Oversyn over objektformene

Slike former finner vi i det meste av landet. Som sagt er det først og fremst *objekt-forma* som varierer. Det kan være hele 5 variabler her: rotvokalen, stavingsantallet (én eller to stavelser) og, når det er to stavelser, kvantiteten, endingsvokalen og utlyden, dvs. om det følger en konsonant etter vokalen eller ikke (og hvilken konsonant som følger). Rotvokalen kan være /y/, som i norrønt og nynorsk, /ø/, /i/, /e/ eller /å/ (på Vestlandet og i Østerdalen kan vi også få /ò/, dvs. en ekstra vokal mellom /ø/ og /å/). Formene med /å/ er de mest utbredte; de forekommer mange steder på Vestlandet, bl.a. i alle bymålene, og er de eneste i Trøndelag og Nord-Norge. Her er /y/ den opphavlige vokalen, og /ø/ må være resultatet av senkning av /y/. Rotvokalen /i/ kan enten skyldes delabialisering av /y/, eller stamme fra en eldre variant med /i/ – en parallell til vekslinga mellom (*b*)*yðr* og (*b*)*iðr* i flt. – og /e/ må være resultatet av senkning av /i/. Formene med /å/ er uventa ut fra rotvokalen i norrønt, siden /y/ (ev. /i/) > /å/ ikke er noen vanlig lydovergang. De kan mao. ikke være “lydrette”. Ifølge Hægstad (1908: 220) og Indrebø (1951: 254) er slike former analogiske etter den tilsvarende totallsforma *okkr* i 1. person, som Hægstad (1908: 223) mener har vært mer utbredt tidligere. Det ville være en parallell til at possessivet (og seinere objekt-forma) /dår/ er analogisk etter det tilsvarende possessivet /vår/ i 1. person flt.

Enstavingsformene er følgelig /dykk/(?), /døkk/, /dikk/, /dekk/ og /dåkk/. /Dykk/ har jeg satt et spørsmålsteget ved, for det er den eneste forma jeg ikke kan garantere å ha funnet i dialektene, enda det er standardforma i nynorsk (det nærmeste er /dykke/). I de tostava formene kan også kvantiteten variere: Det vanlige er kvanti-

tetstypen VK: som i norrønt og nynorsk, men på det sentrale Vestlandet, særlig i Hordaland, kan vi også få former med lang vokal (/deko, dåke/ o.l.). I tostava former får vi enda to variabler, nemlig 1) kvaliteten på den andre vokalen, som kan være /e/ (/dåkke(r)/ o.l.), /a/ (/dikka(n), deka(n)/ o.l.), /o/ (/deko, dåko/), /ò/ (/dik-kòn/) eller /å/ (/dåkkå(r), dekkå/ o.l.), og 2) utlyden, som kan være /-n/ (/dikkan, dekan/ o.l.), /-r/ (/dåkker, dåkkår/ o.l.) eller den trykklette vokalen (/dikka, dåke, deko/ o.l.). Formene med utlyd på /n/ kan som sagt bare stamme fra possessivet (*(b)ykkarr*, og det samme gjelder former som ender på /-a, -å, -o/. Former som ender på /-e/, dvs. shwa (/dykke, dåk(k)e, deke/ o.l.), kan derimot stamme fra pronomen-forma (*(b)ykkrr* med innskuddsvokal og /r/-bortfall, særlig når slike former har tone-lag 1 eller forekommer i a-mål, som ikke har overgangen /a > e/ i trykklett stilling.

De tostava formene varierer følgelig langt mer enn de enstava. Her er et oversyn over de vanligste tostavings-formene, ordna etter kvantiteten og rotvokalen:

VK:				V: K		
fremre vokal i 1. stavelse				bakre vokal (å)	fremre vokal (e)	bakre vokal (å, ò)
runda		urunda				
høy	mellom	høy	mellom			
dykke(n)	døkke(n)	dikka(n)	dekka(n)			
dykkån	døkkån	dikkå(n)				
dykko	døkkår	dikkòn		dåkke(-r, -n)	deka(n)	dåke(n)
		dikko		dåkkå(r)	dekkå	dåka(n)
				dåkkar	deko	dåkkå
				dåkko	deke	dåko

Geografisk oversyn over formene

1) Det nordlige Østlandet: Romerike, opplandsk og Nord- og Sør-Østerdalen
I disse distriktene brukes /di/ eller /de/ som subjektform og /dikk, dekk/ eller (i nord) /døkk/ som objektform, med /dår (dør)/ som possessiv i eldre mål, /døres/ eller /deres/ som genitiv i yngre. Det gjelder også Odalen og den sørlige delen av Solør, mens den nordlige delen har østerdalske former (Storm-listene, Larsen 1894: 60, Kolsrud 1944: 77). Disse formene går ofte om hverandre i samme distrikt; f.eks. brukes alle formene på Romerike (Kolsrud 1932: 10, Sundli 1952: 671, Refsum 1953: 17, Eriksen 1955: 136, Kolsrud 1961: 62, Hoff 1968: 733). Som Skolseg (1999) viser, er særlig nedre Romerike sterkt påvirket av Oslo og har nærmest overtatt den gamle Oslo-dialekten, og ifølge Skolseg (pers. oppl.) er /dere/ nå det vanlige blant yngre. Men de gamle formene brukes fortsatt blant eldre (og enkelte unge), så jeg regner likevel Romerike som “dykk”-område på kartet.¹⁹ Lenger nord ser *dykk*-formene ut til å holde seg bedre, men subjektforma går ut av bruk i yngre mål. Det gjelder bl.a. Toten, som har /di – dekk/ i eldre mål og bare /dekk/ i yngre (Faarlund 2000: 48), og Stange, med /de – døkk/, yngre mål bare /døkk/. Om Hamar sier Lie (1990: 114) at “... hamarsingene sier helst *døkk må vaske døkk* når bygdefolka sier *de må vaske døkk*”.

Liknende former har vi også nordligst og sørligst i Østerdalen, med /dår/ eller (i sør) /dør/ som possessiv eller /døres, deres/ som genitiv. Den nordligste delen – Kvikne, Os og Tolga utenom Vingelen – har trønderforma /dåkk/ som eneform (Storm-listene, Øverby 1974: 76). I Sør-Østerdalen møter vi opplandske former enkelte steder. Trysil har /di – dekk/ og Elverum /di – dökk/, ifølge Øverby (1974: 76), men ifølge Hogstad (1906: 28) er det bare en del av Elverum (Skogbygda) som har /di – dökk/. Resten av Østerdalen har særegne former (se pkt. 4.3.4).

2) Midlandsmåla (fjellbygdene)

Gudbrandsdalen skiller seg på dette punktet ut fra både fjellbygdene sønnafor og de nordøstlandske dialektene, ved at forma /dökk/ (Fåberg /dekk/) – identisk med objektforma i de fleste opplandsmål – brukes som eneform også i eldre mål. Dette må være gammalt i Gudbrandsdalen, jf. at *dökk* brukes som subjekt i dølevisene til Edvard Storm (bl.a. *Sæter-reise*) fra rundt 1770. Akkurat på dette punktet ligger altså Gudbrandsdalen foran flatbygdene i utviklinga. På alle andre er det omvendt. Spesielt for Gudbrandsdalen er også possessivet /dökkun/ eller /dökkår/, ev. genitiven /dökkes/ i sør.

Hallingdal og Hedalen og Vang i Valdres har /de/ som subjektform, mens resten av Valdres har /dø/ (Sørli 1943: 71, Beito 1958: 270, Venås 1977: 128 f, Kvåle 1999: 32–33). Objektforma er /dikka(n)/, Hedalen /dekka/, Hallingdal også /dikko/, med gen. /dikka(n), dikkas, dekkas, dikko(s)/. Ifølge Venås (1997: 50) har unge i Hallingdal i det siste begynt å bruke /dikka/ også som subjektform: “Dette har teke til i stasjonsmåla, men har breitt seg frå dei i heile dalen”. Men også den sørøstlandske forma /dere/ dukker opp blant yngre folk. Ifølge Kvåle (1999: 32–33) var det en tendens i et utvalg ungdommer både til utskifting av begge formene med /dere/ (15–20 % av tilfellene) og til bruk av /dikkan/ også som subjektform (10–17 % av tilfellene).

Omtrent de samme formene finner vi i Numedal, Eggedal, Sigdal og Krødsherad (Flatin 1923: 17, Hoff 1949: 74): Subjektforma er enten /di/ (Krødsherad, Eggedal, Sigdal og Flesberg) eller /de/ (resten av Numedal), og objektforma er /dikka(n)/ eller /dekkan/, med gen. /dikka(n), dikkas, dekkas, dekkann(s)/. Også her blir objektforma brukt som eneform blant yngre, og /dere/ brukes en del blant ungdom. I et utvalg på 27 ungdomsskoleelever og 16 av foreldrene deres fra Nore og Uvdal øverst i Numedal (Papazian 1997: 171) oppga bare 47 % av de voksne at de brukte /de/ som subjekt, mens ungdommene nesten bare oppga enten den gamle objektforma /dikkan/ (43 %) eller det sørøstlandske /dere/ (53 %).

Også i Telemark finner vi liknende former. Subjektforma er for det meste /de/, i sørvest /di/, objektforma er /dekkan/, /dikkan/, /dikkøn/, /dikkån/, /dykkån/ eller /dökkån/. Genitiv-formene er enten de samme, eller de samme med tilføyd /-s/, i vest også /dikkòs/ (Storm-listene, Hovde 1946: 95, Nesland 1976: 38, Voje 1979: 87–88, Skjekkeland 1980: 49–50, 154, Gvåle 1985: 49). I Tinn er forma /dikann/ med sistestavings-trykk, ifølge Skulerud (1938: 729), noe som er ei eldre form også

i den vestre delen av Vestfold (se pkt. 4.3.2). Genitiv-forma er den samme når pronomenet er *etterstilt*, men får tillagt /-s/ når det er *foranstilt*, ifølge Skulerud (s. 737), altså /huse dikann/, men /dikanns hus/. Her virker det mao. som den nyere, analogiske genitivforma kommer inn først når pronomenet står foranstilt, dvs. *emfatisk*. I Telemark som ellers overtar objektforma blant de yngre. For eksempel ble forma /dekkkan/ som subjekt oppgitt i 97 % av tilfellene i et utvalg ungdommer fra Bø i Midt-Telemark, ifølge Skjekkeland (1980: 49–50, 154). I Drangedal brukes ifølge Nesland (1976: 38) og Voje (1979: 87–88) både /di/ og /dikkan/ som subjekt, men ifølge Nesland “... aldri slik at to dikkan kommer like etter einannen, det må heite: slo di dikkan.” Her ser det mao. ut som om språkbrukerne helt uoppfordret følger den regelen som Western anbefalte for *dere* i bokmål (se pkt. 4.2)!

3) Sørlandet (Agderfylkene)

Som nevnt har kystmåla og byene i Aust-Agder og det østlige Vest-Agder (t.o.m. Mandal) forma /dere/, men det meste av Vest-Agder og det indre Aust-Agder hører til *dykk*-området (se kartet). De indre måla har tradisjonelt hatt subjektforma /de (di)/, i de ytre brukes bare den opphavlige objektforma, som varierer mellom /dåkke, dykke(n), døkke(n), dökkår, dikkån/, Setesdal /dikko (dykko)/ (Storm-listene, Hannaas 1973 [1919]: 54, Fjermedal 1962: 507, Stomnås 1975: 13, Horn 1994: 57, Vere 1993: 55). Åseral har den avvikende forma /dukku/, ifølge Hægstad (1908: 222) og Skjekkeland (1978: 132). Genitiven er ifølge de samme kildene /dikko(s), dikkån(s), dykkå(s), dökkå(s), dökkår(s), døkkes, dåkkå(s), dåkka(s), dåkkars(es), dåkkårs/.

Men i dag følger de indre måla etter de ytre, ved at den tidligere objektforma blir brukt som eneform. Ifølge Skjekkeland (1999: 89–90) er denne utviklinga i full gang “... i dei indre måla (slik kystmåla har hatt det i 50–60 år): *de* (subj.) – *døkke/dykke* o.l. (obj.) blir til: *døkke* (subj.) – *døkke* (obj.) eller: *dykke* (subj.) – *dykke* (obj.)”. I mange mål oppgis bare den opphavlige objektforma, andre nevner variasjon mellom eldre og yngre mål. For eksempel sier Nersten (1967: 100–101) om Årdal i Bygland at bygdemålet tradisjonelt har /de – dykke/ (tonelag 1), men sentret Byglandsfjord bare /dykke/, som trenger inn også på bygda. Det samme skjer i Konsmo i Vest-Agder, ifølge Ågedal (2001: 242). Om Bakke i Vest-Agder sier Henriksbø (1980: 102–103) at eldre mål har /de – dåkke/, gen. /dåkka/, men yngre mål bare /dåkke/, som i Flekkefjord. Og som nevnt i foregående punkt sprer /dere/ seg fra de ytre måla.

4) Vestlandet

Subjektforma er /de/ nesten over alt i bygdemåla, i eldre mål på søndre, ytre Sunnmøre /dl(d)/. Enkelte steder finner vi /di/ i stedet, f.eks. i Hustad i Romsdal og i indre Sogn (Storm-listene, Aasen 1924 [1851]: 26–27, Hoff 1978: 176–177). Det er mao. stort sett objektforma som varierer også her, og som jeg ser nærmere på i det følgende.

I Ryfylke, Jæren og Dalane har bygdemåla objektforma /dåkke(n)/, bortsett fra

distriktene rundt Stavanger, som har /dåkke(r)/ som eneform. Genitiv-forma er /dåkka(s), dåkkå(s), dåkkes, dåkka(s)/ (Storm-listene, Time 1986: 35, Sandvik 1991: 23). Stavanger og Haugesund har eneforma /dåkker/, med genitiv /dåkkers/ (Stavanger) eller /dåkkas/ (Haugesund) (Berntsen og Larsen 1925: 264, Omdal 1990: 195, Gabrielsen 1991: 58 f). Om Stavanger sier Svendsen (1931: 38) at forma /dåkke/ “...finnes vel nu bare hos meget gamle folk, og er jærbumål, mens *dåkker* er blitt det almindelige”.

I Hordaland og Ytre Sogn har objektformene som oftest lang vokal og kort konsonant: /dåke(n), dōke, dåko, dåka(n), deke, deko, deka, deka(n)/, med genitiv /deka(s), dåka(s), dåkes/, Voss og Hardanger /dekan(s)/ (Storm-listene, Vidsteen 1884, 1885, Heggstad 1932: 35, Eriksen 1946: 132, Henriksen 1954: 183–184, Skre 1957: 112, Rundhovde 1964: 139, Haga 1965: 74, Bergfjord 1975: 112, Guddal 1975: 6, Bondevik 1990: 19). Indre og midtre Sogn har derimot den samme objektforma som i Valdres og Hallingdal, nemlig /dikka/, med genitiv /dikka(s)/ (Larsen 1922: 548–49, Flom 1944: 20–21, Bjørkum 1974: 298, Breisnes 1975: 223, Haugen 1998: 21). Men industristedet Høyanger har overtatt Østlands- og bokmåls-forma /dere/, ifølge Omdal (1979 [1977]: 77) og Solheim (2006: 222). Bergen har som andre bymål bare ei form, nemlig /dåkka/, med gen. /dåkkars/ eller /dåkkes/ (Larsen og Stoltz 1912: 124–125, Myking og Ulland 1985: 27, Hagen 1988: 92–93, Pettersen 1990: 203). Også i bygdemåla er det tendenser til at bare objektforma brukes i yngre mål. Aarseth (1974: 136) sier at eldre i Os har /de – dåke/, gen. /dåkas/, mens yngre har /dåkke/, gen. /dåkkas/. Og for Bømlo oppgir Stokka (1982: 343) enten /de – dåke (dåkå)/ eller bare /dåke (dåkå)/, gen. /dåkas, dåkes, dåkis/. Hardanger har ifølge en muntlig kilde formene /de – deko/, i yngre mål bare /deko/. Men tettstedet Odda har ifølge Sørleie (1959: 62) eneforma /dåkke/ liksom Os (og “sjelden” /dere/), gen. /dåkkas/, istedenfor bygdemålsformene /de – deko – dekan/. Sørleie mener at /dåkke/ er lånt fra bergensk, men Bergens-forma er jo /dåkka/, så fullt så enkelt er det ikke. Kanskje denne ekspansive forma er et kompromiss mellom bygdemåls-forma /dåke/ og Bergensforma. Dessuten er /dåkke/ vanlig lenger nord.

Fjordane har objektforma /dåk(k)e (døk(k)e)/, med gen. /dåk(k)a/, i eldre mål med /de/ som subjektform (Søreide 1930: 59, Fitje 1995: 52). I yngre mål går subjektforma ut også her. For eksempel sier Sølvberg (1999: 15) at Førde i Sunnfjord tradisjonelt har /de – dōkke/, men nå bare /dōkke/ hos både unge og voksne. Florø har bare /dåkke/ hos alle (Bødal 2003: 29). Omtrent de samme objektformene finner vi på Sunnmøre, nemlig /dåkke, dōkke, dōkke/, i de indre og nordre delene som eneform (Storm-listene, Aasen 1924 [1851]: 26–27, Hoff 1978: 176–177). Genitiv er over alt /dåkka (dōkka, dōkka)/. Ålesund har ifølge Hoff (s. 181) eneforma /dåkke/, genitiv /dåkka/, men ifølge en muntlig kilde brukes også forma /dåkkes/. Ifølge Solheim (2006: 222) er /dåkke/ i ferd med å ta over som eneform i store deler av Sunnfjord, Nordfjord og Sunnmøre.

I Romsdalen er objektforma /dåkkå/ (med /de (di)/ som subjektform i eldre mål), og genitiv er også /dåkkå/ (Rypdal 1929: 23, Hovde 1978: 60, Hovdenak 1978: 54,

Sandøy 1982: 23, Austigard 1995: 81). Unntaket er Grytten (som grenser til Gudbrandsdalen), som ifølge Storm-listene har /dåkk/ som eneform, og Molde, som har eneforma /dåkker/, gen. /dåkke?/.

Vi ser at forma /dåkker, dåkkar/ er utbredt i byene på Vestlandet, mens /dåkke/ ser ut til å spre seg i mindre tettsteder og på bygdene. Bygdemåla i Hordaland og ytre Sogn skiller seg ut med former med lang vokal (/dåke, deka/ o.l.), og midtre og indre Sogn har former som peker østover mot midlandsk. Genitiven er i de fleste bygdemåla en egen form på /-a(r)/ (/dåkk(k)a(r)/ o.l.), svarende til nynorsk “dykkar”, men kan også være identisk med objektforma, eller en analogisk form med /-s/ lagt til objektforma eller den gamle genitivforma (/dåkke(r)s, dåkk(k)as/ o.l.). Bymåla har som oftest slike former.

5) Nordmøre og Trøndelag

Nordmøre har subjektforma /di/, i den grad den fortsatt brukes, med objektforma /dåkkår (dåkkø, dåkkå, dåkk(er))/ og gen. /dåkkår/ (Storm-listene, Mo 1922: 23, Magerøy 1960: 25, Jenstad 1985: 177). Ifølge Jenstad (1985: 179) har indre Nordmøre (Sunndal, Øksendal, Ålvundeid) /dåkkø/ som eneform, “Men kjem ein lenger ut (Surnadal-Tingvoll) blir det skilje [*di*:] – [*dåkk*: `år] e.l.”. Fra Rindaln oppgir Mo (1922: 23) /dåkk/ som eneform. Kristiansund hadde /di – dåkker/, ifølge Hoel (1915: 44), men ifølge en muntlig kilde tar /dåkker/ over som eneform hos yngre.

I Trøndelag er det gamle systemet /di/ eller /de/ som subjektform og /dåkk/ eller /dåkker/ som objektform, men overgangen til å bruke objektforma som eneform er kommet langt. Ifølge Dalen (1990 a: 132) har den nordlige delen av Nord-Trøndelag, Røros, øvre Gauldalen, Soknedalen, Hølonda, Orkladalen og Oppdal /dåkk/ som eneform, men i yngre mål er området trolig større. Hovstad (1964: 73) oppgir /de – dåkk/ for Singsås i Sør-Trøndelag, med følgende kommentar: “Somme stader i bygda kan ein høyre *dåkk* brukt som subjekt: *No må dåkk komma inn å få dåkk mat!* Eg er redd for at dette har auka på i det siste. Rett singsåsmål: *No må de komma inn å få dåkk mat!*”. Om Orkdal (med Geitastrand) sier Asphjell m. fl. (1990: 21, 49) at øvre delen har /dåkk/ som eneform mens nedre delen har /de – dåkk/ i eldre mål og bare /dåkk/ i yngre. Trondheim har forma /dåkker/, med gen. /dåkkes/ (Dalen 1990 b: 207), men ifølge opplysninger fra Stian Hårstad kan enkelte fortsatt bruke /di/ som subjekt, og også /dåkk/ brukes av en del trondheimere, trolig mest i tidligere landkommuner som er blitt oppslukt av byen. Etter Storm-listene å dømme har /dåkk/ vært langt den vanligste objektforma før; /dåkker/ blir oppgitt bare fra Trondheims-området og noen få ytre mål. Som nevnt (pkt. 4.1) har store deler av Sør-Trøndelag (hatt) possessivet /dår/, mens de andre trøndermåla har gen. som /dåkkes/ eller /dåkkes/. Namdal og deler av Innherred har ifølge Storm-listene (hatt) gen. /dåkka/, som må være en eldre form, og Hemne-Snillfjord har /dåkk/ (også) som gen., som må være resultatet av et sammenfall av de to formene. En må anta at det er Trondheims-formene som er de ekspansive formene i Trøndelag, iallfall i sentrale strøk.

6) Nord-Norge

Hele Nord-Norge bruker den opphavlige objektforma som eneform, enten /dåkk/ eller /dåkker/, i Saltdalen også /døkker/, i Susendalen også /døkk/ (Elstad 1982: 30, Bugge 1996 [1978]: 150). Ifølge Jahr og Skare (1996: 40–41) er /dåkker/ den vanligste forma, mens /dåkk/ forekommer særlig i apokope-områdene Salten og Lofoten, samt i noen mindre øyer med innflyttermål, bl.a. Bardu-Målselv og Susendalen. Reitan (1928: 22, 32) bekrefter at forma er /dåkk/ i Bardu-Målselv, med gen. /dåkkeš/ eller possessivet /dår/.²⁰ At /dåkker/ dominerer, især i byene, stadfestes av Storm-listene samt opplysninger i Bull 1990 a: 171 (for Finnmark), Bull 1990 b: 220 (for Tromsø), Fiva 1990: 214 (for Bodø), Sjøvik 1984: 90–91 (for Vefsn), Martinussen 1973: 25 (for Bø i Vesterålen). Genitiven er /dåkkeš/ nesten over alt.

4.3.4 Formene i Østerdalen og Solør

Andre objektformer enn *dere*-typen og *dykk*-typen finner vi bare i Østerdalen og Solør. Den nordligste delen av Nord-Østerdalen har som nevnt trønderforma /dåkk/ som eneform, og også Trysil og delvis Elverum har objekt-former av *dykk*-typen (se pkt. 4.3.3.2). Men det meste av dalen har helt andre former:

- 1) Resten av Nord-Østerdalen, dvs. Vingelen (vest i Tolga), Nedre Folldal, Alvdal og Tynset, har subjektforma /de/ og den spesielle objektforma /dø/, med en egen, [ø]-liknende vokal (Øverby 1976: 76). Ifølge Øverby (pers. oppl.) har tettstedet på Tynset /dåkk/ (fra dialektene nordafor) i yngre mål, mens en i tettstedet i Alvdal kan høre gudbrandsdalsforma /døkk/ (fra øvre Folldal). Bakås (1998: 142–143) nevner bare /dåkk/ for “den moderne Tynset-dialekten”, men legger til at den er “radert ut” av /dere/. Ifølge Bakås (1998: 2) er Tynset sterkt påvirket av “det sentrale østlandsområdet”, og over sjøl en påvirkning på bygdemåla rundt. Og der ser det altså ut til at /dere/ har fått innpass.
- 2) Midt-Østerdalen, dvs. Storelvdal (med Sollia), Rendal og Engerdal, og det meste av Solør har /dø/ som eneform (Larsen 1894: 60, Reitan 1926: 36, Kolsrud 1951: 85, Tanga 1973: 179, Øverby 1974: 76, Lie 1990: 113). Det samme ser ut til å gjelde Sør-Østerdalen, dvs. Åmot og Elverum, mellom disse områdene, iallfall fra gammalt. Ifølge Øverby (s.s.) har Elverum /di – døkk/, men ifølge Hogstad (1906: 28) har (hadde?) også Elverum eneforma /dø/, bortsett fra Skogbygda, som har /di – døkk/. Fra Åmot oppgir Busterud (1996: 28) /døkk (dø)/ som subjekt og /døkk, dø/ i andre funksjoner. Ved en henvendelse til Rena og Åmot ungdomsskole fikk jeg opplyst at de fleste av elevene bruker /dere/, mens enkelte bruker /døkk/ eller /dekk/. /Dø/ mente lærerne derimot hørte hjemme i Storelvdalen og Rendalen. Men en eldre, lokalkjent innbygger bekrefter at /dø/ er den gamle forma i Åmot, som er blitt fortrent av /døkk/ og hos ungdom av /dere/. Også i Sør-Østerdalen ser det altså ut til at de spesielle østerdalske formene blir fortrent av *dykk*-typen, nærmere bestemt den opplandske og hedmarkske forma /døkk/, som i sin tur fortrenses av /dere/.

Den nord-østerdalske objektforma /dò/ har trolig samme opphav som objektforma /dør/ lenger sør, i Vinger og Eidskog – nemlig flertallsforma (*h*)*yðr*, slik Tanga (1973: 179) mener. /R/ faller ofte bort i trykklett stilling i norsk, jf. at “er” og “var” ofte uttales uten noen /r/. Eneforma /dø/ i Midt-Østerdalen og Solør må vel ha det samme opphavet og være en opphavlig objektform, jf. at Indrebø (1951: 254) fører /dø/ tilbake til *hyðr*. Den må være en videreutvikling enten av den nord-østerdalske forma /dò/, der /ò/ har falt sammen med /ø/, eller av objektforma /dør/ i Brandval, Vinger og Eidskog, med bortfalt /r/. Men ifølge Joleik Øverby (pers. oppl.) fins det dialekter som har vokalen /ò/, og der det likevel heter /dø/. Så det er vel helst /dør/, som i dialektene sønnafor, som er opphavet.

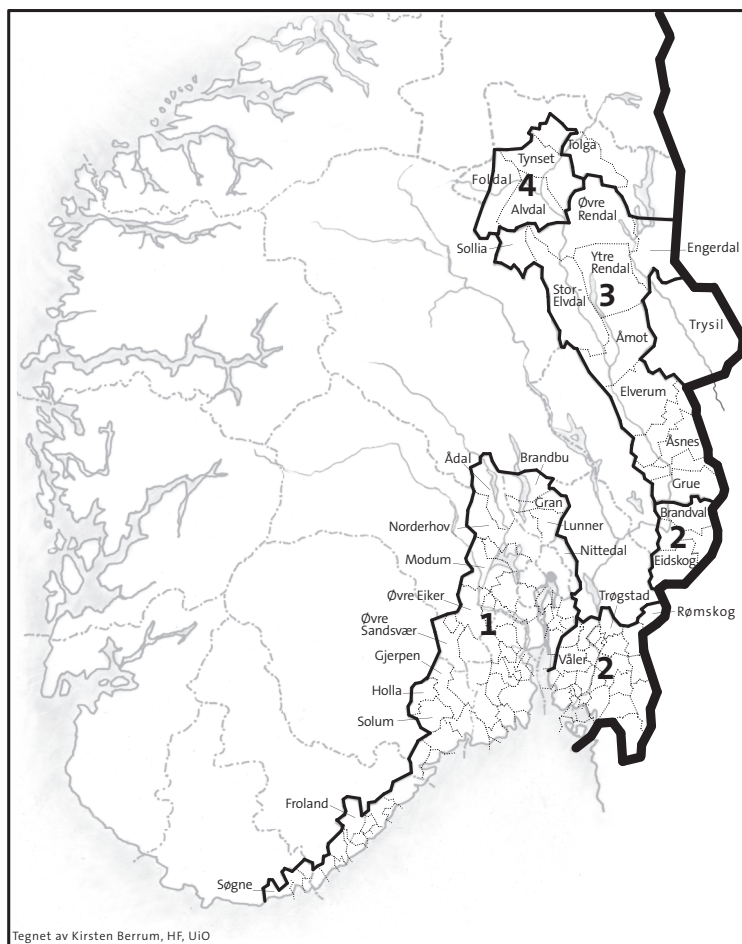
5 Konklusjon

Når det gjelder utviklinga i dette pronomenet, er det to hovedtendenser. For det første er de gamle subjektformene på vei ut der de ennå brukes. Utviklinga i retning av å gjennomføre den gamle objektforma som eneste form er mer eller mindre gjennomført i Nord-Norge og Trøndelag, sjøl om det fins rester av subjektforma i enkelte eldre bygdemål i Trøndelag. Utviklinga er langt på vei gjennomført også på det sentrale Østlandet, iallfall i /dere/-området, til dels også i fjellbygdene, på Sørlandet og på Vestlandet. Ialffall er den gjennomført i alle bymål og sentrale dialekter, og dermed er det vel bare et tidsspørsmål når subjektformene er helt borte. Hovedtendensen i dagens talemålsutvikling er “utjamning” eller ensretting, dels i form av “regionalisering” under påvirkning av de sentrale bymåla i hver landsdel og dels i form av “standardisering” under påvirkning av bokmål. Det som fins i de største byene og/eller i bokmål, vil slå gjennom på sikt. Om nynorsken skal forbli tro mot sitt opphavlige formål, å være en “fellesnevner” for de norske dialektene, så spørs det om ikke nynorskfolk snart må ta følgen av denne utviklinga og godta *dykk* som eneform, ev. vsa. kasusbøyning, altså f.eks. *No må de/dykk forsyne dykk*.²¹

For det andre er den store variasjonen i objektforma i ferd med å reduseres betydelig. Formene /dår/ og /dør(e)/ i Østfold er som vi har sett i ferd med å fortrenses av /dere/, og også Østerdals-formene /dø/ og /dò/ ser ut til å bli erstatta av /døkk/, /dåkk/ og etter hvert /dere/. /Dere/ sprer seg også på bekostning av /dykk/-typen, bl.a. i alle fjellbygdene på Østlandet – kanskje med unntak av Gudbrandsdalen. Siden /dere/ har fotfeste i alle byene på Sør- og Østlandet og i tillegg har støtte i bokmålet, er det rimelig å anta at denne forma snart vil bli enerådende på det sentrale Østlandet, og kanskje på hele Østlandet unntatt Gudbrandsdalen. Også på Sørlandet sprer /dere/ seg, både vestover og nordover. Men det ser også ut til å være ei grense for denne spredninga. Sjøl om /dere/ har fått innpass i enkelte tettsteder på Vestlandet og selvsagt brukes av en del bokmålstalende vestlendinger, vil nok det sentrale Vestlandet, for ikke å snakke om Nord-Norge og Trøndelag, beholde former av /dykk/-typen, som har godt fotfeste i bymåla i disse landsdelene, i overskuelig fram-

tid. Så vi vil nok beholde både /dere/ og /dykk/-typen, uten at det er mulig å si akkurat hvor grensa mellom dem vil gå i framtida.

Videre er /dykk/-typen i ferd med å standardiseres noe. Først og fremst vil nok formene med /å/, /dåkk/, /dåkke/ og særlig /dåkker (dåkkar, dåkkår)/ holde seg og spre seg, siden de fins i alle nordafjelske mål samt i alle større bymål på Vestlandet, og mange av bygdemåla. Kanskje nynorsk på lengre sikt burde satse på *dåkk(er)* eller *dokk(er)* i stedet for *dykk*, med *dåkkers* som genitiv? Iallfall forma *dokker* har blitt noe brukt i skrift, bl.a. av Hamsun. *Dykk* er en litterær form som knapt fins i noen dialekt – det nærmeste er /dykke(n)/ i noen sørlandske dialekter – og det er i grunnen merkelig at valget av denne objektforma har vært så lite omstridt i nynorsk. Om noen av de andre formene kan holde seg i bygdemåla på lengre sikt, er uvisst. Kanskje hordalandske bygdemål kan klare å holde på formene med lang vokal, /dåke, deko/ o.l. Det som er sikkert, er at mange av dagens former vil forsvinne, så la oss glede oss over dem mens vi har dem.

Noter

- ¹ Storm-lista er ei samling på ca. 2000 ord, laget av fonetikeren Johan Storm og ordna systematisk i målmerker, bl.a. pronomen i morfologi-delen. Her forekommer et par setninger med dette pronomenet, bl.a. *De må ta med dykk bøkene dykkar*, som er fylt ut for bygdemålet i de fleste av landets kommuner.
- ² Språkhistorikerne (bl.a. Indrebø) snakker ofte om feil “oppløsning” eller analyse av verbal + pronomen her, slik at dentalen ble regnet til pronomenet og ikke verbalet, altså f.eks. *komi ðit/ðér* for *komið it/ér*. Men i så fall skulle analysen også gi verbalformer som *komi* i 2. p. flt., og det skjedde ikke. Feil-analysen var vel snarere at *komið it/ér* var et forsøk på å si *komið þit/pér*, med *to* (assimilerte) dentaler – en analyse som sikkert har hatt støtte i entalls-pronomenet *þú*. Likedan i 1. p. flt. i mange dialekter: *komum vit/vér* > *komum mit/mér*.
- ³ Skillet mellom stor og liten forbokstav synes å være mer tilfeldig og stilistisk betinget enn i norsk, ifølge Hultman (2003: 100 f). En kan bruke stor forbokstav i både flertall og høflig entall, for å være (ekstra) høflig.
- ⁴ Seip (1956: 28) siterer (etter Inger Frøyset) en gjersdøling som uttrykte sin misnøye med høyværet med å si at hesjene snart var så gamle “at me må ie dæi”.
- ⁵ Islandsk har bevart nominal genitiv, men possessivet har falt sammen med genitiv-forma. Dvs. at *ykkar* brukes både nominalt (*til ykkar*) og adnominalt/possessivt (*hús ykkar*). Færøysk har bevart nominal genitiv ved preposisjoner, slik at det heter f.eks. *til tykkara/tygara* når pronomenet står uten bestemmelser (Lockwood 1964: 91). Men ifølge Lockwood forekommer også akkusativ-formene *tykkum/tygum* etter *til*.
- ⁶ Skjekkeland sier at disse formene “kan” stamme fra *þykkarn*, men en kan vel si det sterkere enn som så. En tilsvarende utvikling i 1. person ser vi ved gamle totallsformer som /åkkån, aokan, kån, kann/ o.l. Former på /-o/ (/dikko/) i Setesdal og Hallingdal ser ut som gamle *dativformer* i hankjønn eller flt. Jf. at /dikko/ i Hallingdal ifølge Venås (1977: 130) er mest vanlig i dativ, og ifølge Skjekkeland (1997: 164) brukes “føre ord i dat. flt.” – her menes det trolig *etter* dativ-former (som er *bestemte* former), f.eks. /åt huso dikko/ – altså attributivt og med kongruens.
- ⁷ Hægstad (1908: 221) nevner formene /don – dor – dot/, med 3 former i entall, fra Selbu. Jf. om Oppdal nedafor.
- ⁸ Haugen oppgir ulike former i hvert kjønn i både ent. og flt., og dessuten dativ-former – i alt 10 former, men med noe synkretisme. I eldre Oppdals-mål er vi mao. ikke så langt unna det norrøne paradigmet i dette ordet.
- ⁹ I determinativer (og adjektiver?) er det normalt den opphavlige *hankjønnsforma* som blir felleskjønnsform, jf. at felleskjønnsformer som *liten*, *ingen*, *annen*, *noen*, *min*, *en* o.l. i svensk, dansk og tradisjonelt bokmål er identiske med hankjønnsformene i varieteter med 3 kjønn, og må være eldre hankjønnsformer (i akk. ent.) som er generalisert. Men i dette determinativet er det altså *hunkjønnsforma* som blir generalisert.
- ¹⁰ Venås (1977: 130) viser til en grammatikk fra 1844 over målet i Ål, Hallingdal, som setter opp /dikka, dikko/ som objektformer og /dikkan/ som possessiv-form, og en må anta at også disse dialektene for ikke så lenge siden skilte mellom objektforma og en possessivform eller et (bøyd) possessiv, som /døkk/ andsynes /døkkun/ i Gudbrandsdalen. Men i dag virker det som om formene brukes om hverandre.
- ¹¹ Det fins noen unntak. Stavanger og Jæren har formene /dåkke(r)/ med tonelag 1 (deler av Jæren har objekt-forma /åkke/ i 1. person flt., også den med tonelag 1), og i Vest-Agder har former som /dykke(n), døkke(n)/ ofte tonelag 1.
- ¹² Ifølge Ruth Vatvedt Fjeld (pers. oppl.) har Aremark i Østfold fått en tilsvarende overgang i 1. p. flt., for der brukes /vår/ også som objektform (hoss *vår*) i tillegg til som possessiv. Mønsteret må vel være /dår/, objektform og possessiv.

- 13 Forma /der/ er ikke helt teoretisk. Ifølge Birger Andersen (1978: 291) kan det “visstnok” hete /der/ “ved Halden”, og Hoff (1946: 129) oppgir denne forma for Berg i Østfold. Seip (1993 [1927]: 174) oppgir samme form for en dialekt i Båhuslen. Det kan mao. se ut som det før har vært en veksling /der – dere/ som pronomen, parallelt med /dør – døre/ enkelte steder i dag.
- 14 Det gjelder trolig også forma /dø/ i Østerdalen, se pkt. 4.3.4. Dette er en annen tendens enn i 3. p. ent., m og f, der det er den tidligere subjektforma som går over til å bli eneform, men den samme som i 1. p. flt. i dialekter som har /åss/ som eneform. I 3. p. flt. har knapt noen norsk dialekt kasusbøyning, og iallfall former som /dæmm, domm, dømm/ må også være eldre objektformer eller dativ-former. Valget av objektforma som eneform i 2. person flt. kan kanskje forklares med at subjektforma /de/ i mange dialekter ville falle sammen med 3. person ent. n (det), mens /di/ i enkelte ville falle sammen med 3. p. flt. I tillegg er objektforma en lengre og mer “salient” eller iørefallende form.
- 15 Men en del dialekter har /vi/ og /de/, bl.a. i Østfold, Hedalen og Nordfjord (Nordfjord vsa. andre former), /ve/ og /di/ (deler av Østfold, bl.a. Askim) eller /vi/ og /dø/ (Sør-Østerdalen og Solør). Parallellen blir også brutt i dialekter som bruker *objektforma* som eneform i ett av pronomena, eller begge.
- 16 Oversyn over formene i dialektene kan en også finne i bl. a. Aasen (1965 [1864]: 169–170) og Christiansen (1948: 218–219). Jeg understreker at kartet viser utbredelsen i *tradisjonelt bygdemål*, siden jeg ikke har systematiske opplysninger om yngre mål og både bymål og variasjon mellom eldre og yngre former vanskelig lar seg framstille på et kart. Som jeg prøver å få fram i teksten, må en regne med at de tradisjonelle formene /dår (dør), dø, dø/ er utdøende og at området der /dere/ brukes som yngre eller tilmed som eneste variant, er atskillig større enn på kartet.
- 17 Fra grensekommunene Rømskog og Trøgstad oppgir Stormliste-oppskriftene både /dår/ og Romeriksforma /dikk/. Ytre Hobøl har ifølge Lundeby (1993–94: 255) /di – derre/ eller bare /derre/.
- 18 En student fra Fredrikstad jeg veiledet nylig, hadde hørt far sin bruke /dår/ én gang – for spøk, ifølge sønnen.
- 19 Ei Stormliste-oppskrift fra 1947 oppgir både /dere/ og /dikk/ fra Nittedal, men nå har /dere/ sikkert overtatt helt, og jeg har regnet Nittedal til /dere/-området.
- 20 Ifølge Øverby (1996: 73) forekommer også den ubøyde forma /dåres/, som han mener skyldes påvirkning fra nordnorsk. Jahr (1996: 183) oppgir /dår/ som *pronomen* (objektform) i Bardu og Målselv, men det må vel være feil for possessiv.
- 21 Slike former er alt i bruk, og ikke bare blant studenter med bokmålsbakgrunn. Denne setninga noterte jeg i et elektronisk månedsbrev fra Forskerforbundet av 6/9-2007: *Vonar dykk kan finna noko av interesse i dette fyrste månadsbrevet vårt.*

Litteratur

- Alnæs, Karsten. 1962. Hovedlinjer av Oslo-dialektens utvikling i det siste hundreåret. Upubl. hovedoppgave ved INSL, Universitetet i Oslo.
- Andersen, Birger. 1978. Utsyn over målføra i Østfold. *Bygd og by i Norge*, bindet om Østfold. Oslo: Gyldendal, s. 273–296.
- Andersen, Evabjörg. 1984. Drøfting av målbruken på Otta i sosiolingvistisk perspektiv, del I. Upubl. hovedoppgave ved INSL, Universitetet i Oslo.
- Asphjell, Jon, D. Forfang, E. Leland, S. Eldevik, S. Gjelsvik og H. Morken. 1990. *Orkdalsmålet* (utg. Orkdal Mållag).
- Austigard, Liv Dagrun Gjelsvik. 1995. Eikesdalen – eit marginalt språksamfunn. Upubl. hovedoppgave ved INL, Universitetet i Trondheim.

- Bakås, Marie Kristin. 1998. Urbanisering, modernitet og dialekt – en interaksjonell sosiolingvistisk studie av talemålsutviklinga i Tynset sentrum. Upubl. hovedoppgave ved INL, NTNU.
- Beito, Olav T. 1958. Valdres-målet. *Valdres bygdebok II* (Gjøvik), s. 233–299.
- . 1970. *Nynorsk grammatikk. Lyd- og ordlære*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Beito, O. T., og I. Hoff, red. 1973. *Frå norsk målføregransking. Utvalde artiklar 1908–1969*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bergman, Gösta. 1984. Kortfattad svensk språkhistoria. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Bergfjord, Kjell. 1975. Lygramålet. Ein studie i talemålet hjå eldre og yngre i ei utkantbygd i Nordhordland. Upubl. hovedoppgave ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Berntsen, M., og A. B. Larsen. 1925. *Stavanger Bymål*. Oslo: Aschehoug.
- Bjørkum, Andreas. 1974. *Generasjonsskilnad i indresogns-mål*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjørset, Karl. 1900. *Syd-Lesje- og Nord-Dovremålets lyd og formlære*. Drammen: Harald Lyche & Co.
- . 1910. *Øier-målets lyd- og formlære i kort omrids med målprøver*. Drammen.
- Bondevik, Jarle. 1990. Modalsmålet. *Modalen Bygdebok II* (Bergen), s. 3–54.
- Breisnes, Rolf. 1975. Aurlandsmålet. Ei utgreiing om talemålet i Aurland med særleg vekt på formverk og ordbruk. Upubl. hovedoppgave ved INL, Universitetet i Oslo.
- Brøndum-Nielsen, Johs. 1965. *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling*, bind V. København: Schultz.
- Bugge, Toril. 1996 [1978]. Drag frå eit blandingsmål – susendalsmålet. I Jahr og Skare (red.) 1996, s. 148–154.
- Bull, Tove. 1990 a. Målet i Troms og Finnmark. I Jahr (red.) 1990, s. 157–177.
- . 1990 b. Tromsø bymål. I Jahr (red.) 1990, s. 217–221.
- Bull, Trygve. 1980. *Språket i Oslo*. Oslo: Gyldendal.
- Busterud, Lise. 1996. Variasjoner i Åmotdialekten – med særleg vekt på kjønns-, alders- og geografiske skilnader. Upubl. hovedoppgave ved Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Bødal, Anne Marit. 2003. Bymål i Sunnfjord. Ei sosiolingvistisk undersøking av språk og identitet i Florø og Førde. Upubl. hovedoppgave ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Christiansen, Hallfrid. 1948. *Norske dialekter III. De viktigste målmerker og deres råderom*.
- Dalen, Arnold. 1990 a. Dei trønderske dialektane. I Jahr (red.) 1990, s. 119–139.
- . 1990 b. Talemålet i Trondheim. I Jahr (red.) 1990, s. 205–209.
- Dagsgard, Asbjørn. 2006. *Målet i Lom og Skjåk. Ordliste og grammatikk*. Utg. Lom og Skjåk kommuner.
- Donali, Ingeborg. 1988 *Oppdaling. Ord og uttrykk*. Trondheim: Strindheim trykkeris forlag.
- Dybvik, Mette. 1994. Larvik-målet: en dialektologisk og sosiolingvistisk analyse. Upubl. hovedoppgave ved INL, Universitetet i Oslo.
- Eifring, Aage. 1946. Furnesmålet. Lyd- og formverket i hoveddrag. Upubl. hovedoppgave ved INL, Universitetet i Oslo.
- Elstad, Kåre. 1982. Nordnorske dialektar. I T. Bull og K. Jetne (red.): *Nordnorsk. Språkarv og språkforhold i Nord-Noreg* (Oslo: Det Norske Samlaget), s. 9–100.
- Endresen, Rolf Theil. 1990. Vikværsk – målet i Østfold, Vestfold, Grenland og nedre Buskerud. I Jahr (red.) 1990, s. 89–99.
- Enmo, Ludvik. 1957. *Ordliste til målet i Budal i Sør-Trøndelag*. Oslo: Aschehoug.
- Eriksen, Bjarne. 1946. Målet i Hålandsdal. Ei utsyn over ljodlære og formlære. Upubl. hovedoppgave ved INL, Universitetet i Oslo.
- Eriksen, Magnus. 1955. Målføret i Rælingen. *Rælingen. Trekk av bygdehistorien I* (Oslo), s. 126–146.

- Falk, Hjalmar, og Alf Torp. 1900. *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania: Aschehoug.
- Fitje, Audun. 1995. *Målføret i Gloppen* (utg. Norsk Målførearkiv, Universitetet i Oslo).
- Fiva, Toril. 1990. Bodø-dialekten. I Jahr (red.) 1990, s. 211–214.
- Fjermedal, Aslak. 1962. Målet i Iveland. I *Iveland II*, s. 478–534.
- Flatin, Tov. 1923. *Flesberg-maalet (Numedal)* (2. utg.). Oslo: Olaf Norli.
- Flom, George T. 1944. *The Morphology of the Dialect of Aurland (in Sogn, Norway)*. Urbana, Illinois: the University of Illinois Press.
- Frøyset, Inger. 1969. Målføra i Mandalen. I *Det tidligere Mandal prestegjeld* (Mandal), s. 389–443.
- Faarlund, Jan Terje. 2000. *Totenmålet* (utg. Østre Toten kommune).
- Gabrielsen, Finn. 1991. *Haugesund bymål* (Nordisk institutt, Universitetet i Bergen).
- Gjermundsen, Arne Johan. 1975. Omriss av Holla-målet. *Holla I* (Skien), s. 136–161.
- Gravning, Hroar. 1981. Bymål, bygdemål og skriftmål i *Banna ben* av Magne Aasbrenn og *Da hes-ten dro lasset* av Arne Sandem. Upubl. hovedoppgave ved INL, Universitetet i Oslo.
- Gvåle, Gudrun Hovde. 1985. *Hått sie du? Målføra i Hjartdal, Sauland og Tuddal*. Notodden (utg. Hjartdal Mållag).
- Guddal, Ragnvald. 1975. *Målet i Kvinnherad som det hev lydt i det tjugande hundradåret* (utg. Kvinnherad kommune).
- Haga, Arnfinn. 1965. Målet på Storden. Ljodvokster og stutt umrit av formverket. Upubl. hovedoppgave ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Hagen, Jon Erik. 1988. Bergensmålet's fleksjonsmorfologi. *Talemål i Bergen* nr. 4 (Nordisk institutt, Universitetet i Bergen), s. 39–137.
- Hannaas, Torleiv. 1973 [1919]. Sætedals-målet. I Beito og Hoff (red.) 1973, s. 51–54.
- Haugen, Einar. 1982. *Oppdalsmålet. Innføring i et sørtrøndsk fjellbygdmål*. Oslo: Tanum-Norli.
- Haugen, Ragnhild. 1998. *Variasjon og endring i sogndalsdialekten*. *Målbryting* nr. 1 (Nordisk institutt, Universitetet i Bergen).
- Haugsgjerd, Magne Inge. 1974. Snartemo-målet. Eit vestegdsk bygdemål og nyare utvikling i stasjonsområdet. Upubl. hovedoppgave ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Heggstad, Leiv. 1932. Vossemålet. Ei stutt utgreiding um ljod-, bøygnings- og setningslæra med nokre prøvor på målføret. *Vossabygdene* (Molde), s. 3–64.
- Hekneby, Inger. 1999. *Isa på Mjøsen. Noen opptegnelser om hedmarksmål* (red. Lars Anders Kulbrandstad og Thor Ola Engen). Vallset: Oplandske Bokforlag.
- Henriksbø, Olav. 1980. Målbryting i Bakke. Upubl. hovedoppgave ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Henriksen, Henning. 1954. Målet på Tysnes i Sunnhordland. Ei stutt lyd- og formlære. Upubl. hovedoppgave ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Heringstad, Sigrid, Mathias Fjerdingsren og Olav Nesse. 1979. *Heidalsmålet*. Dølaringen boklag.
- Hoel, Ivar. 1915. Kristiansundsmaalet. *Maal og Minne*, s. 1–63.
- Hoff, Ingeborg. 1946. *Skjetvemålet. Utsyn over lydvoksteren i målet i Skiptvet i Østfold i jamføring med andre østfoldske mål*. Oslo: Jacob Dybwad.
- . 1949. *Numedalsmålet. Stutt umrit av ljod- og formlære*. Oslo: Jacob Dybwad.
- . 1965. Bygdemålet i Heggen og Frøland. *Heggen og Frøland-boka I* (Askim), s. 312–377.
- . 1968. Målet i Aurskog og Blaker. *Bygdebok for Aurskog og Blaker* (Oslo), s. 685–753.
- . 1981 [1954]. Nokre drag frå eit austfoldskt bymål. I Beito, O. T., A Dalen og H. Magerøy (red.): *Opphav og samband. Utgreiingar om norske målføre. Heidersskrift til Ingeborg Hoff på 70-års-dagen 15. november 1981*. (Oslo: Universitetsforlaget), s. 184–195.
- Hoff, Odd Normann. 1978. Oversyn over Sunnmørsmålet. I Ingeborg Hoff (red.): *På leit etter ord. Heidersskrift til Inger Frøyset frå medarbeidarar og studantar*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 165–181.

- Hogstad, Johan. 1906. *Elvromsmaalets Grammatik med ei maalprøva*. Kristiania: Grøndahl & Søn.
- Horn, Astri Jortveit. 1994. Venneslamålet i eit dialektgeografisk og sosiolingvistisk perspektiv. Upubl. hovedoppgave ved Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Hovde, Arnfinn. 1978. Målføret i Tresfjord og Vikebukta med morfologiske variablar. Upubl. hovedoppgave ved INL, Universitetet i Oslo.
- Hovde, Gudrun. 1946. Tuddølmålet. i utsyn over ljos- og formlæra. Upubl. hovedoppgave ved INL, Universitetet i Oslo.
- Hovdenak, Marit. 1978. Noko om språkforholda i ei Romsdalsbygd. Upubl. hovedoppgave ved INL, Universitetet i Oslo.
- Hovstad, Bernhard. 1964. Singsåsmålet. Særtrykk, s. 59–77.
- Hultman, Tor G. 2003. *Svenska Akademiens språklära* (utg. Svenska Akademien, Stockholm).
- Hunstadbråten, Kai. 1973. *Modumsmålet*. Utg. Norsk Målførearkiv, Universitetet i Oslo.
- Hægstad, Marius. 1908. Fleirtal av dei personlege pronomen i nynorsk. I *Sproglige og historiske Afhandlinger viede Sophus Bugges Minde* (Kristiania: Aschehoug), s. 216–224.
- Indrebø, Gustav. 1951. *Norsk målsoga*. Bergen (utg. Per Hovda og Per Thorson).
- Iversen, Ragnvald. 1973. *Norrøn grammatikk*. Oslo: Aschehoug.
- Jahr, Ernst Håkon, red. 1990. *Den store dialektboka*. Oslo: Novus.
- . 1996. Dialektane i indre Troms – Bardu og Målselv. I Jahr og Skare (red.) 1996, s. 180–184.
- Jahr, Ernst Håkon, og Olav Skare. 1996. Oversyn over nordnorske dialektar – kart og målprøver. I Jahr og Skare (red.) 1996, s. 9–77.
- Jahr, E. H., og Olav Skare, red. 1996. *Nordnorske dialektar*. Oslo: Novus.
- Jahr, E. H., og Ove Lorentz, red. 1993. *Historisk språkvitenskap/Historical Linguistics* (studier i norsk språkvitenskap 5). Oslo: Novus.
- Jenshus, Gunnar. 1986. *Fronsmålet* (utg. Fron historielag).
- Jenstad, Tor Erik. 1985. *Sunnaldsmålet. Eit grensemål på indre Nordmøre* (Norske studiar IV, utg. Norsk Målførearkiv, Universitetet i Oslo). Oslo: Novus.
- Johnsen, Arnulf. 1942. *Kristiansands bymål*. Oslo: Aschehoug.
- Knudsen, Trygve. 1924. Om Tønsbergs bymål. *Festskrift til Amund B. Larsen på hans 75-års fødselsdag 15. desember 1924* (Kristiania: Aschehoug), s. 130–142.
- . 1949. *Pronomener*. Oslo: Universitetets studentkontor.
- Kolsrud, Sigurd. 1932. Romeriksmålet. *Norske bygder III* (Kristiania), s. 1–20.
- . 1944. *Utsyn over målet i Østerdalane og Solørbygdene*. Bergen: John Griegs Boktrykkeri.
- . 1951. *Nynorsken i sine målføre*. Oslo: J. Dybwad.
- . 1961. *Målet i Sørøym*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kvåle, Karen Marie. 1999. “Dè è kji gøtt veta ko dai saia”. *Talemålsendring i Valdres* (utg. Valdreslaget i Oslo). Fagernes.
- Larsen, Amund B. 1894. *Lydlæren i den solørske Dialekt især i dens Forhold til Oldsproget*. Kristiania: Jacob Dybwad.
- . 1907. *Kristiania bymål. Vulgærsproget med henblik på den utvungne dagligtale*. Kristiania: Cammermeyer.
- . 1922. *Sognemålene*. Oslo: Jacob Dybwad.
- Larsen, A. B., og G. Stoltz. 1912. *Bergens bymål*. Kra.: Aschehoug.
- Lie, Svein. 1990. Indre Østlandet. I Jahr, red. 1990, s. 101–117.
- Lockwood, W. B. 1964. *An Introduction to Modern Faroese*. København: Munksgaard.
- Lunde, Peder. 1913. *Målet i Søgne. Eit egdsk bygdemaal*. Oslo: Olaf Norli.
- Lundeby, Einar. 1993–94. Hobølmålet. I Ottar Brødholt, red.: *Hobølboka*, s. 237–269.
- . 1995. *Østfoldmål* (utg. Østfold mållag). Oslo.

- Magerøy, Nils H. 1960. *Olvundeidmålet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Martinussen, Birger. 1973. *Målet i Bø*. Auka utgåve ved Finn Myrvang (utg. Bø bygdelag, Bø i Vesterålen).
- Mo, Eilert. 1922. *Todalsmålet (Nordmøre)*. Oslo (utg. Studentmållaget).
- Myhre, Reidar. 1952. *Vokalismen i Iddemålet*. Oslo: Jacob Dybwad.
- Myking, Johan, og Harald Ulland. 1985. *Talemålet i Bergen. En kort lærerveiledning*. Bergen (Pedagogisk veiledningstjeneste).
- Mørck, Endre. 2004. Mellomnorsk språk. I Odd Einar Haugen (red.): *Handbok i norrøn filologi* (Bergen: Fagbokforlaget), s. 407–450.
- Nersten, Nils K. 1967. Målbryting i Årdal sokn i Bygland. Upubl. hovedoppgave ved INL, Universitetet i Oslo.
- Nesland, Anna. 1976. *Bygdemålet i Drangedal. Eit grammatisk oversyn*. Kragerø: Bibliografisk forlag.
- Næs, Olav. 1972. *Norsk grammatikk. Elementære strukturer og syntaks*. Oslo: Fabritius.
- Omdal, Helge. 1979 [1977]. Høyangermålet – en ny dialekt. I L. S. Vikør og G. Wiggen (red.): *Språklig samling på folkemåls grunn. Artiklar frå bladet Språklig samling* (Oslo: Novus), s. 75–77.
- . 1990. Stavanger. I Jahr (red.) 1990, s. 193–197.
- Pamp, Bengt. 1971. *Svensk språk- och stilhistoria*. Lund: Gleerup.
- Papazian, Eric. 1997. Dialektød i Numedal? Om språkutviklinga i Nore og Uvdal. *Maal og Minne*, s. 161–190.
- Pettersen, Egil. 1990. Bergens bymål. I Jahr (red.) 1990, s. 199–203.
- Refsum, Helge. 1953. Romeriksmålet. *Årbok for Romerike Historielag* (Oslo), s. 81–106.
- Reitan, Jørgen. 1926. *Tynnsetmålet*. Oslo: Olaf Norli.
- . 1928. Opplysninger om målet i Bardo og Målselven. *Maal og Minne* nr. 1, s. 1–35.
- . 1932. *Rørosmålet*. Trondheim.
- Rundhovde, Gunnvor. 1964. *Målet i Hamre. Ljodvokster og stutt utsyn over formverk i eit Nordhordlandsmål*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rypdal, Hans. 1929. *Romsdalsmål (Tresfjorden). Formlæra*. Oslo: Olaf Norli.
- Sandem, Arne. 1979. *Da hesten dro lasset. Tekster, ordliste og grammatikk fra målføret i Hærland sogn, Eidsberg i Østfold* (Mysen).
- Sandvik, Sigurd. 1991. *Suldalsmålet. Mållæra, ord og vendingar*. Norsk Bokreidingslag.
- Sandøy, Helge. 1982. *Romsdalsmålet. Skisse til ein grammatikk*. Bergen.
- Seip, Didrik Arup. 1956. Om personlige pronomener for 1. og 2. person dualis og pluralis. *Maal og Minne* 1956, s. 1–44.
- . 1993 [1927]. Om pronomenet *dere* i norsk. I Jahr og Lorentz (red.) 1993, s. 167–176.
- Sjåvik, Per. 1984. Utviklingstendenser i Vefsnmålet. Upubl. hovedoppgave ved Nordisk institutt, Universitetet i Trondheim.
- Skautrup, Peter. 1953. *Det danske sprogs historie*, bind III. København: Gyldendal.
- Skjekkeland, Martin. 1978. Noko om målet i Vest-Agder. H. Holfeldt Roscher og O. Ulltveit-Moe (red.): *Agder Historielag 1978, årsskrift nr. 56* (Kristiansand), s. 115–137.
- . 1980. *Bømålet i går og i dag. Rapport frå ei språkgeografisk og språksosiologisk gransking*. Bø: Telemark Distrikthøgskole.
- . 1997. *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- . 1999. Agder – ein region mellom aust og vest. Kva skjer med talemålet i området? *Målbryting 2* (Skrifter frå prosjektet Talemålsending i Noreg, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen), s. 76–97.

- Skolseg, Ellen. 1999. Romeriksdialektas levevilkår i skuggen av Oslo. I T. Kleiva, I. Donali, T. Nettet og H. Øygarden (red.): *Austlandsmål i endring. Dialektar, nynorsk og språkhaldningar på indre Austlandet* (Oslo: Det Norske Samlaget), s. 129–139.
- Skogstad, Ola, red. 1974. *Austlandsmål. Språkarv og språkbruk på indre Austlandet*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Skre, Ivar. 1957. *Fana-målet. Ljodlæra med stutt omrit av formlæra*. Skrifter utgitt av Institutt for nordisk filologi, Universitetet i Bergen, nr. I.
- Skulerud, Olai. 1926. *Utsyn over målet i Norderhov (Ringerike)*. Oslo: Jacob Dybwad.
- . 1938. *Tinnsmålet*, bind 2. Oslo: Olaf Norli.
- Solheim, Randi. 2006. *Språket i smeltegryta. Sosiolingvistiske utviklingslinjer i industrisamfunnet Høyanger*. Doktoravhandling ved NTNU, Trondheim.
- Stefán Einarsson. 1949. *Icelandic. Grammar, texts, glossary*. Baltimore: the John Hopkins Press.
- Stemshaug, Ola. 1968. *Meldalsmålet*. Særtrykk.
- Stokka, Jan Terje. 1982. Noko om Bømla-målet. Ei utgreiing om lydverk og formverk i målet i BØMLO KOMMUNE, Hordaland, med stor vekt på målskilnader alt etter tilhaldsstad og alder. Upubl. hovedoppgave ved Nordisk Institutt, Universitetet i Bergen.
- Stomnås, Johan. 1975. *Finslandsmålet*. I *Finsland II* (Kristiansand), s. 3–30.
- Sundli, Eirik. 1952. Eidsvollmålet. *Eidsvoll bygds historie* (Oslo), s. 651–698.
- Svendsen, Martin. 1931. *Syntaksen i Stavanger bymål*. Oslo: Aschehoug.
- Sølvberg, Ola. 1999. Endringar i førdedialekten. *Målbryting 2* (Skrifter frå prosjektet Talemålsendring i Noreg, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen), s. 149–154.
- Søreide, Lars E. 1930. *Nordfjordmålet* (Oslo: Olaf Norli).
- Sørli, Mikjel. 1943. *Hedalsmålet. Stutt utsyn over lyd- og formlæra med ei ordsamling*. Bergen: John Griegs forlag.
- . 1959. Om Odda-målet i dag. *Maal og Minne*, s. 55–66.
- Tanga, Gunnar. 1973. Solørmålet. I Håvard Skirbekk (red.): *Øvre Solør. Alminnelig historie* (Elverum, utg. Våler og Åsnes kommuner), s. 163–190.
- Time, Tor. 1986. *Haurt saure eller kort om dialekt i Time* (utg. Time Mållag).
- Torp, Arne. 1986. *Landvikmålet. Eit norsk skagerakmål* (utg. Landvik historielag, Grimstad).
- . 2005. *Gjerstadmålet* (utg. Gjerstad Historielag).
- Tveten, M. 1913. *Bærums-maalet. Ei stutt utgreiding*. Oslo (utg. Bærums Maallag).
- Tylden, Per. 1956. 2. *persons personlege pronomen dualis og pluralis i gamalnorsk og mellomnorsk diplomsmål*. Årbok for Universitetet i Bergen, Historisk-antikvarisk rekke nr. 4.
- . 1964. Fleirtalsform i høfleg tiltale (pluralis reverentiae). Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Forhandlinger, bind 37, s. 33–43.
- Venås, Kjell. 1977. *Hallingmålet*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Vere, Njål. 1993. *Listamålet I*. Vanse: eget forlag.
- Vestad, Jon Peder. 1984. *Gausdalsmålet* (utg. Gausdal dialekt- og mållag).
- Vevstad, Kjersti. 2001. Gjerstadungdommens gjerstadsmål. *Målbryting* nr. 5 (*Ungdom og språk*, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen), s. 255–267.
- Vidsteen, Chr. 1884. *Oplysninger om Vossemaalet*. Bergen: Griegs Bogtrykkeri.
- . 1885. *Oplysninger om Bygdemaalene i Hardanger*. Bergen: Griegs Bogtrykkeri.
- Vinje, Finn-Erik. 1978. *Et språk i utvikling. Noen hovedlinjer i norsk språkhistorie fra reformasjonen til våre dager*. Oslo: Aschehoug.
- Voje, Hans Kristian. 1979. Drangedalsmålet sett frå ein sosiolingvistisk synsvinkel. Upubl. hovedoppgave ved INL, Universitetet i Oslo.
- Voss, Fridtjof. 1940. Arendals bymål. *Maal og Minne*, s. 49–101.
- Western, Aug. 1921. *Norsk riksmåls-grammatikk for studerende og lærere*. Kristiania: Aschehoug.
- Wiggen, Geirr. 1990. Oslo bymål. I Jahr (red.) 1990, s. 179–185.
- Øverby, Joleik. 1974. Østerdalsmål. I Skogstad (red.) 1974, s. 46–77.

- . 1996. Ei dialektordsamling frå Bardu, sett med auga til ein nordøsterdøl. *Talatrusten* nr. 30 (Norsk Målførearkiv, Universitetet i Oslo), s. 20–105.
- Ågedal, Reidar. 2001. Konsmo – ei bygd mellom kyst og innland. Rapport frå ei gransking av ungdomsspråket – refleksjonar kring språknormomgrepet. *Målbryting* nr. 5 (*Ungdom og språk*, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen), s. 235–253.
- Aarseth, Arne. 1974. Osmålet. Et Hordalandsmål i forandring. Upubl. hovedoppgave ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Aasen, Anita. 2004. Språklig nivellering i Oslo-regionen. Ungdommers valg av språklige varianter i Follo. Upubl. hovedoppgave ved ILN, Universitetet i Oslo.
- Aasen, Ivar. 1924 [1851]. *Søndmørsk Grammatik eller kortfattet Underretning om Bygdemaalet på Søndmør*. (2. utg., ved Student-maallaget). Oslo: Olaf Norli.
- . 1965 [1864]. *Norsk Grammatik*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 1873. *Norsk Ordbog* (2. utg.).

Eric Papazian
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Postboks 1102 Blindern
0317 Oslo

Meldt av Odd Einar Haugen

I forordet til *Den glemte skriften* skriv riksarkivaren at boka skal tene som ein dørøpnar til historia. Det er treffande, for ein stor del av vår nyare historie, frå 1500-talet fram til eit godt stykke ut på 1800-talet, er berre tilgjengeleg gjennom originaldokument i gotisk handskrift. Det er ei handskrift som knapt nokon lenger kan lese utan øving, og sjølv dei mest trente kan til tider ha vanskar med å tyde ei skrift som har store individuelle variasjonar, kan vere skriven i hast og dertil har mange teikn som er vanskelege å halde frå kvarandre. Det finst fleire bøker om gotisk handskrift, men denne meldaren kjenner ingen som er så rikt illustrerte, så godt fortalde og så instruktive som *Den glemte skriften*. Tittelen på boka er i seg sjølv ein liten genistrek, for kven har ikkje lyst til å avdekke historiske løyndommar?

Boka er delt i tre hovudbolkar. Først gjev forfattaren ei historisk ramme, der han dreg linjene tilbake til utviklinga av den gotiske handskrifta i mellomalderen og overføringa av denne til trykkskrift ved Johann Gutenberg og andre. Denne historikken blir ført fram til vår tid, der den tyske forordninga om *Normalschrifterlass* frå 3. januar 1941 markerer eit sluttpunkt for den gotiske trykkskrifta; etter denne tid skulle antikvaen vere rådande også i det tyske riket. Vidare omtalar forfattaren skriveopplæringa frå 1600-talet og framover, og han gjev ei innføring i penn, blekk og papir. Den andre og største delen er ei praktisk orientert innføring i å lese gotisk handskrift, der forfattaren byrjar med å presentere trykkskrifta slik vi kjenner den best, i frakturen frå 1800-talet, og deretter går over til den samtidige gotiske handskrifta. Så arbeider han seg bakover gjennom hundre-åra til slutten av 1500-talet. Det er så langt bak som det norske kjeldematerialet strekkjer seg i større omfang. Den tredje og siste delen er ein oppslagsdel, der dei enkelte bokstavformene blir viste, der ligaturar og forkortingar blir omtalte, der det blir gjeve råd om transkripsjon og der det blir vist til vidareførande litteratur. Boka er avslutta med ei tematisk organisert litteraturliste, ei liste over kjeldene til illustrasjonane og eit register over omtalen av dei enkelte bokstavane (ganske uvanleg, men nyttig) og eit register over tekstane, kva for innhald dei har og kvar dei høyrer heime.

Boka er skriven som ei lærebok og er derfor ikkje tyngd av noteapparat eller omfattande litteraturtilvisingar. I den første delen, det historiske overblikket, kan ein frå tid til anna sakne referansar, men den som blir inspirert til å følgje dette perspektivet vidare, kan sjølv finne vegen i litteraturlista. Mest av alt ser det ut til at boka byggjer på den røynsla som forfattaren har skaffa seg gjennom undervisning i emnet og praktisk arbeid med kjeldene. Den pedagogiske oppbygginga synest svært vellykka; det er i beste forstand tale om å gå frå det kjende til det ukjende. Fleire av tekstboksane i denne delen fortener å studerast nøye, såleis den som står på s. 63 og som viser korleis ein skal gå fram når ein står fast i ein transkripsjon, og den som står på s. 72 og peikar på nokre av dei viktigaste skiljemerka for vanskelege bokstavar. Forfattaren brukar ikkje fleire fag-

uttrykk enn høgst nødvendig, noko som er med på å senke dørstokken. Det står ikkje til å nekte at det kan vere vanskeleg å lese gotisk handskrift, men forfattaren deler generøst sin kunnskap med lesarane og gjev gode og poengterte råd om korleis ein skal gå fram, steg for steg.

Etter ein konsis gjennomgang av gotisk trykkskrift på s. 57–64 presenterer forfattaren dei enkelte bokstavane på s. 65–77, bygd på eit skjønkskriftshefte frå 1830. Her jamfører han den handskrivne gotiske forma av bokstavane med den trykte forma og med den moderne antikvaforma. Det heile er ordna i formklasser, først dei små bokstavane, dernest dei store. Dette er instruktivt og oversiktleg oppsett. Til slutt viser forfattaren korleis bokstavane kan knytast saman til ord og kva for tilpassingar som då skjer. Heile vegen er perspektivet å vise det som er felles mellom gotisk skrift, trykt og handskriven, og moderne antikva. Ved å framheve likskapane blir det lettare å leggje merke til det som verkeleg er ulikt, og der ein lett kan ta feil. Lesarane lærer at dei mest avvikande bokstavane er *d*, *e*, *h*, *p*, *r*, *s*, *v* og *x*, medan berre *f* og *k* er om lag identiske med vår tids skrift. For somme av bokstavane viser forfattaren korleis dei er oppbygde i strøk, t.d. at fanen vart føydd til i det siste strøket og dermed kunne bli frittssvevande. Det hadde vore av interesse å sjå ei systematisk oppdeling av strøka og rekkjefølga av dei, slik ein ofte finn i studiar av mellomalderskrift. Gjennom ein slik analyse kan ein lettare forstå korleis enkelte bokstavar kunne kome skeivt av stad, fordi samanføringa av strøka ikkje vart som den skulle.

Resten av den andre hovuddelen er avsett til eit stort og variert eksempelmateriale, der lesarane får gode faksimilar og tilhøyrande transkripsjonar, ofte slik at første delen av transkripsjonen står saman med faksimilen og resten av transkripsjonen står bak i boka. Dermed skal lesaren bli oppmuntra til å transkribere vidare på eiga hand. Det kan ikkje vere tvil om at forfattaren har lagt ned eit stort arbeid i å velje ut desse tekstane – både for at dei skal vere eigna til studiebruk, for at dei skal reflektere ulike typar av kjelder og for at dei skal vere spennande å lese. Her er dokument frå dei lågaste og høgste lag i samfunnet – frå den stakkars vaskekona som stal eit bomullstørkle frå ei tenestefjente (s. 107) til grunnlova av 1814 (s. 91). Vi møter handskrifta til Henrik Wergeland (s. 94), Peter Tordenskiold (s. 154) og Petter Dass (s. 178). Alt saman er kunnig kommentert og sett inn i kontekst. Ikkje dermed sagt at all handskrift er lett å lese; faksimilen nedst på s. 27 kan vel berre tolkast av ein som kjenner til konteksten. Det store materialet viser spennvidda i skrifta, frå reint kunstnarlege bidrag som barokkskrifta på s. 21 til utflytande og plasskrevjande skrift, som på s. 22. Kanskje ikkje så underleg at skrifta flaut ut når skrivaren fekk betalt per side!

Eksempelmaterialet er delt i tidbolkane 1800-talet, 1750 til 1800, 1700 til 1750, 1600-talet og frå før 1600 til 1650. Det er naturleg nok ingen så skarpe skilje i materialet, men ved å bla gjennom skriftprøvene kan lesarane forvisse seg om at periodiseringa er tenleg. Dei eldste prøvene framstår kan hende som dei vakraste, som kraftfulle og velproporsjonerte, og samtidig livfulle. Den myndige skrifta til Petter Dass (s. 177) får stå som eit døme på dette, og eit ørlite sideblikk til det som fell inn under grafologien, sambandet mellom skrift og personlegdom. Forfattaren har elles gode grunnar til å presentere historia baklengs, for dei typiske lesarane av gotisk handskrift er lokalhistorikarar og slektshistorikarar, og dei arbeider seg ofte bakover i kjeldematerialet. Materialet frå 1800-talet er størst og best dokumentert, også gjennom forskriftsbøker, og er også av den grunn den naturlege staden å byrje studiet.

Forfattaren framhevar på s. 42–43 sambandet mellom skrift og språkleg form. Den som skal lese gotisk skrift, må også forstå innhaldet og trengje gjennom ortografien. Og den kan vere krunglete nok, særleg på 1600-talet då skrivarane i barokk overskotsglede la til ekstra bokstavar titt og ofte. Her er eit viktig og intimt samband mellom skrift-

historie og språkhistorie, og det er ganske sikkert riktig som forfatteren skriv, at det er mykje ugjort på dette feltet. Dette er ein arena for samarbeid mellom historikarar og filologar, der norsk (og dansk) språkhistorie kan utviklast på grunnlag av studiar i eit arkivmateriale som enno ikkje er utnytta til fulle. Forfatteren viser til sentrale oppslagsverk her, og det er ikkje tilfeldig at dansk språkhistorie opptre med standardverket til Peter Skautrup i litteraturlista, *Det danske sprogs historie*. For norsk språkhistorie finst det enno ikkje eit tilsvarande verk. Det finst derimot tekstsamlingar, både digitalt ved dei leksikografiske samlingane i Oslo og i samlinga *Den fyrste morgonblånen* av Kjell Venås (Oslo: Novus, 1990). Men mykje arbeid står tilbake, og kan hende kan historikarar og filologar, som ofte har trekt i ulike retningar, byggje opp samarbeidsprosjekt her.

Aud Gloppen har vore ansvarleg for bokutstyret. Alt frå omslaget er det klart at dette er ein designar som har sett seg føre å skape ei vakker og lesarvenleg bok. Grunnskrifta er Adobe Garamond, trykt i ein fin bruntone, medan titlane og bilettekstane er i Zwo – dei første i raudt og dei andre i blått. Raudfargen er god og leseleg, medan blåfargen med fordel kunne ha vore meir metta. Også transkripsjonane er i Zwo, haldne i same tone som grunnskrifta. Dei to skriftsnitta står godt til kvarandre, både gjennom kontrasten i form og i farge. Sidene er godt komponerte og det er stor variasjon gjennom boka; få sider er eins, men dei typografiske verkemidla er gjennomgåande brukte med skjønsemnd. På nokre punkt har likevel estetikken fått overtaket på den praktiske bruken. Side-tala inngår i kolumnetittlar som for det første er i minste laget og for det andre berre står på venstresider. Når opningssidene i eit kapittel dertil er utan kolumnetittlar, som er riktig nok, kan det ta litt tid å finne rett side. Det kan vere keisamt å ha sidetal på kvar side, men meldaren tillèt seg å peike på at det er praktisk. Verre er det at illustrasjonstekstane kan vere vanskelege å knyte til illustrasjonane. Stort sett kan ein ta seg fram ved å telje illustrasjonar og tekstblokker i blå skrift, men det stemmer ikkje alltid. Side 32/33 ser ut til å ha tre illustrasjonar, men har faktisk fire. Omvendt har side 24/25 tre, ikkje fire illustrasjonar. Forklaringa er i det siste tilfellet at illustrasjonsteksten er lagt over ein illustrasjon, slik at noko av illustrasjonen kjem ovanfor og noko under. *Den glemte skriften* har nyleg fått gull i konkurransen *Årets vakreste Bøker* i 2008, i klassa for typografi/skrift. Juryen skriv at materialet knapt kan formidlast betre og at “det er en uovertruffen typografisk sikkerhet parret med komposisjonsmessig dristighet”. Litt større atterhald hadde likevel vore ønskeleg, slik at lesarane kunne ha fått meir hjelp til å navigere mellom tekst og illustrasjonar. Mykje kunne ha vore vunne ved å nummerere illustrasjonane. Trass desse kritiske merknadene må det ikkje vere tvil om at boka har fått eit uvanleg flott utstyr, som gjer det til ei glede å lese henne. Riksarkivet skal ha honnør for at boka er så påkosta som ho er.

Forfatteren kontrasterer gjennom heile boka den gotiske skrifta, anten det er tale om handskrift eller trykkskrift, med latinsk skrift, t.d. s. 12–13, 18–19 og 26–27. Ein stad, s. 28, skriv han også om to alfabet, det latinske og det gotiske. Han er på ingen måte aleine om dette, men terminologien er like fullt problematisk. Både den gotiske trykkskrifta og antikvaen (som *Maal og Minne* brukar) er stilvariantar av det same alfabetet, det latinske alfabetet. Går ein tilbake i skrifthistoria, slik forfatteren også gjer i den første hovuddelen, ser ein korleis den gotiske skrifta utvikla seg frå den karolingiske minuskelen utover på 1100-talet, først i Nord-Frankrike, og seinare spreidde denne gotiske skrifta seg over heile Europa. Då dei italienske humanistane gjenskapte den gamle skrifta, *littera antiqua*, var det den karolingiske minuskelen dei løfta fram. Men den karolingiske minuskelen er også utgangspunktet for den gotiske skrifta. Her til lands kan vi spore den gradvise overgangen frå karolingisk skrift på 1100-talet via seinkarolingisk eller fergotisk skrift på 1200-talet fram til den fullt utvikla gotiske skrifta på 1300-talet. Her kan ein trekk for trekk sjå korleis den lyse og luftige karolingiske minuskelen vart

komprimert og utvikla seg til ei perpendikulær skrift, i si mest reindyrka form eit reint gitterverk. Men både den gotiske skrifta og den humanistiske antikvaen er som sagt stilvariantar av det same alfabetet, det latinske alfabetet. Det finst også eit gotisk alfabet, men dette har ingenting med gotisk skrift å gjere. Det gotiske alfabetet vart brukt av biskop Wulfila på 300-talet i omsetjinga av Bibelen til gotisk, ei austleg grein av germansk språk. Dette alfabetet var bygd på det greske, men har så mange særtrekk at det er rekna som eit alfabet i sin eigen rett.

Denne ekskursen i skrifthistoria er snarast eit uttrykk for at når ei bok er så solid og gjennomarbeidd, blir innvendingane få og på kanten til det uvesentlege. Med *Den glemte skriften* har Knut Johannessen lykkast i å løfte den gotiske handskrifta fram i lyset, gjere den spennande og forlokkande. Dette er ei bok som bør få plass i mange bokhyller, ikkje berre som referanseverk i bibliotek og arkiv eller som pensumlitteratur for historie- og filologistudentar, men også i hyllene til alle som er allment interesserte i skrift og kultur. Då J.W. Cappelen gav ut *Med fjærpenn og pergament* av Ludvig Holm-Olsen i 1990, ei bok som på mange vis sluttar der *Den glemte skriften* byrjar, sende forlaget like godt boka på mammutsalet tre år seinare. Det er å håpe at Universitetsforlaget har større sans for katedralen enn børsen med *Den glemte skriften*. Men så stor grunn til bekymring er det truleg ikkje, for *Den glemte skriften* er ei bok som denne meldaren er viss på at vil kome ut i nye opplag. Det er ei fagleg solid og ei pedagogisk vellykka bok, eit *vademecum* for dei store samlingane av primærkjelder som er i Riksarkivet og ei estetisk glede i seg sjølv.

Odd Einar Haugen
Universitetet i Bergen
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium
Sydnesplassen 7
NO-5007 Bergen
odd.haugen@lle.uib.no

Kjell Venås: *Sigurd Kolsrud*
Oslo: Novus Forlag, 2005. 320 sider

Meldt av Unn Røyneland

Denne boka om mannen, forskaren, debattanten og målreisaren Sigurd Kolsrud (1888–1957) er den fjerde i rekkja av forskarbiografiar om språkgranskarar og nynorske målreisarar frå Kjell Venås si hand. Venås har tidlegare skrive om liva og verka til Ivar Aasen (1996), Marius Hægstad (1992) og Gustav Indrebø (1984). Sigurd Kolsrud var, som Marius Hægstad, professor i nordisk målvitskap ved Universitetet i Oslo. Kolsrud hadde dette embetet i heile 35 år, frå 1923 til han døydde 69 år gamal i 1957. Biografen, Kjell Venås, har sjølv hatt denne stillinga i lang tid (1972–1997).

Oppbygging og innhald

Fagbiografien om Sigurd Kolsrud er sett saman av elleve tematisk organiserte kapittel som tek opp ulike sider ved den faglege verksemda til Kolsrud. Han omtalar m.a. Kolsrud som fagbyggjar, skribent, opposent og utgjevar. Det første og det siste kapitlet har likevel ein noko meir personleg og ålmann karakter. I det første kapitlet, “Vokstertid”, tek Venås føre seg tida frå barneåra og fram til Kolsrud blir professor. Her får vi innsyn i familiebakgrunn, oppvekst, ambisjonar og evner, og vi får eit innblikk i det miljøet fagmannen og målmannen Kolsrud vart forma i. Kolsrud kom tidleg med i målarbeidet og byrja å skrive landsmål sommaren 1907, samtidig med at han tok til å studere filologi i Kristiania. I det siste kapitlet, “Forskar og menneske”, kjem Venås attende til bakgrunn og oppvekst, men går vidare med å handsame tida hans som nynorskeprofessor. Her skriv Venås om Kolsrud sin posisjon i fagmiljøet, hans manglande produktivitet og mangelfulle samarbeidsevner.

Det andre kapitlet tek føre seg Kolsrud som formidlar og målmann. I tida før han vart professor, var Kolsrud svært aktiv i det offentlege ordskiftet om målsak, målreising og prinsipp for normering. Han skreiv til dømes jamleg i bladet *Den 17de Mai* der han mellom anna argumenterte for tanken om ei eiga målreising på Austlandet. Kolsrud var sjølv austlending – fødd på Østre Toten med far frå Valdres og mor frå Gran på Hadeland.

I det tredje kapitlet, “Rettskrivingsnorma”, skildrar Venås Kolsrud sitt mål- og normeringssyn i tidlege og seinare år. Kolsrud engasjerte seg sterkt i rettskrivingsnormeringa særleg i trettiåra. Som austlending meinte han i førstinga at normeringa av landsmålet måtte basere seg meir på austlandsmåla, men i takt med at han vart meir oppteken av einskap og indre samanheng i skriftspråket, gjekk han etter kvart over til eit meir tradisjonalistisk syn, og vart ein ihuga motstandar av 1938-rettskrivinga, der ein del austlandsdrag vart lanserte.

I det fjerde kapitlet, “Innføring i språkvitskap”, fortel Venås om oppbygginga, innhaldet i og mottakinga av *Maal og Maalgransking* (1922), eit språkvitskapleg og språk-

filosofisk skriftstykket retta mot ålmenta. I denne boka, som biografen vurderer som eit viktig bidrag, tek Kolsrud mellom anna opp spørsmål av språkpsykologisk og sosiolingvistisk art som først mykje seinare skulle kome på den språkvitskaplege dagsordenen. *Nynorsken i sine målføre* (1951), som er ei innføringsbok i norsk målførekunnskap, blir også utførleg omtala i dette kapitlet. Kolsrud hadde tankar om å skrive ei slik innføring alt i 1925, men den kom altså først i 1951 – noko som etter alt å dømme var symptomatisk for Kolsruds publiseringstakt.

Det kanskje viktigaste bidraget til Kolsrud som nynorskprofessor ved Universitetet i Oslo, nemleg arbeidet han la ned for å etablere og drive Norsk Målførearkiv (1936/37) og Norsk Ordbok (1930), blir handsama i kapittel 5 og 6. Kolsrud hadde tidleg (alt i 1914) ein visjon om å skape eit vitskapleg institutt for å arbeide med målføretilfang, og i 1936/37 bar arbeidet hans frukter. I dette kapitlet gjer Venås detaljert greie for planane for arkivet og vegen fram til etableringa. I 1934 var Kolsrud nær ved å stikke kjeppar i eigne hjul fordi han kjende seg såra og fagleg underkjent ved at Kollegiet ønskte ein litt annan profil for arkivet enn det han opphavleg hadde planlagt. I eit brev til departementet skreiv Kolsrud at “eg for min part ynskjer aa faa framlegget teke attende” (s. 128). Medan Kollegiet ønskte “en snarlig *innsamling* av folkemaalet” (s. 128), ville Kolsrud at arkivet skulle samle og registrere det som var skrive om norske målføre i bygd og by. Enden på visa var at Kolsrud ikkje fekk viljen sin. Venås er kritisk til Kolsrud si rolle her og skriv: “Skal ein gå inn på kor klok ein slik reaksjon som dette frustrasjonsbrevet hans var, må ein gje det terningkast 0.” (s. 128). Kartlegging og skildring av dialektar og gransking av den geografiske utbreiinga av ulike dialekttrekk vart viktige arbeidsoppgåver for målførearkivet. I 1951 vart arbeidet med eit norsk dialektatlas sett i gang – eit arbeid *Norsk målførearkiv* aldri kom i hamn med. Nokre år før målførearkivet vart etablert, starta arbeidet med *Norsk Ordbok* (1930), ei ordbok over ordtilfanget i norske dialektar og nynorsk. Også i dette arbeidet var innsatsen til Sigurd Kolsrud sentral. Han stod for leiinga i ti år (1931–1941) og arbeidde mykje med å byggje opp nettverket av heimelsfolk som sende inn ordsetlar til setelarkivet. Ved utgangen av trettiåra, då grunnmanuskriptet til ordboka nærma seg fullføring, oppstod det usemje mellom Kolsrud og tilsynsnemnda for ordboka. Nemnda, med Olav Midttun i spissen, meinte at arbeidet med ordboka gjekk for sakte, og at det burde lagast eit noko mindre ordboksverk enn det Kolsrud sikta mot. Usemja enda med at Kolsrud trekte seg frå arbeidet med Norsk Ordbok.

I kapittel sju, “Austlandsmål”, omtalar Venås dei ulike skriftera Kolsrud hadde om austlandske dialektar. Nokre av desse skriftstykkene hadde reint opplysningsføremål, medan andre var meir vitskaplege og språkhistoriske. Nokre av utgreiingane om enkelte dialektar, som *Eidsvollsmaalet* (1916) og *Målet i Sørums* (1961), er diakront orienterte dialekt-skildringar som tek utgangspunkt i språkhistorisk dokumentasjon, medan andre utgreiingar, som “Valdresmaalet” (1923) og *Landingsmaalet* (1922), er meir synkront orienterte. Felles for dei er likevel at dei var meint for ålmenta, men at dei nok inneheld for mange fagtermar til å vere gode folkeopplysingsskrift. Det arbeidet Kolsrud sjølv sette høgast, var “Romeriksmaalet” (1932), som Venås skildrar som “eit prototypisk døme på junggrammatisk målskildring” (s. 184). Noko av kritikken som har vorte retta mot Kolsrud, var at han var lite open for nye teoretiske retningar, men heldt fast ved den junggrammatiske skuleretninga i heile sin akademiske karriere (jf. Haugen 1948, Jahr 1996, Hovdhaugen 2000). Venås refererer denne kritikken, men tek i hovudsak Kolsrud i forsvar.

Kapitla 8, 9 og 10 tek føre seg Kolsrud som opponent, utgjevar og skriftgranskar. Kolsrud var aktiv som opponent ved doktordisputasar i løpet av alle dei 35 åra som nynorskprofessor ved Universitetet i Oslo, men det var først mot slutten av karrieren at

han ville publisere nokre av desse opposisjonane. Den opposisjonen Kolsrud kanskje er mest kjent for, er den han hadde i samband med Hallfrid Christiansen sitt forsvar av avhandlinga om *Gimsøy-målet*. Det har vorte hevda at Kolsrud var urimeleg negativ og uforståande til det nyskapande ved avhandlinga til Christiansen.

Kolsrud, som hadde sin første jobb som førstearkivar ved Riksarkivet, arbeidde heile karrieren med å gje ut tekster frå ulike lag av samfunnslivet – særleg frå kyrkjeleg og rettsleg verksemd. I kapittel 9 gjer Venås grundig greie for Kolsrud som utgjevar. I det siste av dei tematisk organiserte kapitla tek Venås opp Kolsrud som skriftgranskar. Symptomatisk nok kom sju av dei ni bidraga om skriftspråk som blir omtala, ut i perioden før Kolsrud vart tilsett som professor. Perioden frå han vart tilsett i 1923 og fram til 1950, var generelt prega av skrivetørke og publiseringsvegring, noko som Venås skriv ein del om i det aller siste kapitlet i biografien: “Forskar og menneske”. Særleg i dette avsluttande kapitlet kjem det fram at Kolsrud kunne vere brå og stridig, og at han ikkje alltid var lett å samarbeide med. Kolsrud melde seg ut av fleire nemnder grunna samarbeidsproblem, braut avtalar og var vanskeleg å få svar frå. Det kan synast som om Venås nærast motviljug skriv om desse meir vanskelege sidene ved Kolsrud, og han går langt i å prøve å unnskylde framferda til Kolsrud.

Kritiske merknader

Venås skriv lettfatteleg og godt, men framstillinga ber likevel preg av å vere i overkant refererande og lite diskuterande. Framstillinga er svært detaljrik. Dette er på den eine sida imponerende og gir fagleg tyngd og truverd, men på den andre sida kan det verke noko overveldande og uformidla. Ein kunne kan hende ønske seg ei større grad av filtrering av stoffet, slik at lesaren ikkje står i fare for å drukne i detaljar. Det er dessutan ein tendens til at det blir gitt meir informasjon enn lesaren strengt teke treng – somtid i form av sjølvsaigde utsegner: “At interessene åt brørne Oluf og Sigurd Kolsrud fall så mykje saman, kan ha å gjera med arv og likt heimemiljø. Det er klårt at den eldste av dei, Oluf, var med og skapte miljø for Sigurd” (s. 58), og sameleis “det folk les, vil sjølv-sagt påverke dei, ikkje minst studentar” (s. 291).

Venås prøver å tilbakevise kritikk frå ulike hald om at Kolsrud var vitskapleg konservativ og lite open for nye straumdrag og tenkjemåtar, at han var sjølvrådig og vanskeleg å samarbeide med, og at han var lite produktiv og lite progressiv (jf. Jahr 1996, Karlssen 1998, Hovdhaugen 2000). I forsøket på å forklare og forsvare Kolsrud kjem Venås innimellom i skade for å gjere kritikken endå skarpere. Det kan tykkjast som om Venås i staden for eit forsvar innimellom desavuerer Kolsrud og fråkjenner han innverknad og autoritet. Som tilsvaret til kritikken om at Kolsrud var lite fornyingsviljug og dermed verka sementerande og stagnerande på fagmiljøet, hevdar t.d. Venås at Kolsrud ikkje var ein særskilt dominerande figur innafor fagmiljøet, at han ikkje hadde så stor innverknad og dermed ikkje fekk gjort så stor skade. Venås skriv at *Maal og maalgransking* (1922) “vart lite lesen” (s. 289) og at innføringsboka til Kolsrud *Nynorsken i sine målføre* (1951) “vart lite brukt som vanleg lærebok” (s. 291), og at desse bøkene derfor ikkje kan ha hatt nemneverdig påverknad i miljøet. Vidare skriv Venås at Kolsrud ikkje kan ha påverka kollegaer som D. A. Seip, Magne Oftedal, Knut Liestøl og Olav Midttun mykje m.a. fordi “kollegaene var for suverene til å lata seg påverke” (s. 294). Det kan vere nærliggjande å spørje seg kvifor Kolsrud fortener ein biografi dersom det er slik at han var såpass lite viktig og hadde så lite påverknad på kollegaer og studentar.

Kolsrud skal ha vore svært lite open for faglege nyovringar og fagleg fornying generelt. Han var ein varm tilhengar av den junggrammatiske skulen og såg med skepsis på strukturalismen. Han var også svært skeptisk til metodiske endringar og nye tekniske

hjelpemiddel. Han skal t.d. så lenge han levde ha sett seg imot å bruke lydbandopptakar ved innsamling av dialektmateriale. Ifølgje Venås hadde Kolsrud “[...] gjennom eit langt liv late fonetiske inntrykk gå beint frå øyra til blyant og papir, og han kan ha vore redd for at maskinar som kom imellom, kunne verke uheldig inn på persepsjonen av fine lydnyansar.” (s. 286). Til dette kommenterer Venås: “Det er råd å skjønne ein slik tanke utan å tolke han som uttrykk for ei håplaut konservativ innstilling.” (s. 286). Når ein veit kor vanskeleg det kan vere å oppfatte fine fonetiske forskjellar, og kva for eit heilt essensielt hjelpemiddel lydopptak er for å gjennomføre reliable analysar, blir dette forsvaret av Kolsruds bakstreverske metodesyn vanskeleg å forstå – i alle fall etter 1950 då teknologien på området betra seg monaleg. I eit ytterlegare forsøk på å forsvare Kolsrud skriv Venås at: “[...] konservatisme – forstått som vilje til å halde på det som er prøvt, og varsemd med å ta opp noko nytt og urøynt – ikkje er diskvalifiserande anten fagleg eller menneskeleg.” (s. 286). Det er sjølvsagt i mange samanhengar viktig å forvalte tradisjon og vere varsam med å kaste seg på motebølgjer. På den andre sida er det ei heilt sentral oppgåve for ein som sit i eitt av svært få professorat på eit felt, å vere mottakeleg for og engasjere seg i fagleg utvikling. Intellektuell nyfikne og vilje til å drøfte og revidere metode, teori og vitskapleg praksis bør vere viktig for einkvar som vil drive med forskning. Slik Kolsrud står fram i biografien, har han openbert lukkast dårleg i å balansere omsyna til tradisjon og fornying. Det kan verke noko underleg at Venås ikkje er meir kritisk til Kolsruds vitskaplege verksemd på dette punktet. Det forsøksvise forsvaret av Kolsrud verkar heller ikkje heilt overtydande.

Etter det Venås skriv, var Kolsrud svært sjølvkritisk og hadde høg publiseringsterskel (s. 278–282). Kolsrud skreiv t.d. følgjande i eit brev til ein kollega: “Nei, eg kann so lite at det er trist aa tenkje på det, eg er so uhuga mange gonger at eg har lyst til aa søkje meg inn i arkivet att” (s. 282). Som kommentar til dette seier Venås: “Dette var ikkje koketeri, men vel uttrykk for ei kjensle kven som helst kunne ha i ei tung stund.” (s. 282). Dette har nok Venås mykje rett i, men hos Kolsrud verkar det ikkje å vere ei kjensle som berre dukka opp av og til, men eit gjennomgåande trekk som verka hemmande på gjerninga hans som professor. I perioden mellom 1923 og 1950, dvs. i det meste av den tida han sat som nynorskprofessor ved Universitetet i Oslo, publiserte Kolsrud mest ingenting av vitskaplege arbeid.

Kolsrud har, som nemnt ovanfor, vorte kritisert for å ha vore urimeleg negativ og uforståande til det nyskapande ved avhandlinga til Hallfrid Christiansen. Venås forsøker å tilbakevise noko av denne kritikken og hevdar at Kolsrud slett ikkje var så negativt stemt. Her viser han m.a. til at Kolsrud seinare støtta Christiansen i arbeidet med boka om norske dialektar (Christiansen 1946–48). Kolsruds kommentar til Didrik Arup Seip om at “Frau Christiansen, die doch ein ziemlich schlechtes Mundartenbuch geschrieben hat”, forklarar Venås med at Kolsrud skreiv dette medan han var “tung i hugen og allment umild” (s. 209). Det er for det første nærliggjande å spørje kvar Venås har dette ifrå, og for det andre om det eigentleg gjer saka noko betre. Generelt skildrar Venås Kolsrud som ein fagleg solid, men streng og pedantisk opponent med liten sans for stilistisk eleganse. Kolsrud fokuserte stort sett på negative funn, feil og manglar på mikronivå, medan ei meir overordna og prinsipiell vurdering av dei aktuelle arbeida vantar. På spørsmål om kvifor Kolsrud ikkje underkjende fleire avhandlingar han tydeleg var svært negativ til, seier Venås: “Det kan vera eit utslag av at Kolsrud på botnen var mild og overberande, og at det ville gjera han hjarteleg vondt å gå imot nokon som med ein viss grunn aspirerte til ein akademisk grad” (s. 227–8). Det går ikkje fram at Venås har noko belegg for å hevde dette, og utsegna kjem derfor til å stå fram som spekulasjon og ugrunna psykologisering. Det ville dessutan ha vore sterkt kritikkverdig dersom det var slik at Kolsrud delte ut doktorgrader av godhug eller medkjensle.

Gjennom boka kjem det fram mange prov på at Kolsrud var ein hårsår, strid og vanskeleg mann å samarbeide med, men også dette forsøker Venås dels å tone ned og dels å forsvare utan at det verkar heilt overtydande. Berre når det gjeld Kolsruds forsøk på å trekkje søknaden om å etablere eit norsk målførearkiv, er Venås utvitydig kritisk (jf. ovanfor).

Fagbiografien om Sigurd Kolsrud er kan hende aller mest interessant som tids- og miljøskildring. Venås skriv godt og engasjerande om sentrale saker, stridar og motsetnader i tida. Dette er forvitneleg lesnad, men framstillinga er til tider så detaljert at ein som lesar kan stå i fare for ikkje å sjå skogen for berre tre. Framstillinga kunne nok ha tent på å bli løfta ein del ved å vere noko meir prinsipiell og kritisk vurderande og litt mindre detaljfokusert.

Litteratur

- Christiansen, Hallfrid. 1933. *Gimsøy-målet: fonologi og orddannelse*. Skrifter utg. av Det Norske videnskapsakademi i Oslo II, 1932, 3. Oslo: Dybwad.
- . 1946–48. *Norske dialekter* I–III. Oslo: Tanum.
- Haugen, Einar. 1948. Norwegian dialect studies since 1930. *Journal of English and Germanic Philology*, 47, 68–79.
- Hovdhaugen, Even, Fred Karlsson, Carol Henriksen & Bengt Sigurd. 2000. *The History of Linguistics in the Nordic Countries*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Jahr, Ernst Håkon. 1996. Nynorsk språkforskning – en historisk oversikt. I Carol Henriksen m.fl. (red.). *Studies in the development of linguistics in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden: papers from the Conference on the History of Linguistics in the Nordic Countries, Oslo, November 20–22, 1994*. Oslo: Novus.
- Karlsen, Knut E. 1998. Hallfrid Christiansen – offer for eit manglande paradigmeskifte i nordisk språkvitskap i Noreg. I K.E. Karlsen (red.). *Mål og middel i nordisk språkvitskap: artiklar frå ein dugnad i faghistorie under Møte om norsk språk 7 i Trondheim 21. november 1997*, 29–44. Bodø: Høgskolen i Bodø.
- Kolsrud, Sigurd. 1922. *Maal og Maalgransking*. Oslo: Samlaget.
- . 1932. *Romeriksmaalet. Særtrykk av Norske bygder*. III.
- Venås, Kjell. 1984. *For Noreg og Ivar Aasen: Gustav Indrebø i arbeid og strid*. Oslo: Novus.
- . 1992. *I Aasens fotefar: Marius Hægstad*. Oslo: Novus.
- . 1996. *Då tida var fullkomen: Ivar Aasen*. Oslo: Novus.

Unn Røyneland
 Institutt for lingvistiske og nordiske studium
 Postboks 1102 Blindern
 0317 OSLO
 unn.royneland@iln.uio.no

Mottatt litteratur

- Brylla, Eva og Mats Walberg. 2007. *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences*. 3. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- Clunies Ross, Margaret (red). 2007. *Scaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages*. Vol. 7, Parts 1–2. “Poetry on Christian Subjects”. Turnhout: Brepols.
- Entzenberg, Sonja. 2006. “*Det får ju vara någon ordning på torpet*”: Svenska personnamnsregler i ett historiskt perspektiv. Språk- och folkminneinstitutet småskrifter 2. Uppsala: SOFI.
- Hermann, Pernille et.al. (red). 2007. *Reflections on Old Norse Myths*. Studies in Viking and Medieval Scandinavia 1. Turnhout: Brepols.
- Håkansson, David. 2008. *Syntaktisk variation och förändring: En studie av subjektslösa satser i fornsvenska*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 64. Lund: Lunds Universitet.
- Lockertsen, Roger. 2007. *Namnet på byen Trondheim*. Oslo: Novus.
- Mundal, Else og Jonas Wellendorf (red) 2008. *Oral Art Forms and their Passage into Writing*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.
- Peterson, Lena. 2007. *Nordiskt Runnamnslexikon*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- Vikstrand, Per. 2007. *Ortnamnen i Kalmar län, del 7: Bebyggelsenamnen i Mörbylånga kommun*. Skrifter utgivna av Institutet för språk och folkminnen, Namnavdelningen. Serie A: Sveriges ortnamn. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- Wiggen, Geirr. 2007. *Norske Selskabs adresser og vertskap : En undersøkelse av kjente, glemte og nye kilder*. Skrifter og avhandlinger nr. 4. utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi, II Hist.-Filos. Klasse. Oslo: Novus.

Referat fra årsmøte i Bymålslaget

onsdag 13. februar 2008

Til stede: Ruth Vatvedt Fjeld (ordstyrer), Boye Wangensteen, Anne Engø, Helge Gundersen, Jon Gunnar Jørgensen og Lars S. Vikør

Sak 1. *Godkjenning av innkalling og dagsorden*

Innkalling og dagsorden ble godkjent uten merknader.

Sak 2. *Årsrapport for 2007*

Formannen la fram en kort, skriftlig rapport, som ble godkjent uten kommentarer.

Sak 3. *Regnskap for 2007*

Kasserer Boye Wangensteen la fram revidert regnskap som ble godkjent uten merknader. Den samlede beholdning er nå kr 94.174,-. Stiftelsen er nå oppløst og Bymålslagets kapital kan dermed sammenføres på en konto. Det ble diskutert om vi skulle endre kontotypen til nettbank, bl.a. fordi det er en del gebyr på vanlig kundekonto. Årsmøtet ga kasserer fullmakt til å velge den ordning med bankkontoene som han fant mest hensiktsmessig.

Revisorer for Bymålslaget er Botolv Helleland og Erik Simensen. Simensen hadde gitt kasserer beskjed om at han ikke lenger kunne ta på seg vervet fordi han om kort tid går av med pensjon.

Sak 4. *Rapport fra redaksjonen i Maal og Minne*

Jon Gunnar Jørgensen la fram rapporten på vegne av redaktørene. Rapporten ble tatt til etterretning og styret uttrykte stor tilfredshet med det arbeidet de gjør for Bymålslagets tidsskrift.

Det ble bestemt at styret v/formannen sender et brev til Universitets- og høyskolerådet om at også slikt arbeid bør gi uttelling i tellekantsystemet.

Sak 5. *Drøfting av innkomne forslag*

Redaktørene av Maal og Minne har sendt inn forslag om en jubileumsmarkering av Maal og Minne i 2009, da tidsskriftet er 100 år! Årsmøtet var enig om at dette var et flott tiltak og forskjellige måter å markere på ble drøftet, og også diverse forslag til personer som kunne være bidragsyttere til markeringen ble nevnt, uten at noe ble bestemt.

Hovedpunktene i markeringen er tenkt å være ny layout på tidsskriftet, utarbeiding av et registerbind for årene 1985–2008, samt et jubileumsseminar våren 2009. Årsmøtet foreslo at redaktørene og formann og nestformann har et arbeidsmøte for å planlegge seminaret, innholdsmessig og budsjettmessig. Redaktørene tar videre kontakt om dette. Redaktørene holder også kontakt med forlaget om utforming av ny layout.

Sak 6. *Drøfting av virksomheten i tida framover*

Ingen forslag til ny aktivitet var kommet inn. Det var kommet formannen for øre at grava til Moltke Moe fortsatt er temmelig ustelt, og møtet bestemte at vi tar en befaring og deretter innkaller til dugnad/sommeravslutning på slutten av vårsemesteret.

Sak 7. *Valg*

Ingen av valgkomiteens medlemmer kunne delta på årsmøtet, men komiteens formann hadde sendt en e-post til Bymålslaget på forhånd, der han opplyser at alle som satt i styret for 2007, har sagt ja til gjenvalg. Årsmøtet godtok denne framgangsmåten, og styre for 2008 blir dermed:

Formann: Ruth Vatvedt Fjeld

Nestformann: Arne Torp

Kasserer: Boye Wangenstein

Styremedlemmer: Eskil Hanssen, Frøydis Hertzberg

Varamedlemmer: Anne Engø, Gudmund Harildstad, Knut E. Karlsen, Lars S. Vikør

Da revisor Erik Simensen ikke ville ta gjenvalg, ble Helge Gundersen valgt som revisor ved akklamasjon. Botolv Helleland ble gjenvalgt som den andre revisoren.

*Ruth Vatvedt Fjeld
referent*